

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE HALHA MOĞOLCASINDA
FİİL ZAMAN ŞEKİLLERİ**

Doktora Tezi

MYAGMARSÜREN UUGANBAYAR

Ankara 2004

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE HALHA MOĞOLCASINDA
FİİL ZAMAN ŞEKİLLERİ**

Doktora Tezi

MYAGMARSÜREN UUGANBAYAR

**Tez Danışmanı
PROF. DR. F. SEMA BARUTCU ÖZÖNDER**

Ankara 2004

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE HALHA MOĞOLCASINDA
FİİL ZAMAN ŞEKİLLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

Ön Söz

Türkçe ve Moğolcanın zaman araştırmalarında, fiil zaman kategorisi, kapsamı bakımından oldukça geniş tutulduğundan, görünüş, kılınış ve kip anlamında olan birçok şekil zaman kategorisine dâhil edilmiş, kategoriler arası ilişkiler ve sınırlar belirlenememiştir.

Türkiye Türkçesi ile Halha Moğolcasında fiilin bütün şekilleri ve anlamlarını kapsayan görünüş kategorisi bulunmamaktadır. Fakat oldukça gelişmiş fiil zaman kategorisi, görünüş kategorisine müdahale etmektedir. Bu yüzden Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının zaman şekilleri aslında görünüş-zaman şekilleri durumundadır.

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüş-zaman (zaman) şekilleri, görünüş-zaman kategorisinin göstericileri olmakta ve zaman, görünüşün gerçekteşmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Johanson, 1971: 51).

Bazı görünüş bilimcilere göre, görünüş-zaman kategorisinde görünüş, birincil etken olurken, zaman, dil açısından ikinci derecede önem taşır. Dil bilgisel olarak zamanlılığa (Temporalization) uğrayan fiil şeklinde görünüş, kendisini tam olarak ifade edememekte, fakat orada varlığını sürdürmektedir. Görünüş etkileşiminin (Korrelation) zamanlılaşması sonucunda görünüş belirtileri kaybolmaz, aksine zamanın belirginliğı ile görünüş anlamının birleşmesinden dolayı farklı özelliğe sahip olur (Rundren, 1963: 85, 58; Nasilov, 1989: 25).

Bu yüzden, çalışmamızda Türkçe ve Moğolcanın görünüş-zaman şekilleriyle ifade edilen görünüş kategorisinin anlam ve işlev paralelliklerinin incelenme örneği olarak işlevsel dil bilgisi çerçevesinde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel görünüş düzeni incelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının görünüş-zaman şekillerinde ufuk özelliğinin (perspektivischer Eigenschaften) vurgulanması, Altay dillerinin zaman tarzında (tempus-artige) olan birçok şeklinin Hint-Avrupa dillerinin tarihsel zaman şemasına göre düzenlenmemesi gerektiği konusunda elde edilen bilgilerle uyumaktadır (Johanson, 1996: 257).

Uzun zamandan beri Altayistikte dil bilgisel birimler genelde kalıtım bağıllığıyla ilgili olarak karşılaştırılageldiğinden söz konusu dil bilgisel birimlerin içerik işlevine (inhaltliche Funktionen) az dikkat edilmekte veya yaygın olarak birlikte teşhis edilmektedir.

Güçlü içerik çözümlmelerine dayanan işlev araştırmalarının Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcası arasında sadece dil içi tanımlamalar veya diller arası tür (typologisch) karşılaştırmalarına değil, Türkçe ve Moğolcanın akrabalık sorunu üzerindeki düşüncelere de hizmet edeceği muhakkaktır (Johanson, 1996:258).

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının görünüş-zaman şekilleriyle ifade edilen genel görünüş kategorisinin anlam ve işlev paralelliklerinin işlevsel dil bilgisi çerçevesinde ele alınması, A.V. Bondarko'nun da belirtmiş olduğu gibi (1984a: 9) görünüş bilimi için güçlü bir şekilde ortaya çıkan bir işlev yönelişinin olması kadar, görünüş biliminin de her zaman ağırlıklı olarak işlevle ilgili olmasından kaynaklanmıştır.

Geleneksel gramercilikte, görünüş söz konusu edildiğinde, her şeyden önce görünüş veya görünüş-zaman şekillerinin anlamı ve kullanımı sorunu incelenmekteydi. Fakat, son yıllarda görünüş ilişkilerinin araştırılmasıyla ilgili olarak görünüş biliminde daha çok yönlü ve daha geniş yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, aslında olayların (geniş anlamda, 'durum'un) görünüş niteliğinde katkıda bulunan, birbirini karşılıklı olarak etkileyen anlamların bütünlüğünün yansıtılmasını ön görmektedir.

Özellikle, bu bütünlükçü ve çok yönlü yaklaşım, görünüş ilişkilerinin işlevsel dil bilgisi kuramı, 'görünürlük işlev-anlam alanı' ve 'görünürlü durum' kavramları açılarından ele alınmasının temelini oluşturmaktadır.

Görünürlük işlev-anlam alanı kavramının gelişimi, sadece düzen olarak dilin görünürlük alanının yapı tanımlamalarının yapılmasını değil, onun değişik unsurlarının karşılıklı etkileşimi ve söyleyişteki işleviyle ilgili olarak da araştırılmasını gerektirmektedir.

Özel görünüş bilimi incelemelerinin köklü geleneğinin olmadığı diller olan Türkçe ve Moğolcada, görünüş düzeninin genel bütüncül niteliği oldukça önemli olmakta ve bu niteliğin olası bir şekli işlev-anlam alanı kavramıyla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamızda, dil bilimsel birimlerin anlamı (bu anlamların dil ve söyleyişe olan ilişkileri, sözcüksel anlamsal birimler ve takımlarla olan bağ içinde) ve görünürlük alanının bütün anlam özellikleri çözümü konu olmaktadır.

Bu yüzden, çalışmamızda Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının görünüş-zaman şekilleriyle açıklanan görünüş-zaman anlam birlikleri, genel görünüş

birimlerinin sınırlılık ve sınırsızlıkla olan bağı, uzamış ve genel görünüş anlamlarının ilişkileri, öncelikle, görünüş rekabeti, görünüş veya görünüş- zaman özelliklerinin bazı birleşimleri temelinde metindeki görünüş-sıra ilişkileri, ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Biz çalışmamızda, işlev anlam yöntemine yapılan vurgudan dolayı, anlamları, kendi başına *bağlam* ve anlamların ortaya çıkmasında önemli rol oynayan diğer unsurlar özellikle, sözcük araçları diye iki ana çizgide açıklamaktayız.

Çalışmamızın Giriş bölümünde ilk olarak Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında fiil zaman şekillerinin zaman anlamı ve zaman kavramı, görünüş ve zaman ilişkisinden bahsedildi. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında mutlak zaman, sıfat-fiil ve kip zaman şekilleriyle meydana gelirken nisbî zamanlar zaman ve görünüş çözümlemeli yapılarıyla ifade edilmektedir. Zaman düzeninin gelişmesinin evrensel yolu görünüşten oluşmakta ve görünüş ve zaman birleşik sentetik kategori olmaktadır. Türkçe ve Moğolcanın görünüş kategorisi fiil zaman şekillerinde en net ve en belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde, ayrıca, işlevsel dil bilgisi çerçevesinde görünüşlülük işlev-anlam alanı, görünüşlü durum üzerinde de uzunca durulmuştur.

Tezimizin 1. Bölümünde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının seçme yazılı külliyatından yola çıkılarak, “bitmişlik” görünüşünün bir türü olan ve olayı bir bütün olarak gösteren “genel görünüş” ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında, görünüş zaman kategorileri arasındaki sıkı dizi ve işlev bağlarının etkisiyle genel görünüş şekillerinde geçmiş ve gelecek zaman dizisi mevcut bulunmaktadır, diğer bir deyişle, genel görünüş fiillerinde şimdiki zaman yoktur.

Çalışmamızın 2 Bölümünde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında genel görünüş-zaman şekilleriyle gösterilen somut geçmiş, biten geçmiş, somut gelecek,

alışılmış gelecek, yeterlik gelecek görünüş-zaman anlamları incelenmeye çalışılmıştır. Dil bilgisel şeklin özel anlamı, bir şeklin genel anlam içeriğinin bağlam ve söyleyiş durumu ile ortaya çıkan, bazen fiilin sözcük anlamından kaynaklanan çeşitleridir. Biz, görünüş zaman kategorilerinin bağlamda görünüş-zaman anlam bütünlüğünün bünyesinde birleşme olayının “görünüş-zaman özel anlamları” olarak adlandırılmasını uygun bulmaktayız.

Tezin 3. Bölümünde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel görünüş-zaman şekilleri, hareketin iç sınırına olan ilişkisini gösteren sözcük-anlam kategorileri veya sınırlılık ve sınırsızlık ikililiğiyle ilişkilendirilerek incelenmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında sınırlı fiiller, genel görünüş şekilleriyle birlikte olayın bitmiş ve amacına ulaşmış olma anlamını ifade ederken, sınırsız fiiller genel görünüş şekilleriyle birleşip olayın bitmemiş olduğunu veya devam etmekte olduğunu, bazen de olayın başlamakta olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmamızın 4. Bölümünde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüş-zaman şekilleriyle ifade edilen genel görünüşün, görünüş anlamdaşlığı veya görünüş rekabeti olayı ile olan münasebetini, özellikle, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında uzamış ve genel görünüşlerde karşılıklı rekabet içinde olan genel olgululuk ve somut olgululuk, sınırsız tekrarlılık ve açık örneklilik, belirtilmiş uzamışlık ve genel uzamışlık özel anlamlarını inceledik.

Çalışmamızın 5. Bölümünde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel görünüş şekillerinin bir araya gelerek oluşturduğu görünüş bağlam türlerinden örnek olarak, zincir, öncül ve ardıl, ardıl ve öncül, olgular yığını bağlam türleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Görünüş işlevi kurallarında görünüş bağlam türleri de

önemli rol oynamaktadır. Burada söz konusu olan, görünüş işlevini etkileyen bağlamın sözcük veya söz dizimi unsurlarıyla birleşmiş hâlde fiil şekilleriyle ifade edilen olaylar bağlaşımasıdır. Son olarak, doktora dönemim boyunca bana her zaman güvenen ve yardım eden, çalışmamı büyük titizlikle yönlendiren çok değerli hocam Prof. Dr. F. Sema Barutcu-ÖZÖNDER'e bana verdiği tüm emek ve destek için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ankara 2004

Myagmarsüren UUGANBAYAR

İçindekiler

Ön Söz	iv
Kısaltmalar.....	x
Edebî Eserler Kısaltmaları	x
Diğer Kısaltmalar	xxi
Şekiller	xxii
0. Giriş.....	1
0.1 Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Fiil Zaman Şekilleri, Zaman Kavramı.....	1
0.2 Görünüş-Zaman İlişkisi.....	7
0.3 Görünürlük, Görünürlü Durum.....	9
1. Bölüm Genel Görünüş ve Genel Zaman Şekilleri.....	23
1.1 Görünüş.....	23
1.2 Bitmişlik Görünüşü, Genel Görünüş.....	27
1.3 Genel Görünüş-Zaman Dizisi.....	32
2. Bölüm Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Genel Görünüş-Zaman Anlamları ve Genel Zaman Şekilleri.....	34
2.1 Özel Anlam, Görünüş-Zaman Anlam Bütünlüğü.....	34
2.2 Geçmiş Zaman Anlamı.....	37
2.2.1 Somut Geçmiş Zaman Anlamı.....	37
2.2.2 Biten Geçmiş Zaman Anlamı.....	45
2.3 Gelecek Zaman Anlamı.....	56
2.3.1 Somut Gelecek Zaman Anlamı.....	56
2.3.2 Alışılmış Gelecek Zaman Anlamı.....	62

2.3.3 Yeterlik Gelecek Zaman Anlamı.....	73
2.3.3.1 Olasılık Belirtisi.....	74
2.3.3.2 Gereklilik Belirtisi.....	82
2.3.3.3 Faraziye Belirtisi.....	87
2.3.3.4 İsteklilik Belirtisi.....	93
2.3.3.5 Emir Belirtisi.....	99

3. Bölüm Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında

Görünürlü Sınıflar ve Genel Zaman Şekilleri.....105

3.1 Görünürlü Sınıflar.....	105
3.2 Sınırlılık Görünürlü Sınıfı.....	109
3.2.1 Sınırlılık.....	109
3.2.2 Sınırlılık ve Genel Görünüş.....	115
3.2.3 Sınırlılık ve Sınırsızlık.....	121
3.3 Sınırsızlık Görünürlü Sınıfı.....	127
3.3.1 Sınırsızlık.....	127
3.3.2 Sınırsızlık ve Genel Görünüş.....	133
3.3.3 Sınırsızlık ve Sınırlılık.....	140

4. Bölüm Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Görünüş

Rekabeti ve Genel Zaman Şekilleri.....148

4.1 Görünüş Rekabeti, Uzamış Görünüş.....	148
4.2 Genel Olgululuk ve Somut Olgululuk.....	154
4.3 Sınırsız Tekrarlılık ve Açık Örneklilik.....	162
4.4 Belirtilmiş Uzamışlık ve Genel Uzamışlık.....	172

5. Bölüm Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Görünüş

Bağlam Türleri ve Genel Zaman Şekilleri.....180

5.1 Görünüş İşlevi, Zaman Temelleri.....	180
5.2 Zincir Bağlam Türü.....	182
5.3 Öncül ve Ardıl Bağlam Türü.....	191
5.4 Ardıl ve Öncül Bağlam Türü.....	199

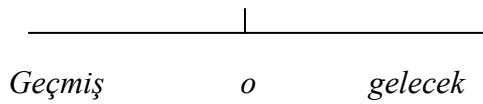
5.5 Olgular Yığıını Bağlam Türü.....	204
Sonuç.....	212
Kavramlar Sözlüğü.....	227
Notlar.....	239
Kaynaklar.....	257
Türkçe Özet.....	263
İngilizce Özet.....	264

O.Giriş

O.1 Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında fiil zaman şekilleri, zaman

kavramı

Zaman (time), düz çizgi olarak gösterilecek olursa alışık olarak geçmiş, sol tarafında, gelecek sağ tarafında gösterilecektir. Şimdiki an söz konusu çizginin üzerinde *0* olarak nitelendirilecek noktayla ifade edilecektir. Bu gösteri bize zaman hakkındaki sıradan dil ifadesinin bir alanını diagramatik olarak sunmaktadır. Örneğin, bir olayın geçmişte meydana geldiğinin söylenmesi için grafik olarak *0* noktasının solunda yerleştirilmelidir, bir olayın diğerinden sonra ortaya çıktığının söylenmesi için, grafik olarak öbür olayın sağ tarafında yerleştiğinin ifade edilmesi gerekmektedir. Bir olayın başka bir süreç sırasında meydana geldiğinin söylenmesi için, birinci olayın konumu grafik olarak ikinci sürecin bölüştürülen zaman süresinin içinde olması gereklidir.

Şekil I. Zaman gösterimi Kaynak: Comrie, (1995: 2).

Söz konusu zamanın diagramatik açıklaması insan dilinin dil bilgisel zaman açıklaması için yeterli olmaktadır. Bu açıklamanın kavramlaştırılmasına gelince, biz insan hayatının çeşitli aşamalarını, insanların ilk önce doğup, sonra erginleşip, daha sonra yaşlanıp, nihayet öldüklerini kolaylıkla ifade edebiliriz. Eğer zaman hakkında bir kavram bulunmasaydı, insanların ilk önce ölmüş olarak görülüp, sonradan yaşlı

olup gittikçe gençleşmesi, hatta ana karnına geri girmeleri gayet olağan gelişme olurdu. Bunun gibi, bir şahsın önce yaşlanmış adam olarak, sonra bir bebek, sonra ölü olarak, nihayetinde ergenlik çağında biri olarak görüldüğünde hiç kimse şaşırılmazdı. Böyle bir zaman kavramlaştırılmasına sahip olan hiçbir insan kültürünün olmadığını söylemeye bile gerek yoktur (Comrie 1985:2-4). Dil bilgisi zamanı, zamanın bu yerleşimiyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Dil bilgisi zamanı, gösterme durumunun söyleyiş zamanı veya diğer durumlarla olan ilişkilerini ifade etmektedir. Diğer yandan dil bilgisi zamanının temel özelliği ise deiktik kategori olmasıdır. B. Comrie (1985: 9) dil bilgisi zamanını (tense), dil bilgisileştirilmiş zamanda yerleşimi (grammaticalised location in time) olarak nitelendirmektedir. Varlığı gönderme noktasıyla (reference point) bağlayan düzene deiktik (gösterici) düzen denmektedir. Söyleyiş durumunun gönderme noktası olarak, diğer bir deyişle, şimdiki an (zaman için), şimdiki nokta (uzay için) ve konuşan ve dinleyen (şahıs için) olarak seçilmesine tipik olarak en çok rastlanmaktadır. Dil bilgisi zamanına gelince, gönderme noktası tipik olarak şimdiki an (present moment) olmakta ve dil bilgisi zamanı olayı şimdiki anla aynı zamanda (veya şimdiki anı içine almaktadır) veya şimdiki andan önce veya şimdiki andan sonra, şimdiki andan olan uzaklık derecelerinin dil bilgisel olarak ayrılıyorsa, başka olası kategorilerle birlikte durumları yerleştirmektedir (Comrie, 1985: 14-15).

Dil bilgisi zamanı, mutlak ve göreceli olarak ayırt edilebilmektedir. Mutlak zaman (salt zaman (temps absolu) Dilaçar, 1971: 111, Vardar, 1980: 166-167) şimdiki an veya söyleyiş anı(Sö) (söyleme, söyleme anı Vardar, 1980: 166-167, ögüülegçiyın tsag “belirtici zamanı Bazarragçaa, 1993: 89) ve zamanda yerleşmesi gereken durum tarafından işgal edilen zaman noktası veya arayla (Ol) (olay zamanı,

oluş anı) (Vardar, 1980: 166-167), üylyin tsag “olay zamanı Bazarragçaa, 1993: 80) ifade edilmektedir. Sö ve Ol arasında önce, sonra ve eş anlı diye üç zaman ilişkisi bulunmaktadır. Söz konusu iki zaman noktası (Sö, Ol) ve üç ilişkiye(eş zamanlı, önce ve sonra) göre, üç mutlak zaman veya şimdiki, geçmiş ve gelecek aşağıdaki şekilde ayırt edilmektedir.

Şimdiki *Ol eş zamanlı Sö*
Geçmiş *Ol önce Sö*
Gelecek *Ol sonra Sö*

Şekil II. Mutlak zaman. Kaynak: Comrie (1995: 122)

Nispî zamanın (görelî zaman, temps relatif, temps surcompose; Dilaçar, 1971: 111, görece zaman Vardar, 1980: 166-167) ayırt edilmesi için, olay ve şimdiki an dışında gönderme noktasının (G) (lavlax üy “danışma anı”, medegdex üy “anlaşılma anı” Gisong, 1998: 6) da belirlenmesi gerekmektedir. Durumun zamanda yerleşiminin söz konusu gönderme noktasıyla eş zamanlı, önce ve sonra şeklinde ilişki içinde olması gerekmektedir.

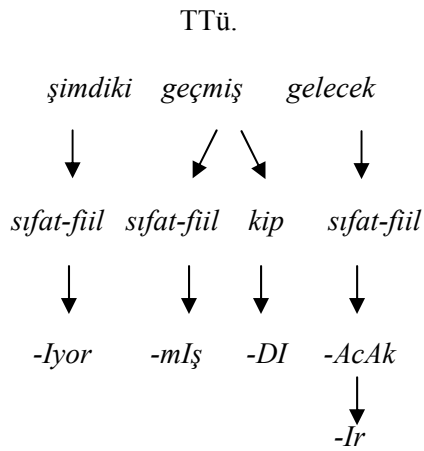
Nispî şimdiki *Ol eş zamanlı G*
Nispî geçmiş *Ol önce G*
Nispî gelecek *Ol sonra G*

Şekil III. Nispî zaman. Kaynak: Comrie (1995:124)

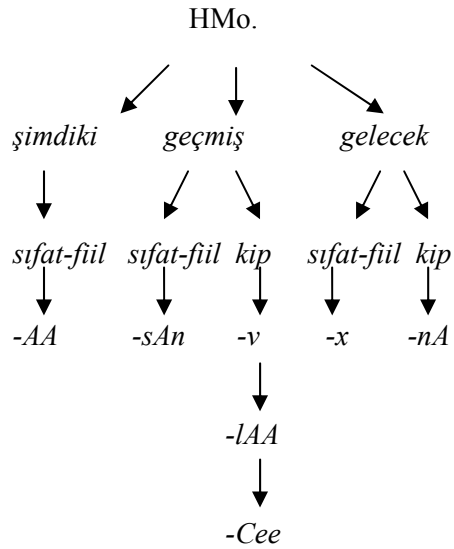
Nispî zamanların önemli özelliği, gönderme noktasının şimdiki an gibi deiktik merkezlerle bağlantılı olarak zamanda yerleşmemesidir. Ayrıca, gönderme noktası şimdiki anla bağlantılı olarak belirlenirken, durumun bu gönderme anıyla

ilgili olarak yerleştiği birleşik mutlak-nispî zamanlar da vardır (Comrie, 1985: 36, 48-50, 122-125)

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında mutlak zamanlar kip zaman ekleri (geçmiş *-DI*) ve sıfat-fiil zaman ekleri (şimdiki zaman *-Iyor*, öğrenilen geçmiş zaman *-mİş*, gelecek zaman *-AcAk*, *-Ir* ekleri Askerov, 1992: 77, Ergin, 1997: 134, Banguoğlu, 1995: 78), Halha Moğolcasında zaman kip ekleri (tsagaar tögsgöx nöxtsöl “bitmiş zaman ekleri” Önörbayan, 1987: 145, Sancaa, 1987: 158; üyliyn yörönxiylen xamaatuulax nöxtsöl “şahıssız fiil iyelik ekleri” Luvsanvandan, 1968: 66; şuud ert medegdec öngörsön tsag “dolaysız erken anlaşılan geçmiş zaman” *-v*, şuud sayxan medegdec öngörsön tsag “dolaysız yeni anlaşılan geçmiş zaman” *-lAA*, şuud bus medegdec öngörsön tsag” dolaylı anlaşılan geçmiş zaman *-Cee*, odoo-ireedüy tsag, ireedüy tsag “şimdiki gelecek zaman, gelecek zaman” *-nA*) ve sıfat-fiil zaman ekleri (“üyliyn tsagaar todotgon xolbox nöxtsöl” zamanla açıklanan fiil bağlanma ekleri” Byambasan, 1987: 14; tsagt neriyn dagavar “zaman ismi yapım ekleri Luvsanvandan, 1968: 69; şimdiki zaman *-AA*, geçmiş zaman *-sAn*, gelecek zaman *-x*) ile gösterilmektedir.

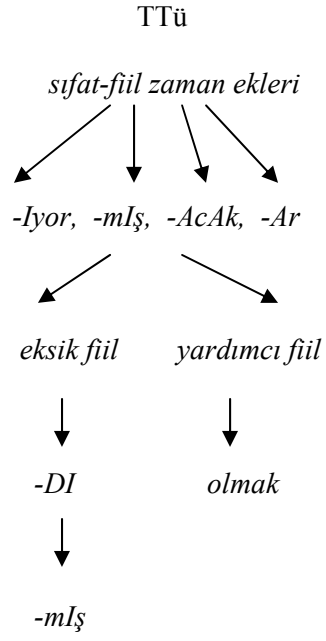

Şekil IV. Türkiye Türkçesinde mutlak zaman.

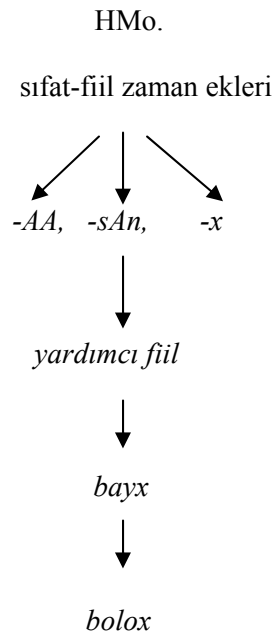

Şekil V. Halha Moğolcasında mutlak zaman.

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında nispi zamanlar, Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil zaman ekleri ve *DI*, *mIş* eksik fiili (affiksı skazuyemosti proşçedşçego vremeni “geçmiş zaman koşaçları” Kononov, 1957: 237; cevherî fiili Banguoğlu, 1995: 474, birleşik fiil çekimi (*IDI*, *ImIş*), fiil birleşik çekimi (*-DI*, *-mIş*) Ergin, 1997: 321) ve *olmak* yardımcı fiili (perifrasticeskiye formı “dolaylamalı şekiller” Mixaylov, 1965: 10, karmaşık fiiller (verbe complexe) Banguoğlu, 1995: 482, slojniye vremenniye formı “birleşik zaman şekilleri” Askerov, 1992: 78-80) ile, Halha Moğolcasında sıfat-fiil zaman ekleri ve *bayx* “var olmak”, *bolox* “olmak” yardımcı fiil (davxar tsag “katlanmış zaman”, niilmel tsag” birleşik zaman Badan 1989: 74-84, Bazarragçaa, 1993: 76-77, Gisong, 1998: 74) birleşmeleriyle veya fiilin zaman ve görünüş çözümlemeli yapılarıyla (Uuganbayar, 2004b: 1-2) ortaya çıkmaktadırlar.

Şekil VI. Türkiye Türkçesinde nispi zaman.

Şekil VII. Halha Moğolcasında nispi zaman.

0.2 Görünüş - Zaman İlişkisi

Görünüş ve zaman kategorileri birbirine en yakın olan kategorilerdir. Birçok dilde görünüş ve zaman çok sıkı ilişki içinde bulunduğundan, dillerin birleşik görünüş-zaman düzeninden, en azından böyle dillerde fiillerin ikili görünüş-zaman oluşumlarının mevcudiyetinden söz edilebilir (Maslov, 1962: 9, 1978: 5).

Ye. Kuriloviç (J. Kurylowicz) başta olmak üzere bazı bilim adamları, zaman düzeninin gelişmesinin evrensel yolunun görünüşten oluştuğunu, görünüş ve zamanın birleşik sentetik kategori olduğunu düşünmektedirler. Ye. Kuriloviç'e göre, görünüş-zaman kategorisinde bitmişliğin genel içeriği bulunmaktadır. Batı Avrupa dillerinde zaman, a) görünüş, b) görünüşün ilişki içinde olduğu zaman dönemi diye iki unsuru içermekte ve bu durumda fiil şekillerinin gerçek ve kurucu içeriğini görünüş oluşturmaktadır. Görünüş-zaman anlamı fiil şekillerinde bir arada bulunurken, belirli ve bağımsız olma özelliğini korumakta ve birbirlerine hiçbir zaman geçişmemektedirler (Kuriloviç, 1962: 142-144). Görünüş ve zamanın karşılıklı bağı hakkında yazan B. Comrie'ye göre, durumu zaman çizgisine bağlayan iki temel yol bulunmaktadır: Birinci yol, durum zaman çizgisi üzerinde bir yerde yerleşirken, bir yandan bütün zaman yerleşiminin göreceli olması bir yandan da mutlak özel noktalarının bulunmamasından dolayı, durumun, mutlaka bu çizginin bazı diğer özel noktaları ve arasıyla ilişkili olarak yerleşmesidir. Zaman yerleşiminin bu kavramı, dil bilgisi zamanının dil bilim kategorisi için zarurî olmaktadır. Durumların zaman çizgisine olan ilişkisinin ikinci olasılığı, yolu ise, durumun iç zaman düzey çizgisi (internal temporal contour of a situation) söz konusu olduğunda, durumun zaman çizgisi üzerine bir nokta mı, yoksa zaman çizgisinin bir uzanması olarak mı yerleştiğiyle bağlıdır. Durumun iç zaman düzey çizgisi, iç zaman

bütünlüğünün ifadesinin dil bilgisileştirilmesinden söz eden görünüş fikrinin kavram temelini oluşturmaktadır (Comrie, 1985: 6). Yıllardan beri, Türkçede ve Moğolcada fiil zaman şekillerinde sadece zaman kategorisinin ifade edildiği düşünölegelmiştir. Hâlbuki fiil zaman şekilleri zaman dışında görünüş, kılınış ve kipin ifade edildiği önemli araçlardır. Türkçe ve Moğolcada özellikle görünüş kategorisinin varlığı inkâr edildiğinden fiil zaman şekillerinde olan görünüş anlamları da yeterince ve dikkatlice incelenmemiştir. Türkçe ve Moğolcanın görünüş kategorisi fiil zaman şekillerinde en net ve en belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır ve zaman anlamı, görünüş anlamının devamı niteliğine sahip olmaktadır (Uganbayar, 2004a: 1-2). B. A. Serebrennikov (1960: 26), türlü fiil zamanlarının diğere zamanlardan belirli görünüş anlamının varlığıyla ayrılmasının her zaman göröldüğünü yazmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında fiil zaman şekilleri çerçevesinde, görünüş kategorisinin bu kadar önemli yer tutmasına bakılırsa, fiil zaman şekilleri aslında görünüş-zaman şekilleri olarak adlandırılmalıdırlar. E.A. Grunina (1975:91), “Türkçede bildirme düzenini sadece zaman ve sadece görünüş olarak türleştirme teşebbüsleri, ancak bir nesnenin araştırılmasındaki olası yaklaşımlar olarak kabul edilebilir. Fakat söz konusu yaklaşımlardan hiç biri nesnenin özelliğinin heterojenliğinden kaçamaz. Çünkü görünüş modeli başlangıcında zamanlılığından hareket etmektedir ve zaman modelinin kökünde görünüşlölük vardır” demektedir.

L. Johanson (1971: 51), görünüşün, Türkiye Türkçesi düzeninin temelini oluşturan kategori olduğı ispatlanırsa, bu takdirde zamanın, görünüşün gerçekleşmesinde belirleyici rol oynadığının beklenmesi gerektiğini, bu yüzden, amacımızın düzenin asıl yapısını gizleyebilecek fizikî ve dil bilim zamanı doğası hakkındaki önsel alışılmış tahminleri olmadan, tek gereken anlayış birliği

bütünlüğünden çıkacak olan zaman özelliğinin tam ayrımı (heraustrennen) olduğunu yazmaktadır. Gerçekten, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında fiiller sözcük anlamlarıyla birleşirken, zaman şekilleri görünüş dil bilgisi özellikleriyle farklılaşabilmekte, her sözcüde görünüş anlamı mutlaka bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, zaman şekillerinin fiil düzenini zamanlılaştırdığı doğru değildir. Böylece zaman (görünüş-zaman) şekillerinin görünüş- zaman ilişkisi temelinde, özellikle görünüşe vurgu yapılacak şekilde araştırılması oldukça önemli olmaktadır. Bütün bunlardan hareketle biz, çalışmamızda Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının görünüş-zaman, görünüş kategorisi ve özellikle Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının fiil zaman veya görünüş-zaman şekillerini en geniş ve en düzenli olarak kapsayan “genel görünüş-zaman düzenini” karşılaştırmalı olarak ele almaktayız. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasındaki genel görünüş-zaman dizisi hakkında Bkz. 1.3.

O.3 Görünürlük, Görünürlü Durum

Yukarıda belirttiğimiz üzere, çalışmamızda, Türkçe ve Moğolcanın görünüş-zaman şekilleriyle ifade edilen görünüş kategorisinin anlam ve işlev paralelliklerinin örneği olarak işlevsel dil bilgisi çerçevesinde, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel görünüş düzeni araştırılmaya çalışılmıştır.

Yıllardan beri Altay dilleri araştırmalarında, dil bilgisi birimleri genel olarak kalıtım bağılılığıyla ilgili olarak karşılaştırılmamıştır. Bunun için, dil bilgisi birimlerinin içerik işlevine az dikkat edilmekte ve genel olarak beraber teşhis edilmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının görünüş-zaman şekilleriyle ifade edilen genel görünüş kategorisinin anlam ve işlev paralelliklerinin işlevsel dil bilgisi çerçevesinde incelenmeye tabi tutulması, A.V. Bondarko'nun da söylemiş olduğu üzere (1984a: 9) görünüş bilimi için güçlü bir şekilde ortaya çıkan bir işlev yönelişinin olması kadar, görünüş biliminin de her zaman ağırlıklı olarak işlevle ilgili olmasından kaynaklanmıştır.

Geleneksel dil bilgisinde, görünüş söz konusu edildiğinde, her şeyden önce görünüş veya görünüş-zaman şekillerinin anlamı ve kullanımı sorunu araştırılmaktadır. Ancak, son zamanlarda görünüş ilişkilerinin incelenmesiyle bağlantılı olarak, görünüş biliminde hem çok taraflı hem de geniş yaklaşımlar meydana çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, aslında olayların (geniş anlamıyla söylersek, durumun) görünüş nitelemesinde katkıda bulunan, birbirini karşılıklı olarak etkileyen anlamların bütünlüğünün yansıtılmasını ön görmektedir.

Öncelikle, söz konusu bütünlükçü ve çok taraflı yaklaşım, görünüş ilişkilerinin işlevsel dil bilgisi kuramı, 'görünürlük işlev-anlam alanı' ve 'görünürlü durum' kavramları açılarından incelenmesinin temeli olmaktadır.

Görünürlük işlev-anlam alanı kavramının gelişimi, sadece düzen olarak dilin görünürlük alanının yapı tanımlamalarının yapılmasını değil, onun değişik unsurlarının karşılıklı etkileşimi ve söyleyişteki işleviyle bağlantılı olarak da incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Özel görünüş bilimi araştırmalarının köklü geleneğinin olmadığı diller olarak Türkçe ve Moğolcada, görünüş düzeninin genel bütüncül nitelemesi oldukça önemli

olmakta ve bu nitelemenin olası bir şekli işlev-anlam alanı kavramıyla bağlantılı olarak meydana çıkmaktadır.

Tezde, dil bilgisel birimlerin anlamı (bu anlamların dil ve söyleyişle olan ilişkileri, sözcük anlam birimleri ve takımlarla olan bağlantısı içinde) ve görünüşlülük alanının bütün anlam özellikleri çözümleme konusu olmaktadır.

Dil olgularının açıklamalarına yönelik işlev yaklaşımı olan işlevsel dil bilgisi, son yıllarda çeşitli dillerin dil bilgisi kategorilerinin betimlenmesinde en önemli yöntem olmuştur. Tüm boyutlarıyla dilin iletişim görevinin araştırılmasına yönelik, dilin yapısının çeşitli seviyelerinin karşılıklı ilişkilerinin devingen taraflarını hesaba katan dil bilgisi kuramının geliştirilmesine sebep olmuştur.

İşlevsel dil bilgisi, S.C. Dik tarafından dilin doğasının işlevsel bakış açısına dayanan doğal dilin dil bilgisel organizasyonunun genel kuramı olarak adlandırılmaktadır (Siewerska 1991:1). İşlevsel dil bilgisi kelimenin karşılıklı etkileşiminin daha kapsamlı kuramının kısmı olarak, en sonunda, insanın dil bilim kapasitesinin bilgisel, mantıkî, algılayış ve sosyal kapasiteleriyle bağlanan doğal dil kullanımı modelinin bir yan oluşturucusu olarak görülmektedir. İşlevsel dil bilgisinin işlev yönelişi, betimlenecek dil olgularının tercihini ve betimleniş aygıtlarının doğası ve en önemlisi, gözlemlenen dil verilerine ön görülen açıklama alanını ve şeklini, bu verilerle öne sürülen analizi içine alan dil bilgisi yapısı ve işleme tarzının bütün aşamalarına nüfuz eden kuramın ana özelliği olmaktadır (Siewerska, 1991: 1).

Bir çok akım ve türleri olan işlevsel dil bilgisi (Siewerska, 1991: 2, Bondarko, 1984a: 21), sözcenin anlamının iletilmesine katkıda bulunan dilin çeşitli seviyelerinin unsurlarıyla karşılıklı etkileşim içinde olarak dil bilgisel biçimlerin

işlev kanunlarının araştırılması ve betimlenmesine yönelik olan çözümlemenin, sadece şekilden anlama (araçdan işleve doğru) değil, anlamdan şekle doğru (işlevden araca) olabileceğini ön gören dil bilgisi olarak açıklanabilir.

İşlevsel dil bilgisi dilin genel işlev modeline dâhil edilmektedir. İşlevsel dil bilgisi, kendi kuram temeli ve çözümlemesinin yöntemi bakımından işlevsel dil biliminin bir parçası olarak çağdaş bilimsel bilgi kuramındaki işlev yaklaşımlarıyla ilgilidir. İşlevsel dil bilgisi evrensel mantık türünden bir betimleme değildir. İşlevsel dil bilgisi araştırmalarının merkezinde, dilin öbür seviye ve yön birimleriyle karşılıklı etkileşim içinde olan dil bilgisel birimlerin işlev kanunları ve türleri bulunmaktadır. Bu kanunlarda çeşitli diller esaslı bir şekilde kendilerine has oluşu göstermektedir. İşlevsel dil bilgisi çözümlemelerinin temel konusu evrensel kavramlar değil, aslında kendilerinde hem evrensel hem de evrensel olmayan unsurları bulduran dilin anlam işlevleri olmaktadır. Dil bilgisi birimlerinin işlev kanunları dilin dil bilgisi yapısı kavramına bağlanmakta ve onun devingen ve faal yönünü göstermektedir.

İşlevsel dil bilgisi kavramında en temel ve en esas olan, dil araçlarının işlevi, bu araçların sözcedeki işlev kanunları, sözcede dil unsurlarının karşılıklı etkileşimleri, söyleyişte dil düzeninin çeşitli düzeyleri ve yönlerin, unsurların karşılıklı etkileşimlerinin araştırılmasıdır. Dil bilgisel çözümleme eğilimi ise, işlevsel dil bilgisi kavramının tasviri için öncelikli olarak anlamdan şekle doğru (işlevden araçlara) çözümlemelerin prensip açısından olabirliğinin kabul edilmesinde önemli olmaktadır. Şekilden anlama doğru yönelen çözümlemelerde, dil bilgisel tanımlamalarda, eğer dil bilgisi birimlerinin söyleyişteki işlev kanunlarının araştırılmasına doğru özel bir istikamet varsa, bu çözümlemeler işlevsel olarak da görülebilmektedir.

Araç-işlev ilişkilerinin tam olmasa da tanımlanması, araç yönünden ve işlev yönünden yaklaşımların birleşiminde gerçekleşmektedir. Dil araçlarının işlev tanımlanmasındaki iki yönlü yaklaşımın makul oluşu herşeyden önce ifade ve içerik (anlam) taraflarının birimleri arasındaki eş biçimliliğin olmadığını ön gören, diğer bir deyişle, içerik tarafında bir birimin, ifade tarafında birçok birimlerin bulunduğunu ön gören “dil işaretinin asimetrik ikiciliği” ilkesinden kaynaklanmaktadır. Burada bir taraftan, sadece işlev yönünden çözümlenmeleriyle mümkün olan dil anlamlarının çeşitliliğinin göz önünde bulundurulmasının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkarken, bir taraftan da işlevden araçlara olan eğilimin konuşanın bakış açısına, araçlardan işleve olan eğilimin de dinleyenin bakış açısına uymakta olduğunun hesaba katılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

İşlevsel dil bilgisi, a) dil araçlarının düzeninin çözümlenmesi, b) sözce ve söyleyişte gerçekleşen anlamsal işlevlerin çözümlenmesini içine almaktadır.

A.V. Bondarko'ya (1984a: 5) göre, işlevsel dil bilgisi temelde iki türden oluşmaktadır:

1. Bir dilin alanlar düzeni bünyesi içinde işlev-anlam alanlarının yapısının tanımlanması, diğer bir deyişle, alan yapılaşması,
2. Belli işlev alanları üzerine temellendirilip, bu alanların sözcedeki içeriği ve ifade unsurlarını gösteren tür-kategori durumlarının tanımlanması.

İşlev-Anlam Alanı. İşlevsel dil bilgisinde anlamın birleşim öğelerinin ve onu gösteren araçların belirlenmesine izin veren dil olaylarının alan tanımlaması yöntemi gelişmiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda, mantık anlamları bölgesine girilip gerçek dil anlamından uzak kalınmasını ve dil çözümlenmesinin iletişim değerlerinin hesaba

katılmadan konuşanın düşünme faaliyetine yönelik olan anlamların tanımlamasıyla değiştirilmesini önlemektedir.

“İşlev-anlam alanı”, hem şekil hem de anlam çözümlemesinin birleşimine dayanan dil bilgisi tanımlamalarının bir türü olmaktadır. “İşlev-anlam alanı” terimi, anlam-işlev temelinde karşılıklı etkileşim içinde olan dil araçlarının gruplaşması ve onların düzen-yapı organizasyonu fikrini öncelikli olarak ortaya koymaktadır.

“İşlev-anlam alanı” kavramı, çeşitli seviyelere ait olan ve yapı olarak birbirlerinden farklılaşan dil araçlarının düzeninin örnekleşmesiyle, örnek oluşturmasıyla ilgilidir. Dil bilgisi yapısının kısmî düzenleri sadece ayrı ayrı dil seviyeleri çerçevesinde değil, dil bilgisi ve onlara bağlı olan sözcük unsurlarının anlam-işlev birliğine dayanan seviyeler arası düzenini ve farklı seviye düzenlerini de kapsamaktadır. Bu tür düzenler sadece bir alanı değil, çeşitli alanların unsurlarının karşılıklı etkileşiminin gösterildiği söyleyişte, gerçekleşen olası işlevleri ve araçları da içinde bulundurmaktadır.

“İşlev-anlam alanı” bir model olarak alanın merkezî ve kenar kısımlarının görünümünün vurgulandığı ve öbür alanlarla olan kesişme bölgelerinin ayırt edildiği birkaç mekân üzerindeki şartlı düşünceye bağlanmaktadır.

“İşlev-anlam alanı”, bir dilin araçlarını bütün şekil ve içerik özellikleriyle birlikte kapsayan iki taraflı (: içerik-şekil) birliği temsil etmektedir. Bununla beraber her “işlev-anlam alanı”nın temelinde, türlü dil araçlarını birleştiren ve bu araçların karşılıklı etkileşimlerinin gerektirdiği anlam değişmezliği olan anlam kategorileri bulunmaktadır. İşlev-anlam alanının içerik tarafı, dilin anlam alt-kategorileştirilmesi olarak görülen değişik seviyeli bir düzen olmaktadır. Örneğin, olayın zamandaki akış

özelliğini gösteren görünürlük işlev-anlam alanının anlam değişmezliği, olayın sınırla olan ilişkisi, olayların zamandaki yerleşmişliği ve yerleşmemişliği, olayın nicelik özelliği veya görünürlük kategorisinin zamanlılık-nicelik ilişkisiyle olan karşılıklı etkileşimi, aşamalılık veya olayın başlangıcı, devamı ve bitişi, biterlik veya olayın sonucunun güncelliğinin gösterilmesi gibi. Söz konusu “işlev-anlam alanı”nın çerçevesindeki her anlam çeşidi, şeklin ifadesinin belirli araçlarıyla bağlantılı olmaktadır. Böylece, “işlev-anlam alanı”, söz konusu dilin anlam işlevlerinin birliği ve karşılıklı etkileşim temelinde oluşan değişik seviye araçlarının (şekil, söz yapımı, sözcük, birleşik sözcük-söz dizimi v.s.) düzeni olmaktadır. Örneğin, görünürlük, (aspectuality, aspektual’nost), zamanlılık (temporality, temporal’nost’), kişilik (personality, personal’nost’), çatılılık (voicity, zalogovost’), varlıklılık (beingnessity, bitiynost’), varoluşluluk (existentiality, ekzistentsial’nost’), sahiplilik (possecivity, possesivnost’), şartlılık (conditionality, konditsional’nost’), mevkililik (locativity, lokativnost’).

Merkez-kenar ilişkisi, “işlev-anlam alanı” kavramı için önem taşımakta, işlev-anlam alanı yapısının temel özelliklerinden biri olmaktadır.

Merkez-kenar karşıtlığı çok yönlü bir olaydır. Söz konusu karşıtlığın üyelerinin ve onların sınıflandırılma ölçütlerinin temelinde olan önemli özellikler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Bondarko, 1972: 20-35; 1976: 214-218):

- a) Söz konusu gruplaşmayı niteleyen belirli özelliklerin yoğunluğu, maksimal yığılması (merkez) - bu özelliklerin dağınıklığı (kenar),
- b) Söz konusu gruplaşmanın unsurlarını bağlayan çizgilerin kesişme alanında bir olayın bulunması, karşıtlıkların maksimal sayıda

- katılması (merkez) - bağ ağlarının dağılmış olması, zayıflaması, yalıtılmışlığın şu veya bu derecesinin ortaya çıkması (kenar),
- c) Maksimal işlev yükü (merkez) - bu yükün azalması (kenar),
- d) Belirli anlam görevinin gerçekleşme araçlarının söz konusu dil araç ve düzeninin özelleştirilmesi (merkez) - özelleştirilmenin küçük derecede olması, söz konusu işlevin gerçekleşmesindeki yan görevleri (kenar),
- e) Söz konusu dil unsurlarının işlevinin yüksek sıklığı, düzenlilik (merkez) -düzensizlik veya düzenliliğin oldukça zayıf olması, kullanılabilirliğin düşüklüğü (kenar).

Kategorik Durum. “Kategorik durum” kavramı, “işlev-anlam alanı” kavramının devamı ve gelişimidir. İşlev-anlam alanı, işlev-anlam alanının kurucuları ve bu kurucular arasındaki bağ ile alan yapısı üzerinde durulurken, dil düzeninin soyut dizileri çerçevesinde (paradigmatičeskoye prostranstvo) yaklaşmaktadır.

Bu yaklaşımda, sadece dil varlığına uyan değil, söyleyiş varlığına da uyan ve alan kavramının söyleyişteki ve sözcedeki gerçekleşmesine, ele alınan işlev-anlam alanının söyleyiş düzenindeki gösteriminin kural ve türlerine yönelmek de önemlidir. Bir alanın sözcü ile iletilen duruma olan ilişkilerini sağlayan kavram ise kategorik durumdur. Dil yapısının önemli bir özelliği, türlü seviyelerle ilgili işaretlerin hiyerarşik düzeninin olmasıdır (biçim birimi, kelime, cümle, söyleyişte cümle veya deyim üstü birlikler veya bu tür birliklerin bütünlüğüne uyan sözcü).

Her seviye, dilin (aynı zamanda söyleyişin) hiyerarşik düzenini oluşturan dildeki anlamların bir özel türü olarak, biçim birimi, kelime ve cümle seviyesinde

olan anlamlara uymaktadır. Eğer dil birimlerinin söyleyişte gerçekleşmesi dikkate alınır, en yüksek seviye sözcenin anlamı olmaktadır.

Sözcenin dil içeriği, daha alt seviye unsurlarının içerikleri temelinde oluşmaktadır. Fakat bu içerik daha alttaki seviyelerin içeriğinin özeti değildir. Sözcenin anlamında olan yenilikler bir taraftan şekil bilgisi, söz dizimi, sözcük anlamları ve onun unsurlarının bütünleşmesi ve karşılıklı etkileşimi iken, bir taraftan da sözcenin dil içeriğinin söz konusu metinle ilgili bağlamı, durumu, ansiklopedik bilgileriyle, söyleyiş durumuyla ve dinleyenle (okuyanla olan) ilişkilerinde konuşanı (yazanı) etkilemektedir (Bondarko, 1984a: 99-100). Sözce seviyesinde dil anlamını çözümleme sorunu için olası bir yaklaşım kategorik durum kavramı üzerine kurulabilir.

Bu durumda, belirli “işlev-anlam alanı”na dayanan ve yalnızca bir dil bilgisi şekline sıkıca bağlanmayan sözcenin tamamı veya sözcenin değişik unsurlarıyla ilgili olan içerik yapısı çözümleme konusunu oluşturmaktadır. Yine, sözceye yayılan türlü şekil araçlarını kapsayan, ifade yönünden belli yapılarla bağlantılı içerik yapıları da çözümleme konusu olmaktadır.

Böylece, kategorik durum, belirli “işlev-anlam alanı”na dayanan sözce ile yapıyı gösteren kavramsal anlam durumunun bir yönü olan tür içerik yapısı olarak tanımlanabilmektedir.

Kategorik durum belli bir “işlev-anlam alanı” üzerine kuruludur, çünkü içerik yapısı (söz konusu kategorik durumun) unsurları, sözcede alanın temelini oluşturan görünüşlülük, zamanlılık, sıralılık kategorilerinin veya anlam kategorilerinin şu veya

bu şekli temsil eder. Ayrıca içerik yapısının ifade araçları sözcedeki söz konusu “işlev-anlam alanı”nı kapsayan dil araçlarının belirli bir kısmını da gösterir.

Kategorik durumun yapısı, bir dilin işlev-anlam alanının temelinde bulunan anlam kategorilerinin düzeniyle belirlenmektedir. Kategorik durumların çeşitli türleri de olabilmektedir:

1. Sözcü ile ifade edilen durumun, söyleyiş durumu ve onun katılımcıları olan konuşan ve dinleyenle ilişkilerinin işaretini içeren güncellenen kategorik durum türleri,

2. Bu tür işaretin olmadığı güncellenmeyen kategorik durum türleri,

3. Şeklin kesin, ayrıntılı ve tam ifadesiyle bağlantılı olan kategorik durumun anlam unsurları arasındaki sintagmatik, yani dizim ilişkilerinin açık ifadesiyle tanımlanan güçlü dizimli kategorik durum türleri,

4. Unsurlar arasındaki ilişkilerin zayıf olduğu veya söz konusu ilişkilerin olmadığı zayıf dizimli kategorik durum türleri gibi.

Böylece, kategorik durumlar

a. Sözcüde belirli “işlev-anlam alanı” temelinde bulunan bir anlam kategorisini temsil eder.

b. Sözcüdeki şu veya bu somut söyleyiş çeşidi olarak gösterdikleri kavramsal anlam durumunun sözlüksel anlam durumunu yansıtan bir yönünü ifade eder.

c. Yüklemi (yüklemlere olan bağın şu veya bu şekilde ortaya çıkışı) içerir.

d. Sözcüde gösterilen ve karşılıklı etkilenen değişik dil seviyelerinin unsurlarına dayanır.

Görünürlük alanı her dilde mevcuttur. Çünkü olayın zamandaki akışını ifade eden karşılıklı ilişkiler içindeki dil araçları, bütün dillerde bulunmaktadır. Bu anlamda görünürlük alanı evrensel ve genel bir kavramdır.

Görünürlük kavramı türlü dillerdeki olguların karşılaştırılması için bir zemin olmaktadır. Bu zemini, zamanda olayın akma ve ayrışma özelliğinin anlam bölgesinin genel çizgileri, hem bu bölgelere özgü olan hem de evrensel kavram kategorisine dayanan ve evrensel olarak sayılabilecek birkaç temel anlam özellikleri oluşturmaktadır. Karşılaştırılan dillerde ifade edilen görünüş işlevlerindeki ayrı ve benzer özelliklerin çözümlenmeleri, bütün bunlar üzerine yapılmaktadır (Bondarko 1983b:77).

Görünürlük, hareket çekirdeğine sahip olan alan durumundadır (Bondarko 1984a:60). Görünürlük, görünüş ilişkileri veya içeriğini olayların zamandaki akış ve ayrışım özelliklerinin iletilmesinden alan ilişkilere ait anlam-işlev ortaklığında birleşen dilin karşılıklı olarak etkilenen araçlarından (şekil bilgisi, söz dizimi, söz yapımı, sözcük-dil bilgisi, sözcük ve değişik birleşmelerinden) oluşan “işlev-anlam alanı” olmaktadır (Bondarko, 1983b:76).

A.V. Bondarko (1983b: 76), görünürlüğün bütün kurucularının herhangi bir somut dilde tam olarak bulunmadığını belirterek, görünürlük alanının aslı kurucularını şu şekilde göstermiştir:

a) Aynı türden içeriğe sahip olan dil bilgisi, şekil bilgisi şekillerinin gruplarını birleştiren düzen veya dil bilgisel şekil bilgisi görünüş kategorisi

b) Görünüş oluşumları ve tam olmayan dil bilgisileşmeyle ayrılan fiil ve fiilin dil bilgisi şekillerinin sınırlı olarak kapsanması, yetersiz düzenleşmesi

c) Görünüş-zaman anlamında olan (veya ek görünüş unsurlarıyla birleşmiş zaman anlamında olan) şekillerdeki görünüş unsurları

d) Aşama fiilleriyle (olayın başlangıcı, devamı ve sonu anlamında) olan birleşimler veya diğer çözümlenmeli görünüş yapıları (bazen çözümlenmeli şekillere sıkı bağlanan)

e) Ek görünüş işlevine sahip olan söz dizimi araçları

f) Kılımlar (Aktionsarten)

g) Sınırlı ve sınırsız fiiller veya fiillerin anlamlarının karşıtlığı

h) *Uzun, aniden, her zaman, yavaş, daima, birden* v.s. türünde olan zarf gösterici sözcükler

i) Gizli dil bilgisi alanıyla ilgili olanlar olmak üzere çeşitli görünüş bağlamının birleşik araçları

Görünümlü durum, görünümlülük işlev-anlam alanında temellenen sözcüde anlatılan kavramsal anlam durumunun, olayların zamandaki akma ve ayrışma özelliğinin ifadesiyle ilgili yönünü gösteren sözcüde de şu veya bu şekilde ortaya çıkan tür-içerik yapısı olmaktadır. Sözcüde ifade bulan, sadece görünüş şekilleri değil, görünüş bağlamı ve kısmen fiilin sözcük anlamının katılımıyla ifade edilen hemen hemen bütün görünüş anlamı, görünüş durumu şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Sözce seviyesine yönelmesi dolayısıyla, bir araştırmacı, sözcüde görünümlülüğün türlü oluşturucularının işlevi ve karşılıklı etkileşimini en iyi ve en yeterli şekilde tanımlayıp açıklama imkânını bulmaktadır.

Görünüş durumunun çok çeşitliliği görünüşlü-anlamlı özelliklerin birleşik düzenini yansıtmaktadır.

A.V. Bondarko (1983b: 196), Rusçada, görünüşlü durum türlerini aşağıdaki şekilde göstermektedir :

1. Olayın sınıra olan ilişkileriyle ilgili kategorik durum,
2. Olayın zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişlik özelliğinin bütünlüğü ve olgunun nicelik nitelmesiyle ilgili olan görünüşlü durum,
3. Olayın başlangıcı, devamı ve durmasının sözcedeki ifadesiyle ilgili olan görünüşlü durum,
4. Olayın sonucunun güncel özellikleriyle belirlendiği biten durumlar (Bu tür, görünüşlülükte zamanlılık alanlarının kesişmelerini yansıtmaktadır),

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında “görünüşlülük alanı” ve “görünüşlü durum” kavramıyla ilgili olarak incelenebilecek birkaç işlev-anlam kategorisinden bahsedilebilir:

1. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüşlülük çokmerkezlidir, yani görünüşlülük alanı merkezleşmenin zayıf olduğu bir alandır. Diğer bir deyişle, bu alanın temeli olan değişik dil araçları birleşik ve türdeş düzeni oluşturmamaktadırlar (Bondarko 1984a: 62, Axmetjanova 1989: 9).

2. Görünüş, kılınış kategorileri ve görünüşlü zarflar, görünüşlülük alanının oluşturucularıdır.

3. Sözcedeki işlevleriyle hem sınırlılık ve sınırsızlık kategorisi, hem de zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişlik kategorisi görünüşlü durumlarla ilgili olmaktadır.

Görünüş kategorisi¹, olayın akış farklılıklarını, olayın bütün oluşunu veya olmayışını, süreçle ilgili oluşunu veya olmayışını ve diğer anlam farklılıklarını ifade etmektedir. Bu kategori genellikle görünüş-zaman (zaman) şekilleriyle ortaya çıkmaktadır. Kılınış kategorisi², olayın akış türlerine ait olan özellikleri ifade etmektedir. Bu kategori, çift fiilli yapılar ve dolaylamalı şekilleriyle gösterilmektedir. Görünürlüğün bir başka oluşturucusu olan görünüşlü zarflar³ olayın akış özelliğini göstermektedir

Sınırlılık kategorisi⁴, fiilin anlamında mevcut bulunan olayın kendi tabiatı ile ön gördüğü iç sınırını göstermektedir ve genellikle, olaylar kendi akışında söz konusu sınıra yönelmekte ve bu sınırın aşılması durumunda bitip sınır konulmasını gerektirmektedir. Sınırsızlık kategorisi⁵, ufukta olsa da olayın akışının sınırlanabileceği iç sınırın olmayışını ifade etmektedir.

Zamanda yerleşmişlik kategorisi⁶ olayın somutluluk anlamı ve onun, zamanın belli kesitine olan bağlılığını gösterirken, zamanda yerleşmemişlik kategorisi⁷, olayın soyutluluk anlamına ve onun zaman konumunun belirsizliğine işaret etmektedir.

1. Bölüm Genel Görünüş ve Genel Zaman Şekilleri.

1.1 Görünüş

Slav dillerinin fiil düzeninin en önemli özelliği olan görünüş kategorisi, XIX. yüzyılının birinci yarısından başlayarak dünya bilginlerinin dikkatini çekegelmiştir. Dil bilimcilerin çoğu görünüş karşıtlıklarının genel anlam çizgisini anlayıp, görünüşün olayın akış özelliği olduğunu kavramakla kalmayarak bu fikri daha geniş bir çerçevede Slav kökenli olmayan dillere de uygulamışlardır. Bunun sonucunda Slav kökenli olmayan birçok dilde olayın nitelenmesine ilişkin şekillerin, iki üyeli veya üç üyeli dil bilgisel etkileşimin, bazen de basit ve türemiş fiillerin bulunduğu ortaya çıkmıştır (Dugarova, 1991: 7).

Bu konuda A.P. Sıtov (1984: 184-190), görünüş anlamını ifade eden çeşitli ve türlü düzeylere ait araçların bağlantı ilkelerinin meydana çıkarılma alanında yapılan yapısal örgütlenme ve kalıtımsal aidiyet olarak farklılaşan dillerin karşılaştırmalı incelemeleri sonucunda Slav olmayan dillerde yeni görünüş karşıtlıkları ortaya konulduğunu ifade ederek bu karşıtlıkları şu şekilde vermiştir.

1. Eski Yunancanın şimdiki ve geniş karşıtlığı,

2. Eski Yunancadaki ve kısmen de hem Germen, Roman ve Slav dilleri, hem de yeni Yunanca ve Arnavutçadaki biten ve bitmeyen karşıtlığı. Burada yeni çözümlenmeli biten şekiller (biten gruplar) bu dillerin diğer fiil şekilleriyle zıtlaşmaktadır.

3. Klasik Latincenin erişen ve erişmeyen biten ve bitmeyen karşıtlığı,

4. Birçok dil, onun içinde bazı çağdaş Slav dillerinde (örneğin, Bulgarca) bütün Roman dilleri, Arnavutça ve Ermenicede geçmiş zamanın bir alt düzeni olan bitmeyen ve geniş geçmiş (imperfekt i aoristiçeskoye proşedşeye vremya) karşıtlığı,

5. İngilizce, İspanyolca gibi dillerde olan ilerlemiş ve ilerlememiş karşıtlığı,

6. Letoncadaki tekrarlı geçmiş ve genel geçmiş (mnogokratnoye proşedşeye i obşçeye proşedşeye) karşıtlığı.

Geleneksel anlamda, görünüş dil bilgisi kategorisinin bulunmadığı düşünülen Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında fiil düzeninde var olan görünüş ilişkileriyle ilgili fiil şekillerinin dil bilgisi statüsü dikkate alındığında, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında **bitmeyen** (imperfekt) (TTü. *-İrdİ*, HMo. *-dAg baylaa, -dAg bayv, -dAg baysan*), **biten** (perfekt) (TTü. *mİş*, HMo. *-Cee, -AA*, TTü. *-mİştİ*, HMo. *-AAd bayv, -Aad baylaa, -aad baysan, -çix baylaa, -çix bayv, -çix baysan*), **alışılmış** (habitual) HMo. *-dAg* görünüşlerin bulunduğunu söyleyebiliriz (Johanson, 1971: 101, 283, Dilaçar, 1971: 110, Gadjiaxmedov, 1988: 51, Rustamova 1989:11; Erguvanlı-Taylan 1996:159-163, Koşevaya, Garmayev 1978(77): 87-88, Bazarragçaa, Pürevcal 1985(87): 7, Dugarova, 1991: 54).

Fakat, Yu.S. Maslov (1984: 6), dünyanın çeşitli dillerinde görünüş kategorisinde vücut bulan görünüşlü anlamların somut bir listesinin dil bilgisi araştırmalarıyla henüz ortaya konulmadığını, Rusça ve diğer Slav dillerinin bitmişlik veya bitmemişlik (soverşenni i nesoverşenni vidı) görünüşlerinin oldukça tipik olmasına rağmen, diğer birçok dilde aşağı yukarı benzer, bazen oldukça farklı dil bilgisi karşıtlıklarıyla gösterilen fiil görünüşlerinin sadece bir kısmı olduğunu, çeşitli

dillerde görünüş kategorisi ifadelerinde sadece dış şekillerin değil, içeriğin de önemli çeşitliliğiyle dikkat çektiğini söylemektedir.

B.A. Serebrennikov (1960: 21), dil bilgisi görünüşünün nitelenmesi sorununun karmaşıklığının, görünüş kategorisinin zaman kategorisinden farklı olarak kendi tabiat ve kökeni itibarıyla oldukça farklı bazı temellere sahip olmasından kaynaklandığını, fiil görünüş kategorisinin her birinin ayrı ayrı incelemeye tabi tutulması gereken olayların nitelendirmelerinin özetine dayandığını ifade etmektedir.

Diğer bir deyişle, olayın zamandaki akış ve ayrışımının şu veya bu anlamı birçok dilde ifade edilmektedir. Fakat çeşitli dillerde bu anlam değişik yönde somutlaşmaktadır (Maslov 1984: 6, 2000: 83-84).

Görünüş kategorisinin zorunlu çiftliliği (binarnost') üzerine ısrar edilmektedir. Rusça ve Slav dillerinin fiil görünüş araştırmaları tarihinde bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin ayırt edilmesi, görünüş dil bilgisi ulamının, görünüşlülüğün diğer unsurlarından ayrı tutulamadığı eski kavramların isabetsizliğinin aşılmasında oldukça önemli rol oynamışlardır. Fakat çiftlilik (binarnost') ilkesinin bütün dillerin görünüş ulamlarının tümüne yayıldığını iddia etmek doğru değildir. Görünüşün çok şekilli olması, sadece çeşitli dillerde çoğu kez değişik görünüşlerin var olmasından değil, tek bir dilde bile karmaşık çok üyeli düzeni oluşturan görünüş karşıtlıklarının sıkça kesişip birleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Fiil görünüş kategorisinin anlamı üzerine değişik tanımlamalar mevcuttur:

Yu.S. Maslov (1984: 5), fiil görünüşünün (vid glagola) fiille ifade edilen eylemin [deystviye, olay (yavleniye), hadise (sobitiye), durum (situatsiya), konum

(sostoyaniye), iş (polojeniye del) v.s.] zamanda nasıl aktığını veya nasıl bölündüğünü gösterdiğini söylemektedir.

B. Comrie (1976: 3), görünüşün (aspect), durumun (situation) iç zamanlı yapılanmanın (constituency) görünmesiyle ilgili olan çeşitli yollar olduğunu söylemektedir.

L. Brinton (1988: 3), görünüşün, konuşanın durum üzerindeki bakış açısının (viewpoint) veya ufkunun (perspective) sorunu olduğunu, konuşanın olayı tamamlanmış (completed; bitmişlik görünüş, perfective aspect) veya devam ediyor olarak (bitmemişlik görünüş, imperfective aspect), başlamakta (başlama görünüşü, ingressive aspect) veya sürmekte olarak (sürme görünüşü, continuous aspect), bitmiş (egressive aspect) veya yinelemeli (iterative, habitual) olarak tanımlamayı seçebildiğine işaret etmektedir.

C. Smith (1991: 91), görünüşlü bakış açılarının (aspectual viewpoints) kamera objektifi gibi nesnelere kabul ediciye görünür hâle getirdiğini; durumların, kendilerine bakış merceklerinin çevrildiği nesnelere olduğunu, kamera objektifinin nesnelere görüntü için var olabilir kılması gerektiği gibi, bakış açıların cümlede bahsedilen durumları görünür kılması gerektiğini ifade etmektedir.

L. Johanson (1971: 46), tümleç türlerini belirten kipli (modal) ve zamanlı (temporal) olmayan fikirleri, görünüşlü fikirler olarak nitelendirerek görünüşlü fikirlerin (aspektuelle Ideen), olayın ufkunu (die Perspektive auf des Ereignis) çeşitli tarzda açan öznesel bakış biçimleri (subjektive Anschauungsformen) olduğunu ve bu fikirlerin konuşanın olaya bakışının ve olayı dinleyene göstermek istediği şeklin nasıl olduğunu ifade ettiğini söylemektedir.

V.G. Guzev (1988: 3), görünüşün, haklı olarak olayın tarzının konuşana nasıl görüldüğü ve nasıl anlaşıldığı ve dinleyene nasıl gösterildiği şeklinde algılanması gerektiğini ve görünüşün, olayın öznel görme olduğunu; olayın, gerçekleşme döneminde içeriden gözlemlenen, yayılıp akan süreç olarak veya dışarıdan gözlemci tarafından görülen kendi başına tam, bütün bir olgu olarak açıklanabileceğini belirterek, görünüş anlamlarının dil evrim sürecinde vuku bulup şu veya bu çekim şekillerinin arkasında bulunan bir dilin taşıyıcılarının iletişim olaylarının gerçekleşmesi sırasında olayı gösterme imkânını bulduğu tipik tarzları (tipoviye obrazı) olduğunu söylemektedir.

A. Dilaçar (1974: 16), görünüşün, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapması olduğuna ve nesnel değil, öznel olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıdaki tanımlara bakılırsa, herşeyden önce, görünüş, zaman kavramıyla bağlantılı olmaktadır. Fakat fiil zaman kategorisinden farklı olarak gösterilen olayın deiktik (gösterici) zamanlı yerleşimiyle değil, konuşan tarafından anlaşıldığı şekilde olayın iç zamanlı yapısıyla ilgili olmaktadır. Görünüş, olayın zamanlı yapısı hakkındaki konuşanın “takdiri”ni yansıtmaktadır. Böylece, bir deiktik kategori olmayan görünüş, dil şekillerinde nesnel dil dışı bir varlığın gösterildiği bakış açısının belirlendiği öznel-nesnel, bilhassa, yorum kategorisi olmaktadır. .

1.2 Bitmişlik Görünüşü, Genel Görünüş

B. Comrie (1976: 4), bitmişliğin (perfective), durumu iç yapısına ilişkin olarak zorunlu ayırım olmadan dışarıdan ifade ettiğini söylemektedir

C. Smith (1991: 103), bitmişlik bakış açısına sahip olan cümlelerin, durumu bir bütün olarak ifade ettiğini ve ufuk alanının, durumun başlangıç ve bitiş noktasını içerdiğini ve bilgi (information) olarak kapalı olduğunu ifade ederken, ufuk anlam şemasını aşağıdaki şekilde göstermektedir.

B S

////

Şekil VIII. Bitmişlik bakış açısının zaman şeması.

O.P. Rassudova (1982: 5), Rusçanın bitmişlik görünüşünün ortaya çıkışında, sınırlanan ve gelişiminde sınırına erişen veya gelişim dışında tam olgu olarak gösterilen olayı ifade ettiğini, bir başka deyişle, bitmişlik görünüşünün, meydana gelen ve biten tam bir olayı gösterdiğini veya başlangıcı, ortası ve sonucu ile bütün bir durumu ifade ettiğine işaret ederek, “Bitmişlik görünüşünde olayın toplanmış bütünlüğü, birikmiş ve özetlenmiş olarak sıkışmış biçimde gösterilir. Burada konuşan, olayın gelişmesinin bitişini, sınıra erişildiğini, olay anlamının bütün süreci kapsadığını vurgulayabilir, fakat bahis konusu hususiyetler daha çok azaltılmış, ima edilmiş olarak ifade edilmektedir “ şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

Biz bu kez Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasından seçilen malzemeye dayanarak, görünüş biliminde genel görünüş (obşçiy vid) (Maslov, 1984: 22), ilerlememiş görünüş (neprogressivniy vid) (Dugarova, 1991: 113), basit görünüş (simple aspect) (Brinton, 1988: 16, Smith, 1986: 104) olarak değişik şekillerde adlandırılan, her şeyden önce olayı bütün olarak gösteren görünüş üzerine konuşmaktayız. Burada “genel görünüş” terimi en uygun görülerek kullanılmıştır.

L. Brinton (1988: 15-16), “İngilizcenin basit şekilleri (simple forms) (genel görünüş) bitmişlik görünüşünün ifadesidir” diyerek, basit geçmişteki bir durumu tam ve bütün (complete and whole) olarak gösteren geçmiş bitmişlik durumunu ifade ettiğini belirtmektedir.

C. Smith (1986: 104), İngilizcede basit görünüş bakış açısının, durumu bütün olarak gösterdiğini ve bitmişliğin geleneksel fikrine yakın olduğunu, basit görünüşün, durumun son nokta (end point) özelliği dolayısıyla, gerçekleşirken değiştiğini söylemektedir.

Yu.S. Maslov (1984: 22), ilerlememiş şekillerin (neprogressivniye formı) oldukça geniş ve yansız görünüş anlamına sahip olduğunu ve genel görünüş (obşçiy vid) olarak nitelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

L. Johanson (1971: 131, 283, 1996: 257-276), Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında genel görünüşün gelecek zaman şekillerini “sınır arası görünüşü” (İntraterminalität), geçmiş zaman şekillerini “sınır sonrası görünüşü” (Postterminalität) fikirleriyle (İdeen) ilgili olarak araştırmaktadır.

Sınır arası görünüşü, *tunc* ve *nunc* tabakasında işlev gören ve olayın (Ereignisse) dış sınırlarını (terminus initialis, terminus finalis) göstermeyen bir öznesel (görünürlü) görüş tarzı (Betrachtungswiese) durumundadır. Sınır arası görünüş birimleri (Einheiten) bir eylemi (Handlung) akış aşamalarında, (Verlaufphase) akışlılık özelliğinde (Kursivität, Kursiva) göstermektedir (Johanson, 1971: 131).

Sınır sonrası olayın (Postterminum Ereignissen) görünürlü incelemesi dolaysız olmakta ve dikkat, hareket deyiminin (Aktionalphrase) kritik sınırını

önceden aşmış olduğu bir nokta üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kritik nokta son dönüşümlü (finaltransformativen Aktionalphrasen), dönüşümsüz (nontransformativen Aktionalphrasen) hareket deyimlerinde bitiş sınırıyla (terminus finalis), baş dönüşümlü (initialtransformativen Aktionalphrasen) hareket deyimlerinde başlangıç sınırıyla, diğer bir deyişle, zamanlı ilişkisinin yerleşim noktasıyla (Lokalisierungspunkt) benzeşmektedir. Sınır sonrası görünüşü *tunc* tabakası için geçerlidir (Johanson, 1971: 283).

Sınır arası ve sınır sonrası birimlerinin sınıflandırılmasında odaklılık (Fokalität) veya özlülük (Prägnanz) kavramı oldukça önemlidir. Söz konusu iki görünüş, odağa (Fokus) bağlı olarak işlemektedir.

Odak veya özlülük, olayın asıl noktası (Schwerpunkt) ve hareket yoğunluğunun maksimumudur (aktionales Intensitätsmaximum). Bu bakış alanındaki yoğunlaşmış dolgunluk, maksimal hareket belirlemesidir (aktionelle Determination) (Johanson, 1971: 134). Sınır arası ve sınır sonrası birimler, sınır arası ve sınır sonrası görünüşlerine zarar vermeden hareket belirlemeyi yüksek ve düşük ölçekte gösterebilmekte ve sert özlülükten yumuşak özlülüğe doğru, veya nispi yüksek odaklı (Hochfokal) veya nispi alçak (Niedrigfokal) odaksız (Nonfokal) olarak gelişmektedirler.

Özlu veya odaklı birimler bireysel zaman noktasına bağlı olarak, yani odakla güncel olarak sınırlanmış (aktuell begrenzt) bir şekilde gösterilmektedir. Eğer bir eylem, olayın (Ereignisse), olgunun bu harekette (Tätigkeit) meydana çıkarılmasında var oluyorsa, zaman konumu (Zeitstelle), bu geçerlilik maksimumu onun civarındaysa, tek başına konum için üstün tutulmaktadır (Johanson, 1971: 159).

Özölü olmayan veya odaksız birimlerle ortaya çıkan ifade, genel özellik göstermekte ve sınırlanmış zaman konumunda hiç odaklaşmamakta, odakta geniş hareket boşluğu (aktionale Leere) ağır basmaktadır.

L. Johanson, ayrıca, sınır arası ve sınır sonrası görünüşlerinde olan odak veya özölülüğün gelişimini de incelemiştir.

Sınır arası görünüşünün odaklılık dereceleri (Fokalitätsgrade) yüksek odaklı veya özölü (hochfokale, Prägnanz) sınır arası görünüşü aracılığıyla şimdiki zaman yenilenmesi (Präsenserneuerung) sonucunda oluşmaktadır (Johanson,1971: 118-143). Şimdiki şekli dolayısıyla ortaya çıkan yeniden akışlılaşma (Rekursivierung) tanınan bir olaydır.

J. Kurylowicz, devamlılık (durativ) değerlerinin yenilenmesini (Erneuerung) araştırarak tekrarlılık (iterative) > devamlılık [(şimdiki) durative (present)] > genel veya belirsiz şimdilik > > (general or indetermined present)) şeklinde tüm zamanlı gelişme kuralını öne sürmüştür. L. Johanson, Türkiye Türkçesinde genel ve güncel şimdiki zaman arasında art zaman ilişkisinin olduğunu, eski düzendeki genel şimdiliğin birincil (genel, generell) ve ikincil (güncel, aktuell) görevlere sahip olduğunu ve sonradan ikincil görevi birincil görev olarak kabul ettiğini söylemektedir. Bu gelişme her şeyden önce, şimdiki zamanın gelişimi değil, akışlılık görünüşünün (Kursivität) yenilenmesi olmaktadır (Johanson,1971: 133-134). Sınır sonrası görünüşü, tecrübelerin gösterdiği gibi, odaksızlaşmayla veya odak derecelerinin azalmasıyla sıra bakımından işlev kaymasına tabi tutulmuştur. Bunun yanında, sınır sonrası görünüşün gittikçe tarih boyutuna (historische Dimension) yer değiştirmesi için sınır sonrasılığı tamamen kaybolana kadar teşhis boyutundan (diagnostische Dimension) sürekli olarak daha çok uzaklaşır. Ayrıca yüksek odaklı

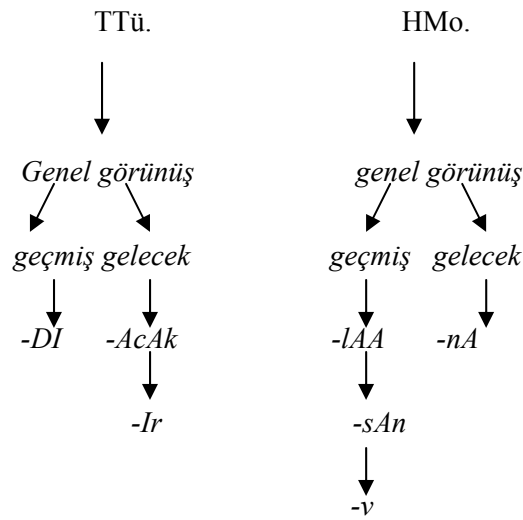
sınır sonrası birimler, düşük odaklı veya odaksız birimler olarak da gelişmektedirler. Teşhis yönünden tarih yönüne doğru olan gelişmenin kesiksiz bağlılığı (Entwicklungscontinuum) hiç olmazsa, yüksek odaklı – alçak odaklı - odaksız (Hochfokal – Tieffokal - Nonfokal) olmak üzere üç durağı içine almaktadır. İlerleyen odaksızlaşma (Defokalisierung), yüksek odaklı sınır sonrası görünüşünü sıfat-fiil veya zarf-fiile dayanan, çoğunlukla çözümlenmeli yeni şekil birimlerine götürmektedir (Johanson, 1971: 132, 1993: 122-125, 1996: 261-262). Böylece, sınır sonrası görünüş, yüksek odaklılık derecesinde (hochfokal grade) durumlu (Stativen) ve neticeli (Resultativen) olurken, alçak odaklılık derecesinde (tieffokal) biten (Perfekta) ve tasvirî (Konstativa), odaksızlık derecesinde (nonfokal) sınırlı (Terminalia) veya basit geçmiş zaman (einfache Präterita) olmaktadır.

G.S. Dugarova (1989: 115, 1991: 113), K. Baxenin üstdil modeli (metayazıkovaya model') çerçevesinde, değişim kanunu doğrultusunda Halha Moğolcasının ilerlemiş - ilerlememiş görünüşünü ele almakta ve ilerlememiş görünüşün (neprogressivnyy vid) görünüş ilişkilerinde daha az belirgin bir olgu olarak görülen veya bütün olarak görülen bir olayı adlandırdığını ve görünüş olarak genelde yansız olduğunu söylemektedir.

1.3 Genel Görünüş-Zaman Dizisi

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüş zaman kategorileri arasında sıkı dizi ve işlev bağları vardır. Bu ilişki, genellikle, zaman dizisinin görünüşe bağımlı olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Görünüş, zaman şekillerinin bünyesini belirlemektedir. Zaman gruplarına bölünen görünüş şekillerinde ise görünüşün anlamı ifade edilmektedir. Fiilde görünüş bağıllığının olmayışı (vidovaya nesootnositel'nost'), zaman dizisinin tam olmayışına yol açar. Böylece, görünüş

dizisinin tam oluşuna veya olmayışına göre fiiller, zaman dizilerine sahip olmaktadır. Fiillerde zaman dizisinin tam olmayışı zaman kategorisinden değil, zamanın sözcüklerle olan ilişkisi ve zaman dizisinin görünüş dizisine olan bağılılığıyla ilişkilidir. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında, genel görünüş şekillerinde geçmiş ve gelecek zaman dizisi mevcuttur. Başka bir deyişle, genel görünüş fiillerinde şimdiki zaman yoktur (Rustamova, 1989: 61). Bunun sebebi, genel görünüşün olayı bütün olarak açıklamasında ve akış süreciyle ilgili olmamasındadır.

Şekil IX. Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel görünüş-zaman dizisi

İşaretlenmişlik ve işaretlenmemişlik özelliğine göre, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında genel görünüş şekilleri, bağlamın etkisiyle görünüş olarak değişen, işaretlenmemiş zayıf üyeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Muryasov, 2001:105, 106).

2. Bölüm Genel Görünüş-Zaman Anlamları ve

Genel Zaman Şekilleri

2.1 Özel Anlam, Görünüş-Zaman Anlam Bütünlüğü

Dil bilgisel şeklin özel anlamı bir şeklin genel anlam içeriğinin bağlam ve söyleyiş durumu ile ilgili olan, bazen fiilin sözcük anlamından kaynaklanan çeşitleridir. Özel anlamlar dil bilgisel şekil ve bağlamın karşılıklı etkileşimi sonucunda düzenli olarak tekrarlanan anlam türleridir.

Özel anlam terimi şarta bağlı olmaktadır. Çünkü bu anlamlar hem dil bilgisel şekille hem de bağlamla ifade edilmektedir. Öbür taraftan bu terim dolaysız anlamını da göstermektedir. Bir şekil, etrafındaki birçok özel anlamı birleştirebilmektedir. Bu anlamda özel anlamlar dil bilgisel şekle bağlı olmaktadır. Özel anlamlar arasında asıl anlam da ayırt edilebilmektedir. Asıl anlamın ayırt edileceği birinci ölçü, bağlamla ilgisinin en az düzeyde olması, diğer bir deyişle, bağımsızlığın üst düzeyde olması iken, ikinci ölçü bir anlamın sadece bir şekle dâhil olması, bir şekille ilgili olan başka bir şekle bağlı olmamasıdır.

Özel anlamlar söyleyişin başlangıcındaki olay olarak görülmemelidir. Her somut sözcüde özel anlamın her hangi bir çeşidi veya çeşidin çeşidi vardır. Özel anlamın kendisi, çeşitlerinin somut genelleştirilmesi ve düzenlenmesinin sonucu ortaya çıkmaktadır (Bondarko 1971a:104). Örneğin, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında genel görünüş somut-olgululuk, hazır sonuçluluk, özetlilik, genel uzamışlık gibi özel anlamlardan oluşmaktadır.

Yu.S. Maslov (1984: 71), özel anlamın her hangi bir kategorinin anlamının araştırılmasındaki önemi hakkında, Slav dillerinin görünüş özel anlamlarına dayanarak, Slavcanın fiil görünüşünün anlam içeriğinin incelenirken, söyleyiş bağlamının muhtelif türlerinde meydana gelen bitmişlik ve bitmemişlik görünüşünün özel anlamlarına da dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Yu.S. Maslov, özel anlamların ve onların karşıtlıklarının kıyısından geçen dil bilimcinin, böylece anlatmak istediği sahaya (podrazumayevaya oblast') (E. Koşmider "das Gemeinde) veya konuşanın kendi demeciyle aslen neyi kastettiğine ulaşma imkânını kaybettiğini belirtir ve aslında dil işaretinin asimetrik ikicilik (assimetriçeskiy dualizm) ilkesinin (veya dildeki şekil ve görevin heteromorfları), dil bilimciden söz konusu dil bilgisel birimlerin (gramema) anlam tayfinin (spektrı) tam olarak tanımlanmasını ve karşıt üyeler tarafından bütün özel anlamların karşılıklı karışık ilişkilerini aydınlatmasını beklediğini söyler. Maslova'a göre "Karşılaştırmalı görünüş biliminin bakış açısına göre, yalnızca görünüşün genel anlamından faydalanılması yetersiz olmaktadır. Çünkü karşılaştırılmakta olan iki dilde genel anlamlar ya benzer olup anlam ayrılıkları kolayca dikkatlerden kaçmaktadır ya da ilke olarak farklı olup mukayese kabul edilemez olmaktadır. Bunun tersine özel anlamlar, ayrıntılı olarak bölünmüş karşıtlıklar ağını oluşturmakta ve söz konusu dil bilgisel şekillere ait olan her bir ayrı işlevin özel uygunluğunu bulma imkânını sağlamaktadır" (1984: 71)

Özel anlamlar karşılıklı münasebet içinde olan unsurların tam düzenini oluşturmaktadır. Özel anlamların ifadesine hem dil bilgisi şekli hem de bağlam katılmaktadır. Bağlam ortamının belirli çeşitleri bir anlamı başka bir anlamdan ayırt etmektedir.

Dil işlevinin somut sürecinde, dil bilgisel anlamlar, türlü şekil bilgisi kategorisi üyelerinin birlikte katıldıkları sözcük şeklinde ortaya çıkmakta; sözcük şekli ise dil bilgisel anlamın bütün grubunun parça başına güncelleşmesini gerektirmektedir (Bondarko, 1971a:109-110). Burada, değişik kategori üyelerinin kesişip birbirlerini karşılıklı etkilemesi sonucunda anlam bütünlüğü oluşturulabilmektedir. Fakat görünüş ve zaman kendi başlarına farklı kategoriler olarak karşılıklı münasebet içinde olmaktadır. Birkaç noktada görünüş ve zaman karşı karşıya gelip kesişmekte ve karşılıklı olarak bağlantılı ve bağımlı hâle gelmektedir. Görünüş - zaman kategorileri ilişkisinin en önemli taraflarından biri bu iki kategorinin bağlamda görünüş-zaman anlam bütünlüğü bünyesinde birleşebilmesidir. Bu olayı biz, “görünüş-zaman özel anlamı” olarak adlandırmaktayız. Görünüş-zaman şekillerinde görünüş-zaman kategorilerinin anlamını ifade eden özel anlamlar, birbirleriyle uyum içinde olan kısımlarıyla birlikte anlam bütünlüğünü (semantiçeskiy kompleks) oluşturabilmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında *Ben dün buraya **geldim** = Bi öçigdör end **irsen*** cümlelerinde genel geçmiş şeklinde genel görünüşle ortaya çıkan somut olgusal özel anlamı, söyleyiş anından önce gerçekleşen olayı ifade eden basit geçmiş zaman anlamıyla bir araya gelip, birleşik görünüş-zaman anlamını meydana getirmektedir.

Görünüş zaman anlam unsurları anlam bütünlüğü içinde birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebilirler. Bu husus, biri olmadan diğersinin ortaya çıkamayacağı görünüş ve zamanın bağıllığının farkedilmesinde oldukça önemlidir. Görünüş-zaman anlam bütünlüğünde ara sıra kiplik unsurları da devreye girebilmektedir.

Görünüş-zaman özel anlamlarıyla birlikte zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişlik anlamı da ifade edilebilmektedir.

Zamanda yerleşmişlik anlamı, olayın somutluluk anlamı ile onun zamanın belli kesitine olan bağlanışını ifade ederken, zamanda yerleşmemişlik anlamı olayın soyutluluk anlamını ve onun zaman konumunun belirsizliğine işaret eder.

Zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişliğin anlam olarak hem olayın akış nitelemesini gösteren görünüşle, hem de olayın zaman konumunu ifade eden zamanla ortak yönleri vardır. Fakat söz konusu iki kategoriden farklılık da göstermektedir. Zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişlik anlamları, nitelik olarak kendi özelliğine sahip olmakla birlikte, görünüş ve zaman bölgelerinin kesişmesi durumunda kendi bağımsızlığını kaybetmeyen özel bir daire oluşturmaktadır. Zamanda yerleşmişlik ve yerleşmemişlik anlamları farklı dil bilgisi düzenine dayanmamakta; görünüş-zaman şekillerinin işlevinde ortaya çıkıp görünüş-zaman kategorilerine önemli etkide bulunmaktadır.

2.2 Geçmiş Zaman Anlamı

2.2.1 Somut Geçmiş Zaman Anlamı

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Somut Geçmiş Zaman görünüş-zaman özel anlamı, genel görünüşün somut olgululuk anlamı ile geçmiş zamanın basit geçmiş anlamının birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu anlam, olayı geçmişteki somut, tek başına bir olgu olarak “hareketin geçmiş zamanda konuşanın gözü önünde yapılmış olmasını” (Ergin1997:298) göstermekte ve sonraki zaman temelinde önemli olan neticeyi ifade etmemektedir.

Bu anlamın bağlamla olan bağımlılığı en az olmakta ve bu anlamın meydana gelmesinde asgarî bağlam bile (genel geçmiş zaman şeklinden başka her hangi bir

unsurun bulunmadığı bir sözcük) yeterlidir. Bu anlam, yukarıda bahsettiğimiz gibi, genel geçmiş görünüş-zaman anlamları arasında en bağımsız olanıdır ve hem fiil şekillerini en geniş biçimde kapsamakta hem de oldukça yaygın kullanılmaktadır. Somut geçmiş zaman anlamı, olayın bütünlüğü ve zamanda yerleşmişlik anlam özelliklerinin birleşiminde gerçekleşmektedir. Bu anlamın kullanılacağı birkaç bağlam türü mevcut olabilir. Somut geçmiş zaman anlamı, geçmişteki bir olay üzerine tespiti hem sözcük detaylandırmaları hem de olayların işlenmesiyle ilgili olan bağlam - zaman detaylandırmaları olmadan yapılabilmektedir.

Somut geçmişliğin ifade biçimi Türkiye Türkçesinde *-DI* ekidir. Bu ek, en yaygın kullanılmakta olan anlamı dolayısıyla Türkiye Türkçesi gramerlerinde “geçmiş kip”, “bildirme tarzında basit bir kip”, “görgü geçmiş” (Banguoğlu, 1995: 458), “görülen geçmiş” (Ergin, 1997: 298), “görülen geçmiş zaman” (Aksan, 1997: 185) olarak adlandırılmaktadır. Somut geçmişliğin ifade biçimi Halha Moğolcasında ise *-lAA*, *-v*, *-sAn* ekleridir. Moğolcanın gramerlerinde “basit (mutlak) geçmiş” (K.Gisong, 1998: 27, 42-43), “gerçek geçmiş” (Badan, 1989: 25-26) olarak adlandırılır.

T. Banguoğlu (1995: 458), Türkiye Türkçesinde, geçmiş kipin (genel geçmiş *-DI* şekli) bildirme tarzında basit bir kip olarak geçmiş zaman kesimini genişçe kapsayan bir anlam taşıdığını, eydenin görgüsüne, bazen kesin kanaatine dayanan bir deyişi meydana getirdiğini, bu sebeple görgü geçmişi adını aldığını, burada oluş veya kılışın başlayıp bitmiş ya da bitmemiş olabileceğini yazmakta ve bu konuda şu örnekleri vermektedir :

Avcı tavşanı vurdu

Samsundan ne zaman döndünüz?

Yağmur dindi.

Paraya kıydım.

Atlılar uzaktan göründüler.

D. Aksan (1997: 185), Türkiye Türkçesinde, görülen geçmiş zamanın (genel geçmiş –DI sekli) temel işlevinin, gerçekleşmesine çoğunlukla tanık olunan eylemin, işin içinde bulunulan zamandan önce olduğunu belirttiğini ve kesinlik taşıdığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir :

Dün işe gitmedim; gezip durdum.

Liseyi geçen yıl bitirdi.

İki ay Kuşadası'nda kaldılar.

K. Gisong'a göre, Halha Moğolcasında, geçmiş zamanla biten (öngörsön tsagaar tögsgöx) –*laa4* eki (genel geçmiş –*LAA* sekli) yüklemle ifade edilen olayın söyleyiş anından önce olduğunu gösterip genelde basit (mutlak) geçmiş zaman anlamını ortaya çıkarmaktadır :

Ter öçigdör Ulaanbaatart irlee.

”O dün Ulan-Bator’a geldi”

Bi öçigdör Manduxay xatan gedeg kino üzlee.

“Ben dün “Manduxay Hatun” filmi izledim”

Geçmiş zaman *-v* eki (genel geçmiş *-v* şekli) genellikle, yüklemle ifade edilen olayın söyleyiş anında olduğunu gösteren geçmiş zamanı ve söz konusu olayın konuşana dolaysız olarak anlaşılan (gözüyle görüp, kendisinin katıldığı) olay olduğunu işaret etmektedir. Örneğin,

Nar mandav

“Güneş doğdu”.

Xuv’sgal yalav.

“Devrim gerçekleşti”.

Belirleyip bağlayıcı (todotgon xolbox) *-sanA* eki (genel geçmiş *-sAn* şekli) tam yüklem şeklinde olayın basit (mutlak) geçmiş zamanını anlatmaktadır. Örneğin,

Ene nomıg aav nadad ögsön.

“Bu kitabı babam bana verdi” (Gisong 1998: 14, 27, 42-43).

G. Badan (1989: 25-26), Halha Moğolcasında, gerçek geçmiş zaman şekli (forma dostoverno proşedşego vremeni) *-laa* ve *-v*’nin, söyleyiş anına kadar gerçekleşen olayı ifade ettiğini, bu şeklin konuşanın olayın gerçekleşmesine yakın tanık olduğu veya olayın tanığı ve katılımcısıymış gibi emin şekilde konuştuğu durumlarda kullanıldığını söylemektedir. Örneğin,

Xon’çin Geepel amlalaa biyelüüllee.

“Çoban Geepel sözünü yerine getirdi”.

Xarin ç ayatayxan şaltag olloo,

“Tam tersine uygun sebep buldu”,

Bumaa ter zaavraar oroldood üzexiyg zövşööröv,
 “Bumaa o yönetmelik ile uğraşmasına *izin verdi*”,

Udsan ç ügüy noos açsan maşin irev,
 “Birazdan yün taşıyan araba *geldi*”.

P. Byambasan (1987: 98), Halha Moğolcasında, fiilin zamanla belirleyip bağlayıcı *-san* (*-sen,-son,-sön*) şeklinin (genel geçmiş *-sAn* şekli) belirli geçmiş zaman anlamına sahip olduğunu söylemektedir. Örneğin,

Baş al’ ert irsen
 “Hoca çoktan *geldi*”.

Söz konusu anlama Moğolca ve Türkçenin diğer türleri yanında başka dillerde de rastlanmaktadır.⁸

Aşağıdaki örneklerde somut geçmiş görünüş-zaman özel anlamı kendi başına bağlamdan anlaşılmaktadır:

TTü.

- (1) *Önce Demirci Efe ’nin bir baskınla ele geçirildiğini, adamlarının da yaka paça götürüldüğünü **haber aldı*** (TB. Küçük Ağa, 419)
- (2) *Sabri Bey hakkındaki tahkikatın olduğu gibi, mahkemedeki duruşmalarında belli başlı kahramanı **oldu*** (AHT, Saatleri Araştırma, 96)
- (3) *Gecenin sesleri büyültten durgunluğu içinde pencerenin yavaşcağı **indiği duyuldu*** (RHK, Yatık Emine, Memleket, 24)
- (4) *Fas ’ta alıp çantama attığım polis romanlarından birini okumağa*

başladım, bıraktım (RHK, Nilgün, 254)

HMo.

- (5) *Am'dralınxaa xuudsıg anx udaa övörtöö xiylee* (PX, Uran ügiyn, 252)
“Hayat sayfasını ilk kez cebine koydu”.
- (6) *Bi tüüniy xamtaar gert n' oçloo. Şönö bolloo* (TsD, Ölziytiyn, Gologdson, 185)
“Ben onunla birlikte evine gittim. Gece oldu”.
- (7) *Tuşmel Na yamanda orc xün olon baysan uçir önöö möngöö üzsen ç ügüy biçgiyn xayrtsagt xiyc tsoocilloo* (TsD, Gologdson, Gologdson, 286)
“Görevli Na, idare dairesine gidip kalabalıktan dolayı paralara bakmadan yazı kutusuna koyup kilitledi”
- (8) *İymd övgön xulgana ööriyn gants xüügee daguulc öör gazart oçood negen üür zasac nutaglan suuv* (TsD, Öçüüxen dörvön, Gologdson, 112)
“Böylece, ihtiyar sıçan tek oğlunu yanına alıp, başka yere gidip bir yuva kurup yaşadı”
- (9) *Natsag xavxaa züüsen gazartaa bür oyrtın irc baygaag bagtsaagaar meden, Badamd bolgoomctoy bayx doxio ögön toxoynoos n' tataad ööröö böxiyn bara xarc çimee çagnav* (SD, Urtın, Oosor büçgüy, 18)
“Natsag tuzağın asılmış olduğu yere (av hayvanının) oldukça yaklaşmakta olduğunu tahminen öğrenip, Badam'a dikkatli olmayı işaret edip dirseğinden çekerek kendisi eğilip gözetleyip ses dinledi”
- (10) *Fyeodalizmin yalzarmal şatand şilcic xeseg busag bolon xuvaagdac xariltaa xolboogüy, tövlörsön zaxirgaagüy iym tüüxiyn balçıgt şigdsen ornuudın xaad noydıg Çingis xaan but nirgec xil xyazgaarın tügceeg xamx tsoxiod negen ix güren bolgoc niylüülse* (TsD, Dörvön oyutın, Suvdan, 29)
“Feodalizmin çürük aşamasına geçerek bölük parça olarak bölünen ve hem ilişkisiz hem de merkezî idaresiz olarak tarihin balçığına sürüklenen

ülkenin kağan ve emirlerini Cengiz kagan darmadağın etti ve sınır kilitlerini parçalayıp bir büyük imparatorluk olarak *birleştirdi*".

TTü. (1) *aldı*,(2) *oldu*,(3) *duyuldu*,(4) *başladım, bıraktım*, HMo. (5) *övörtöö xiylee* "koydu", (6) *oçloo* "gittim", *bolloo* "oldu", (7) *tsoocilloo* "kilitledi", (8) *suuv* "yaşadı", (9) *çagnav* "dinledi", (10) *niylüülse* "birleştirdi" genel geçmiş şeklinin ifade ettiği somut geçmiş görünüş-zaman özel anlamı cümlelerin telâffuzundan belli olmaktadır. Burada anlatılan olaylar geçmiş zamanda gerçekleşmişlerdir. Hem Türkiye Türkçesi hem de Halha Moğolcasından verilen bütün bu örneklerde, geçmişte olan somut olaylar bağlam desteği olmadan ifade edilmektedir. En bağımsız bir özel anlam olarak, somut geçmiş zamanda, olayın geçmişte olduğu hemen anlaşılmaktadır. Somut geçmiş anlamını ifade eden fiillerin kılınış anlamına gelince, söz konusu fiillerin genellikle sınırsız ve sonuç noktasının keyfî olduğu faaliyet kılınışı veya eylemin süreçler ve aşamalardan oluştuğu tamamlama kılınışına sahip olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki örneklerde ise somut geçmiş görünüş-zaman özel anlamı geçmişteki bir olayın işlenmesiyle ilgili olarak ek göstericilerle birlikte gösterilebilmektedir:

TTü.

- (11) *Bu 1911 yılı Şubatında oldu ve onun ölümüyle imbike altın yapma işi sona erdi* (AHT, Saatleri Ayarlama, 53)
- (12) *Hayatta olduğunu öğrendikten sonra, gönlün refaha, rahata kavuştu* (RHK, Nilgün, 54)

- (13) *İleri sürülen ve Ruslar tarafından kesin olarak istendiği kolayca kestirilebilen şartı hiçe saymış bir arkadaşları, daha geçen hafta odasında beynine bir kurşun sıkılmış olarak **bulundu** (TB, Firavun İmanı, 177)*

HMo.

- (14) *Xeden ciliyn ömnö Ulambayar guay bid xoyor ix Tanmirin golig uruudan yavc baygaad uran Avirmed guaynd **buusan** (SE. Gurvan ögүүлlegiynee, 317)*
“Birkaç sene önce Ulambayar Bey ile ikimiz büyük Tamir nehrinden inip Avirmed Beyin evine geldik”.
- (15) *Tuulin usand serüütsseny daraa Toogiynd gert irc, oroynd xool **idev** (SE, Toogiynd, Zuudniy tsagaan, 204)*
“Tuul nehrinin suyunda serinledikten sonra Too’nun evine gelip, akşam yemeği yedi”
- (16) *Xödöö sar şaxam bolood butsac xotod irc xed xonog tan’dag ayluudaar zoçlon yavc baygaad acildaa **orloo** (ÇL, Xugaraagüy, Suvdan, 148)*
“Köyde, taşrada bir aya yakın zaman bulunduktan sonra şehre gelip birkaç gün tanıdık ailelerini ziyaret ettikten sonra işe girdi”.

TTü.(11) *oldu, sona erdi*, (12) *kavuştu, bulundu*; HMo. (14) *buusan* “geldik”, (15) *idev* “yedi”, (16) *orloo* “girdi” genel geçmiş şekillerinin ifade ettiği somut geçmiş görünüş-zaman özel anlamı, TTü. (11)’de *1911 yılı Şubatında*, (12)’de *hayatta olduğunu öğrendikten sonra*, (13)’de *geçen hafta* zaman zarfı veya zaman zarfı öbekleriyle, HMo.(14)’de *xeden ciliyn ömnö* “birkaç sene önce”, (15)’de *daraa* “sonra”, (16)’da *xed xonog* “birkaç gün” zaman zarfı öbeği veya zaman zarflarıyla sınırlanmış, konuşma anı ile olay anı arasındaki mesafe belirlenmiştir.

2.2.2. Biten Geçmiş Zaman Anlamı

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında bu görünüş-zaman özel anlamı genel görünüşün hazır sonuçluluk anlamı ve geçmiş zamanın biten geçmiş anlamının birleşmesi sonucu meydana gelmektedir.

Bu anlam, sonucunun sonraki zaman temeline ait olduğu geçmiş olayı ifade etmektedir. Bütün bir olay gösterilirken dikkat olayın gerçekleşmesi üzerine değil, olayın neticesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu anlamın ifade edilmesi için olayın tam olgu (tselostni fakt) olarak gösterilmesi gerekmektedir. Bu anlam, ufuk olarak açıkça sınırını belli etmeyen tarih boyutunu temsil edebilecek, ancak ufkunun dolaysız değil, bütünlükçü, bitenin (perfekt) işlevini ifade eden canlı anlam olmaktadır (Johanson 1996:267). Burada olay zaman olarak yerleşmiş durumdadır.

Biten geçmiş anlamının kullanılabilceği çeşitli bağlam türleri bulunmaktadır. Bu anlam, öznenin beden ve ruh durumunun tespitini de yapabilmekte ve öznenin giyimi ve kuşamı başta olmak üzere dış görünüşünün bazı incelikleriyle ilgili durumunun tespitini de gösterebilmektedir.

Biten geçmişliğin de ifade biçimi Türkiye Türkçesinde *-DI* ekidir. Bu ekin çok yaygın olmayan bir işlevsel anlamı veya kullanım şekli olarak, söz konusu anlam ufkunun dolaysız değil, bütünlükçü, bitenin (perfekt) işlevini (Johanson, 1996: 267), sonuç farklılıklarını (Johanson, 1971: 272), durumun değişikliğine sebep olan son noktayı, yeni duruma geçmeyi (Erguvanlı-Taylan, 1996: 163), söyleyiş anıyla bağlılığı (Grunina, 1991: 174-175), yakın geçmiş zamanı (Yaman, 1999: 57) gösterdiğini, böyle fillerin yakın geçmişle ilgili olmalarının sebebinin ise cümlenin

yapısında bulunan “*şimdi*” yönvereni olduğunu söyleyenler de vardır (Yaman, 1999: 57).

Biten geçmişlik de Halha Moğolcasında *-lAA*, *-v*, *-sAn* ekleriyle ifade edilmektedir. Fakat burada bu anlam en çok *-lAA* ve *-v* ekiyle karşılanmaktadır. Bu yüzden *-lAA* ve *-v* eki birlikte az önce geçmiş, şimdi geçmiş (Badan, 1989: 26) olarak da adlandırılmakta ve söyleyiş anından az önce bitip söz konusu olay veya hareketin neticesinin o anda (şimdiki zamanda) ortaya çıkmış olduğu anlamını, diğer bir deyişle, bitmiş görünüşünü (Gisong, 1998: 23-30) ifade etmektedirler. *-lAA* ve *-v* eklerinin anlamının farklı olduğunu söyleyenler *-lAA* ekini az önce bitmiş (Bazarragçaa, 1993: 80-81) olarak adlandırmakta ve söyleyiş anında olup geçen olayı (Bazarragçaa, 1993: 80-81), az önce gerçekleşip geçen veya geçmiş olayın zamanını (Sanca, 1987: 165, 166) anlattığını söylerken, *-v* ekini geçip bitmiş (Bazarragçaa, 1993: 80-83) olarak adlandırıp söyleyiş anında kısa olarak olup geçen (Bazarragçaa, 1993: 80-81), söyleyiş anında olup geçen olayın zamanını (Sanca, 1987: 165, 166) belirttiğini düşünmektedirler. *-lAA* ve *-v* eki ara sıra şimdiki zaman da belirtmektedir (Bazarragçaa, 1993: 81). *-lAA* eki daha çok konuşma üslubunda kullanılırken, *-v* eki resmî ve edebî üslupta kullanılmaktadır.

L. Johanson (1971: 272), Türkiye Türkçesinde, *tunc*-işaretinin yetkisi (zur Reichtigung der *tunc*-Markierung) için erişilmesi gereken sınıra (*terminus*) ve hareket deyiminin sözcük özelliğine göre, *-di-* şeklinin (genel geçmiş *-DI* şekli) çok veya az açık olan sonuç farklılıklarını (resultative Nuansen) meydana getirebileceğini, bu küçük farklılıkların, sadece dönüşümlü hareket deyimlerinde *-di*'nin eş zamanlı haber söylem türünün nispi öncelik aşaması (relative Anteriorität, R-Phase) olarak

anlaşılması gerektiğini, bağlamın açık olarak gösterildiği durumlarda meydana geldiğini söylemektedir. Örneğin,

Onu öğrendim.

“Gittii, uçtuuu!” diye haykırıyordu.

*Şimdi herşey **değişti***

*“**Barıştık mı?**” dedim.*

*Hasan: “**Geldik**” dedi,*

*“**Ne oldun Raif?**” diye sordu.*

*Neden **sarardınız**,*

Sıkıldın mı?

Çok bekledin mi?

E. Erguvanlı-Taylan (1996:163), Türkiye Türkçesinde, *-DI* şeklinin (genel geçmiş *-DI*) durumun değişikliğinin (change of state) sebebi olan son noktasını ifade ettiğini ve yansız durumdan yeni duruma geçme anlamını gösterdiğini yazmaktadır. Örneğin,

*Bu habere çok **şaşırdım**.*

*O çocuğu çok **sevdim**.(tuttum)*

E.A. Grunina (1991: 174-175), Türkiye Türkçesinde, *-DI* şeklinin (genel geçmiş-*DI* şekli) zamanlılık öncesi dönemde (dotemporal'naya epoxa) biten özelliğe (perfektnii karakter) sahip olduğunu ifade ederek, “söyleyiş anıyla bağlılık (kontaktnost’)” anlamında kullanılabileceğini ve öncelikle duygu, düşünce faaliyeti ile söyleyiş anlamında olan fiillerde bu anlamın yaygın olarak kullanıldığını söylemektedir. Örneğin,

*Kafire haber **verdiler**, birine yapışduk kırk yerden avaz geldi **bilmedük** kangı.*

E. Yaman (1999: 57), Türkiye Türkçesinde, örnek cümlelerde “*geldi, çevirdi* ve *hitap etti* şeklinde görülen yüklemelerin yakın geçmiş zamanı karşılımlarının sebebinin “yönverenlerle” ilgili olduğunu ve fiillerin yakın geçmişle ilgili olmalarının sebebinin cümlenin yapısında bulunan “*şimdi*” yönverenin olduğunu söyleyerek aşağıdaki örnekleri vermektedir :

Üsüme, kavga yok, barış ve dostluk var
Elma bahçelerinin üstünden şimdi geçti bulutlar
Dolunay görünüyor dağların doruğundan
Ağaçlar oylum oylum tüfek çatmışlar.

*Şimdi beni **savdın**, önüne koyup örttün sahili.*

*İşte şimdi, kara gözlerini kısıp, bana bakmaya, tenezzül etmezmiş gibi, başını **çevirdi**, ayağa kalkıp öğretime **hitap etti**.*

*-Hey Çelebi...Lokman Hekim ölüme çareyi burada **buldu**, kitaba **yazdı**, Neymeli ki kitap suya **düştü**, **eridi**. Ölüme çare **bulamadı** ama Lokman'ın kitabının eriyen yaprakları burnun topraklarına **karişti**.*

M.Bazarragçaa (1993: 80-81), Halha Moğolcasında, *-laa* ekini (genel geçmiş *-lAA* şekli) az önce bitmiş (sayxan tögssön) olarak adlandırıp, konuşanın söyleyiş anında olup geçen veya anlaşılacak (medegdec) geçecek zaman anlamını ifade ettiğini belirtirken, “*-v* ekini geçip bitmiş (öngörön tögssön)” şeklinde adlandırarak, konuşanın söyleyiş anında kısa olarak olup geçen zamanı anlattığını, bu iki ekin konuşanın oluşan eylemi hem iyi biliyor olmakla hem de söyleyiş anıyla yakın olarak gerçekleşen olayı gösteriyor olmakla ilgili olduğunu söyler. M.Bazarragçaa *-v* ekinin

ayrıca *Bi yavlaa* “Ben *gittim*” örneğinde olduğu gibi şimdiki zaman anlamında da kullanıldığını yazmaktadır. Örneğin,

Xöx tenger gegeerev.

“Gökyüzü aydınlandı”.

Saad totgor toxioldov uu, sanaa setgel huvirav uu,

“Engel çıktı mı, duygu değişti mi?”

Orçlon yörtönts xaranxuillaa,

“Dünya alem karanlığa büründü”.

Yarşig, çi önöödör Sercmaatay xaaya uulzana gelee,

“Yok, sen bugün Serçmaa ile ara sıra görüşürüm *dedin*”.

K.Gisong’un (1998: 23-30), Halha Moğolcasında, geçmiş zaman *-laa*, *-v* eklerinin (genel geçmiş *-IAA*, *-v* şekilleri) herhangi bir olay veya hareketin söyleyiş anından az önce bitip söz konusu olay veya hareketin neticesinin o anda (şimdiki zamanda) ortaya çıkmış olduğu anlamını cümle telaffuzu ile ve *sayaxan* “az önce”, *önöödör* “bugün”, *odoo* “şimdi”, *döngöc saya* “hemen”, *döngöc odoo* “hemen şimdi” zarfları yardımı ile şimdiki zaman niteliğinde olup olay veya hareketin şimdiki zamanda (söyleyiş anında), az önce bitmekte olduğunu gösteren “şimdi bitmiş kılımlı” (görünüş) izah ettiğini söylemesi bitmiş geçmiş görünüş-zaman anlamıyla örtüşmektedir. Örneğin,

Bi sayaxan ene nomıg unşlaa

“Ben az önce bu kitabı *okudum*”.

Ax n’ önöödör Ulaanbaatart irlee.

“Ağabeyisi bugün Ulan-Bator’a *geldi*”.

Exner maan' döngöc say xool xiyle.

“Eşim biraz önce yemek pişirdi”.

Ter döngöc odoo xaluun usni öröö rüü orloo.

“O hemen şimdi banyoya girdi”.

Bi sayaxan tamxi tatlaa,

“Ben az önce sigara içtim”,

Bi sayaxan xool idev,

“Ben az önce yemek yedim”,

Bi sayaxan bagstay yariltsav,

“Ben biraz önce hocamla konuştum”.

G. Badan (1989: 26), Halha Moğolcasında, kesin geçmiş zaman (dostverno proşedşeye vremena) şekillerinin (genel geçmiş *-IAA*, *-v* şekilleri), dolaysız olarak konuşanı olayla ilişkilendirdiğini ve bununla birlikte bilinçaltında olayın zamanını söyleyiş anyla yakınlaştırdığını, bu yüzden söz konusu şeklin az önce geçmiş (nedavno proşedşeye vremya) veya şimdi geçmiş (teper' proşedşeye vremya) zaman belirtilerini meydana getirdiğini, *ZSBNXU-d öçigdör...delxiyn xiymel daguul xöörgöv* “SSCB’de dün dünya uydusu fırlatıldı” cümlesinde habercinin, olay hakkında kendisi görmüş kadar emin olarak konuştuğundan dolayı, olayın yakın ve dolaysız olarak algılandığını söylemektedir.

C. Sancaa’ya göre, Halha Moğolcasında, *-IAA* geçmiş zaman ekiyle (genel geçmiş *-IAA*) az önce gerçekleşip geçen veya geçmiş olayın zamanı ifade edilmektedir. *-IAA*

ekiyle gösterilen olayın sonucu, şimdiki zamanda devam etme özelliğini taşımaktadır.

Tengeriyn hayag ulbar tıya giygüülc, ortorguy tsenxerten xaaya neg semjin üül xövözlön nüüc, üür manxaytal tsaylaa.

“Ufukta kırmızımtrak ışık saçılıp, gök yüzü mavileşerek ara sıra sirüs bulutları dalga dalga geçti ve tanyeri *ağardı*”.

End tendgüy bayşin barilga, mod tsetserleg, eldev maşın yarayn üzegdle.

“Orada burada binalar, ağaçlar, bahçeler her türden arabalar dizilmiş *göründü*”.

Halha Moğolcasında, geçmiş zaman (*öngörsön tsagaar tösgöx*) –v ekiyle söyleyiş anında olup geçen olayın zamanı ifade edilmektedir. Bu ekle gösterilen olay zamanı söyleyiş anıyla yakın olmasına rağmen, söz konusu olayın neticesi söyleyiş anından zaman kesilişi (*tsagiyn tasaldal*) ile ayrılmış durumdadır. Örneğin,

Xümüüs tsöm ineemseglen xartsgaav. Burmaa ç ineemseglev. Xüüxdıyn tsaray çinerç xöörxön ulaan uruul n' angaaxay şig angalzav.

“İnsanların hepsi gülümseyerek *baktılar*. Burmaa da *gülümsedi*. Çocuğun yüzü hafif kırmızılaşıp şirin al dudakları kuş yavrusunun gibi *açıldı*” (Sancaa, 1987: 165-166).

Bitmiş geçmiş zaman anlamının diğer dil ve lehçerinde de var olduğunu bazı araştırmacılar belirtmektedir.⁹

Aşağıdaki örnek cümlelerde biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı bağlamdan kendiliğinden anlaşılmaktadır.

TTü.

- (17) *-Dilbeste'yi mi özledin?.*
-Keşke kaderim özlemekten ibaret kalsaydı...
-Ne oldu? Öldü mü?
*-Hem de pek feci şekilde... Otomobili Kireçburnundan denize yuvarlanmış, boğulmuş. Bu haberi Londrada bir sefaret kâtibinden **aldım***
 (RHK, Nilgün, 233)

- (18) *Bir lahza susup yüzüme bakan Nil sordu:*
*-Ne, o, **yoruldun** mu, sevgilim? Yine **yordum** mu seni?* (RHK, Nilgün, 165)

HMo.

- (19) *Luvsand raşaan tarsangüy gec argagüy dügnexed **xürlee**. Emçiyñ zaavargüy duraaraa onoş tav'c raşaad yavsan maaan' xotsrogdson üzel bolc **taarlaa**.* (TsD, Xotsrogdson, 263)
 “Luvsan’a şıfalı suyun uygun gelmediği kanaatine varmak *zorunda kaldım*. Hekimin tavsiyesi olmadan kendimce teşhis koyup hidroterapi merkezine gitmem gerici düşünce olduğu sonuç *çıktı*”
- (20) *-Bid **yavlaa**, Ax xüütey sayxan **taniltslaa**. Daliyn yagaandaa sayxan suugaaray* (SE, Miniñ sogoo, Züüdñiy, 53)
 “Biz *gittik*. Ağabeyimle güzel *taniştik*. Güle güle yaşayın Daliyn yagaan’da”.
- (21) *-**Duulav uu**, zavsarlax xonx **duugarçixlaa**.*(SD, Amragiyn modon, Oosor büçgüy, 182)
 “*Duydun* mu, teneffüs zili *çalındı*”.
- (22) *Oyun setgeliñ mönxiyn genel ilç şingesen büteelees n' xişgiñ tödiyg tsegtslen unşigç tana örgön **barilaa*** (DTs, Çandmaniñ tülxüür, Gologson xüüxen, 9)

“İlim ruhunun ebedî ışığı ve sıcaklığı sinmiş olan eserlerinden ufacak kısmını bir araya getirip değerli okuyuculara *sunduk*”

TTü.(17) *mi özledin, oldu, öldü mü;*(18) *yoruldun mu ... yordum mu*, HMo. (21) *duulav uu* “duydun mu?” genel geçmiş şekilleri özellikle soru biçiminde, TTü. (17)’de *aldım* genel geçmiş şekli sorunun dolaysız yanıtı olarak az önce olan olayı veya biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamını ifade etmektedir. Burada genel geçmişin soru biçimi, biten geçmiş anlamının oluşması için gerekli olan zaman-görünüş ve kiplik temelini oluşturmak gibi önemli bir görevi üstlemektedir. HMo.(19)’da *xürlee* “zorunda kaldı”, *taarlaa* “ortaya çıktı” genel geçmiş şekillerinin çekime uğratmış olduğu fiillerin kılınış anlamından, diğer bir deyişle, söz konusu fiillerin eylemin başlangıç ve bitişin aynı anda olduğu erişme fiili olmalarından kaynaklanarak biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı ortaya çıkmaktadır. HMo.(20) *yavlaa, taniltslaa* “gittik, tanıştık” cümlesinde genel geçmiş şekillerinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı da genel geçmiş şekillerle ortaya çıkan fiillerin hareketin erişilmesi gereken sınır anlamını ve yeni bir duruma geçme anlamını göstermesi sonucunda oluşmaktadır. Burada konuşanların gittiği ve güzel tanıştığı anlatılmaktadır.HMo.(21) *duugarçixlaa* “çalındı (çalıverdi)” genel geçmiş şeklinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamının ortaya çıkması için ilk olarak HMo. –*çix* kılınış ekinin (*intensivniy vid* “yoğunluk görünüşü” (kılınış) (Sanjeyev, 1961: 294) *bürmöşön üyldex baydal* “kesinlik kılınışı” (Luvsanvandan, Demçigdorç, 1951: 137) *erçimtey baydal* “yoğunluk kılınışı” (Byambasan, 1987: 76) (aslında bu ek bitmişlik görünüş gösteren sıfat-fiil ekidir) sahip olduğu “kesinlik”, “bitmişlik”, “yoğunluk” anlamı katkıda bulunmaktadır. 22. örnekte HMo. *örgön barilaa* “sunduk”cümlesinde HMo. *barilaa* “sunduk” genel

geçmiş şeklinin ifade ettiği olay konuşanın dinleyenlere olan eşzaman hitabını göstermektedir ve bitmiş şimdiki zaman anlamını ifade etmektedirler.

Aşağıdaki örneklerde biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı sözcük araçlarıyla ortaya çıkarılmaktadır. Burada sözcük araçlarının etkisiyle biten görünüş belirtisi daha güçlenmektedir ve şu ana olan ilgi daha açık şekilde görülmektedir:

TTü.

- (23) ***Alıştım artık!**... Ben **artık** İstanbullu **oldum**.* (AHT, Huzur, 93)
- (24) ***Nihayet oturdular**. Artık izzeti nefse gönülde yer yoktu.* (RHK, Çete, 135)
- (25) ***Nihayet bir çocuk görüldü**. Boğa dönüşçüsü elbisesi giydirilmiş, belinde kırmızı kuşağı, sırtında sırmalı cebkeni, gergin beyaz çorapları ve kısa, siyah kadife pantolonu ile “torero” filizi bir erkek çocuk...gözlerini bana dikmiş, çekingen, aynı zamanda merak içinde yürüyor, yaklaşıyor* (RHK, Nilgün, 231)
- (26) ***Birden**, zihninin yüklü bulutları içinden bir şimşek **çaktı**. Korkunç dehşetli bir fikir önünde **aydınlandı**, **canlandı**, arzular, hırslar ile hareketlenmiş vücudunu olduğu yere **mıhladı*** (RHK, Vehbi Efendinin, Memleket, 55)
- (27) *...Yaklaşan korkunç felaketi unutmak için perdeleri çekili yarı karanlık bir odanın sessizliğinde bütün gücümüzle birbirimize sarılarak ölümü beklemenin zamanı **geldi**, **artık*** (OP, Kara kitap,24)

HMo.

- (28) *Ter xün türiyey gutaltay yavaag bi **saya l acıglav*** (BC.Gantsaardlin aydas, 170)
“O adamın çizme giydiğini **daha yeni fark ettim**”.
- (29) *Bi **odoo** uchrıg büren **uxlaa*** (BR, İx nüüdel, 270)

“Ben şimdi sebebini tam olarak *anladım*”

- (30) *Xarval, xoyor xöx mayxan Zegsteyn bulgiyn züün denc deer baraaalan, gaduur n' emeeltey, emeelgüy xoyor gurvan mor' ideeşlexiyn xamt gants temeeniy böx öndör dersen dund şovolzon xaragdana. Miniy uram xugarav* (SD, Nogoön dersniy, Oosor büçgüy, 184)

“Baktığımda, iki lacivert oba çadır Zegstey bulağının doğu yamacında bulunuyor ve etrafında eyerli eyersiz iki üç at otlamakla beraber bir deve hörgücü uzun çalılar arasından kıpırdadığı görülüyor. Hayal kırıklığına uğradım”.

Türkiye Türkçesinden verilen (23) *alıştım, oldum*, (24) *oturdular*, (25) *göründü*, (27) *geldi* örnekleri ile Halha Moğolcasından (28) *acıglav* “fark ettim” örneği genel geçmiş şekillerinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı olayın bitişini ve sınırını gösterme özelliğine sahip olan TTü.(23) *artık*,(24-5) *nihayet*, HMo.(28) *saya l* “daha yeni” zarflarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, burada biten geçmiş anlamını, bitiş anlamında olan zarflar meydana getirmektedir. Ayrıca burada fiillerin kılınış anlamı da biten geçmişin anlamını etkilemektedir. Örneğin, TTü. (23) *alıştım*, HMo. (28) *acıglav* “fark ettim” gibi erişme kılınışı gösteren fiillerde ortaya çıkan biten geçmişliğin, TTü. (23) *oldum*, (24) *oturdular*, (25) *göründü* gibi faaliyet ve hâl gösteren fiillerle ifade edilen biten geçmişliklerden daha net ve açık olduğu görülmektedir. TTü.(24) *göründü* geçmiş şeklinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamına gelince, görünme eylemi şimdiki zaman işaretli *yürüyor* ve *yaklaşıyor* eylemlerini peşinden getirerek *yürüyor* ve *yaklaşıyor* eylemleriyle “görünme” eylemi de görünüşünden (aspect) dolayı şimdiki zamana taşınmış olmaktadır. TTü.(25) *aydınlandı, canlandı, mıhladı* genel geçmiş şekillerinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı TTü.

birden zarfıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Burada birinin zihninde olup biten olayların anlık bir zaman dilimini kapsadığı ve duruma/lara geçildiği *birden* zarfıyla belirlenmiştir. HMo. (29) *uxlaa* “anladım” genel geçmiş şeklinin ifade ettiği biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamı HMo. *odoo* “şimdi” zarfıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Burada HMo. *uxlaa* “anladım” fiili erişmiş kılınışını ifade ettiği ve *odoo* “şimdi” zarfı şimdiki zaman anlattığı için bu anlam kolayca şimdiki zaman şekilleriyle yer değiştirebilir. Dinleyen de söz konusu cümleyi şimdiki zamanda gerçekleşen olay olarak anlayacaktır. HMo. (30) *uram xugarav* “hayal kırıklığına uğradım” genel geçmiş şeklinde ise, HMo. *xarval* “baktığımda” zarfı şimdi zamanda olan olayı anlattığından ve HMo. *uram xugarav* “hayal kırıklığına uğradım” fiili de erişmişlik gösterdiği için konuşurun şimdiki zamanda edindiği izlenimin tasviri olarak biten geçmiş görünüş-zaman özel anlamını ifade etmektedir.

2.3. Gelecek Zaman Anlamı

2.3.1. Somut Gelecek Zaman Anlamı

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında bu görünüş-zaman özel anlamı, genel görünüşün somut olgulu anlamı ile gelecek zamanın somut gelecek anlamının birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu anlam olayı gelecekte olacak somut ve tek başına bir olgu olarak “hareketin gelecek zamanda olacağını” (Ergin, 1997: 302, 292) göstermektedir.

Bu anlam, değişik türden olan bağlamlar ortamında gerçekleşmekte ve bunun için asgarî bağlam yeterli olmaktadır. Burada, bağlamda tekrarlılık ve alışkanlıkla ilgili durumla ilişkili olan göstericilerin bulunmaması gerekmektedir. Söz konusu anlam, izah edildiğinde olay zaman olarak yerleşmiş vaziyettedir.

Somut geleceklik, Türkiye Türkçesinde *-AcAk*, *-Ir* ekleriyle ifade edilmektedir. Söz konusu anlamı en yaygın olarak ifade eden *-AcAk* eki uzmanlar tarafından geleceğin bildirmesi (Banguoğlu, 1995: 465) gelecek zaman biçimbirimi (Aksan, 1997: 188) olarak adlandırılmakta ve bu ekin henüz gerçekleşmemiş bir kılışı anlattığını ve konuşulan zamandan sonraki bir zamanı eylemin, işin içinde bulunulan zamandan sonra gerçekleşeceğini belirtmektedirler (Aksan, 1987: 188). Somut geleceklik *-Ir* ekinin birincil anlamı olmamakta, fakat bazen bu ek somut gelecek anlamında da kullanılmaktadır (Banguoğlu, 1995: 462; Aksan, 1997: 190). Özellikle *-Ir* eki gelecek zaman belirtirken *bu gece, yarın sabah, iki üç ay* gibi olayın somut ve zamanda yerleşmiş olduğunun göstergesi olan zarflara ihtiyaç duyabilmektedir. Halha Moğolcasının *-nA* gelecek zaman eki hem geniş zaman hem de şimdiki zaman anlamında kullanılmakta, fakat bazen ilgili bağlamda söyleyiş anından sonra gerçekleşecek belirli gelecek zaman anlamını ifade etmektedir (Sanca, 1987: 162, Bazarragçaa, 1993: 80, Sanjeyev, 1963: 186, Önörbayan, 1994: 203-204).

T. Banguoğlu (1995: 465, 462), Türkiye Türkçesinde gelecek kiplerinin (genel gelecek *-AcAk* şekli) geleceğin bildirmesini, (indikatif du futur) henüz gerçekleşmemiş bir kılışı anlattığını ve konuşulan zamandan sonraki bir zamanı kapsadığını, geniş zamanın, (indikatif de l'aoriste) (genel gelecek *-Ir* şekli) bazen gelecek anlamında da kullanıldığını yazmaktadır. Örneğin,

Yedi buçukta Kastamonu 'ya varacağız.

Ne zaman taşınacaksınız?.

Peki, anlatırım.

D. Aksan (1997: 188-190), Türkiye Türkçesinde *-EcEk* gelecek zaman biçim biriminin eylemin, işin, içinde bulunulan zamandan sonra gerçekleşeceğini belirttiğini, *-Ir* geniş zaman biçim biriminin içinde bulunulan zamandan sonrasını, geleceği anlatmak üzere de kullanıldığını söylemektedir. Örneğin,

Haftaya Giresun 'a gidecek.

Kitabı altı ay sonra bitireceğim.

Yazın çarşıya çıkar, istediklerini alırsız.

Tatil geliyor, rahatlarsınız.

C. Sancaa (1987: 162), Halha Moğolcasında, *-na* zaman ekinin (genel gelecek-*nA* şekli) söyleyiş anından sonra gerçekleşecek gelecek zaman anlamını ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Dayni gal tengeriyn boroond yntraxgüy n' magad, xarin ene galıg delxiyn xün törölxön untraana. Mongolın ard tümen untraaltsana.

“Savaş ateşinin gök yüzü yağmurunda sönmeyeceği muhakkak, bu ateşi ancak insanoğlu söndürür (*söndürecek*), Moğol halkı birlikte söndürür (*söndürecek*)”.

M. Bazarragçaa (1993: 80), Halha Moğolcasında *-na* ekinin (genel gelecek – *nA* şekli) söyleyiş anından sonra olacak zamanı (todorxoy ireedüy”belirli gelecek”) belirttiğinden bahsetmektedir. Örneğin,

Xarin bi nögöodröös xödöö yavna.

“Fakat ben öbür gün köye *giderim*(*gideceğim*)”

Çi ç biçne biz.

“Sen yazarsın *herhalde*.(*yazacaksın*)”

Etsiyn ödriyn cargalıg erxgüy çamtaygaa xuvaana.

“Son günün mutluluğunu mutlaka seninle *paylaşıyoruz*(*paylaşacağız*)”

G.D. Sanjeyev (1963: 186), Halha Moğolcasında bitmemiş şimdilik (imperfektniy prezens) (genel gelecek –*nA* şekli) şeklinin, ilgili bağlamda gelecek zaman anlamını ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Bi ene zamaar oçno.

“Ben bu yoldan *gelirim*.(*geleceğim*)”

Ts. Önörbayan (1994: 203-204), Halha Moğolcasında *-na* gelecek zaman şeklinin (genel gelecek –*nA* şekli), fiil gövdesine eklenip söyleme anından sonra olacak zaman anlamını gösterdiğini belirtmektedir. Örneğin,

Manay xüü udaxgüy tsergiyn alband mordonno.

“Oğlumuz biraz sonra askere *gider*.(*gidecek*)”

Erdem nom sayn surval ex orondoo ix üyls büteene.

“İlim öğrenirsek ülkemize büyük iş *yaparız*. (*yapacağız*)”

Bu anlam başka dillerde de mevcut bulunan anlamdır.¹⁰

Aşağıdaki örneklerde somut gelecek görünüş-zaman özel anlamı kendi başına bağlamın desteği olmadan ortaya çıkarılmaktadır.

TTü.

- (31) *Ev zaten çoktan rehinde, ilk kurtulabileceğimizle **gideceğiz**. Seni Galatasaray'a **vereceğiz**, dadınla Gulboy kadını **götüreceğim**, ötekileri **savarız**, Ahmet Ağa da **gelecek** (AHT, Evin sahibi, Abdullah Efendinin, Hikayeler, 132)*
- (32) *Hayır. Ben burada meşgulum. Mideyi kaynatsınlar. Ben sonra **gelir**, **bakarım** (AHT, Evin sahibi, Abdullah Efendinin, Hikayeler, 100)*
- (33) *Düşüncenize katılmıyorum, fakat onu söyleme ve savunma hakkınızı sonuna kadar **destekleyeceğim** (TB, Kırık plaka, Bu çağın, 335)*

HMo.

- (34) *Mongol ornu tüüxend şine üye **exelne**. Ard tümen erx olc ulsın ezen **bolno**.(Ç. Lodaydamba Tungalag Tamir s. 342)*
 “Moğolistan tarihinde yeni dönem *başlayacak (başlar)*. Halk özgür olup ülkesinin efendisi *olacak.(olur)*”
- (35) *Darxan manay xuv'sgalt uls*
Dayar mongolın ariun golomt
Daysnı xöld xezee ç oroxgüy
*Dandaa enzicic üürd **mönxcinö** (TsD, BNMAU, Gologdson, 10)*
 “Aziz devrimci ülkemiz
 Bütün Moğolların kutsal ocağı
 Düşmanın ayakları altına asla girmeden
 Daima barış hep *ebedileşir*”

TTü. (31) *gideceğiz, vereceğiz, götüreceğim, savarız, gelecek*, (32) *gelir, bakarım*, (33) *destekleyeceğim*; HMo. (34) *exelne, bolno* “başlayacak (başlar), olacak (olur)”, (35) *mönxcinö* “ebedileşir” genel gelecek şekilleri somut gelecek görünüş-zaman özel anlamında, gelecekte zamanda yerleşmiş olarak ortaya çıkacak olayları ifade etmektedirler. Somut gelecek anlamını ifade eden fiillerin genellikle, sınırsız ve sonuç noktasının keyfi olduğu faaliyet kılınışı veya eylemin süreçler ve aşamalardan oluştuğu tamamlama kılınışına sahip olmaları da ilginçtir.

Aşağıdaki örneklerde somut gelecek görünüş-zaman özel anlamı sözcük araçlarının desteğiyle ifade edilmektedir:

TTü.

(36) *Salih bu gece yola çıkar. Biz de cümbür cemaat yarın sabah Hocaefendiye gideriz* (TB, Küçük ağa s. 175)

(37) *İki üç ay sıkıntı çekeceğim... Mecburi Şemseddinle burun buruna kalacağım* (RHK, Nasıl Evlenirler, Ay Peşinde, 126)

(38) *Ve biliyorum ki bir gün o gelecek, bu ağır, kasvetli, her an hatıraların hücumu ile delik deşik maceraya, bu karanlık hikayeye siyah, kaypak külçesiyle bir son çekecek* (AHT, Evin sahibi, Abdullah Efendinin, Hikayeler, 157)

HMo.

(39) *Ene xavar bi ür teverne. Dulmaa maan' ex bolc bi etseg bolno* (SD, Dulmaa bid, Oosor büçgüy, 60)
 “Bu bahar ben yavrumu kucağıma *alacağım*. Dulmaa anne olup ben baba *olacağım*”

- (40) *Bi margaaş oroy şalaa ugaana* (TsD, Çemodantay, Gologdson, 236)
“Ben yarın akşam yer temizleceğim”.
- (41) *Ene xavar bi oroyn arvan ciliyn surguul’ tögsönö* (SD, Dulmaa bid, 61)
“Bu bahar ben açık öğretim lisesini bitireceğim”.
- (42) *Uls ornoo togtooson xoyno*
Uçirtay ügeeree tusalc çadna (Gurvan zuun, Sain ügsiyn, 76)
“Ülkemi kurduktan sonra
Anamlı sözlerimle yardım etmeyi *bilirim*.”

TTü. (36) **çıkır, gideriz**, (37) **çekeceğim, kalacağım**, (38) **gelecek, çekecek**; HMo.(39) **teverne** “kucağıma alacağım”, **bolno** “olacağım”, (40) **ugaana** “temizleceğim”, (41) **tögsönö** “bitireceğim” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği somut gelecek görünüş-zaman özel anlamı TTü. (36) *yarın sabah*, (37) *iki üç ay*, (38) *bir gün*; HMo. (39) *ene xavar* “bu bahar”, (40) *margaaş oroy* “yarın akşam” zaman zarfıyla birlikte ortaya çıkarken, HMo. (42) **çadna** “bilirim” genel gelecek şeklinin ifade ettiği somut gelecek görünüş-zaman özel anlamı, *ulsaa bayguulsan xoyno* “ülkemi kurduktan sonra” zarf öbeğiyle birlikte ortaya çıkmaktadır ve söz konusu zarf öbeği zamanda yerleşmişlik ifade etmektedir.

2.3.2 Alışılmış Gelecek Zaman Anlamı

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında bu görünüş-zaman özel anlamı genel görünüşün açık-örneklilik anlamı ve gelecek zamanın tekrarlanan gelecek anlamının birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu anlam, olayın deiktik dışı (non-deictic, nedeyktiçiny), tekrarlanan, tüm zamanlı ve alışılmış olduğunu belirtmektedir. Olayın tekrarlanması, türülük (tipičnost') ve somutluluğun (konkretnost') özel birleşimi üzerine ifade edilmektedir. Fiil şekilleri olayı somut olguymuş gibi göstermektedir. Fakat söz konusu olan, somutluluğun uydurulmuş halidir. Böylece türülük somut ve tek başınalıkla gösterilmektedir. Olayın tekrarlığı ve genelliği, etrafındaki bağlamla birlikte içindeki sözcüksel unsurlarıyla da ifade edilebilmektedir. Şekil bu anlamı işaret ettiğinde olaylar zaman olarak yerleşmemektedir.

Alışılmış geleceğin ifade biçimi Türkiye Türkçesinde *-AcAk* ve *-Ir* eki olmaktadır. Söz konusu anlam *-Ir* şeklinde en yaygın olarak ortaya çıktığından uzmanlar, bu eki, geniş zaman kipi (Banguoğlu, 1995: 462), geniş zaman biçimbirimi (Aksan, 1997: 188), geniş zaman (Dilaçar, 1971: 111, Ediskun, 1996: 181) olarak adlandırmaktadırlar. *-Ir* şekli alışkanlık, süreklilik ve karakter, genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, veziceler, atasözleri gibi kullanımların ifadesini (Banguoğlu, 1995: 462), eylemin her zaman gerçekleştiğini, bir işin, oluşun sürekli olarak yinlendiğini, bir niteliği, bir gerçeği saptama, her zaman geçerli olan bir durumu belirlemenin yanı sıra (Aksan, 1997: 188,189) saltık zamansızlık, alışkı (Dilaçar, 1971: 111, 113), her zaman için gerçek olan eylem ve yargıları (Ediskun, 1996: 181), gerçekleşme daimî özelliğini (Kononov, 1956: 228), öznenin özelliği, alışkanlık, olayın dönemli olarak tekrar yenilenmesini (İvanov, 1977: 52) ifade etmektedir. Alışılmış geleceğin ifade biçimi Halha Moğolcasında *-nA* eki olmakta hem bazen ifade ettiği anlamından dolayı genel şimdiki zaman (Sancaa, 1987: 162), genel gelecek zaman (Bazarragçaa, 1993: 79) olarak adlandırılmakta hem de var oluşunun bütün döneminde belirleyici özelliğini (Badan, 1989: 41) ve tümzamanlılık

anlamında vecize (aforizm), atasözü, genel gerçek ve belirlenmiş olguyu ifade eden yargılı cümlelerde alışılmış, genel ve bu anlamda genelleşene kadar yayılma durumu (Dugarova, 1991: 84) göstermektedir.

T. Banguoğlu'na göre (1995: 462), Türkiye Türkçesinde, geniş zaman kipi (genel gelecek –*Ir* şekli) alışkanlık, süreklilik ve karakter bildirmektedir. Örneğin,

Sabahları süt içerim.

Yaz kış burada otururuz.

Sen adam olmazsın

Bu geniş ve adeta zaman üstü anlatımı sebebiyle geniş zaman kipi, genel yargılar kanunlar, kurallar, hikmetler, veziceler, atasözleri gibi kullanımların ifadesine yaramaktadır. Bu kullanımlarda ona “yargılık geniş zaman” (aoriste gnomique) adı verilebilmektedir. Örneğin,

Böyle gelir, böyle gider.

Bu kanunu İçişleri Bakanı yürütür.

Kadım kaderi üzere terkölünür.

Allahın dediği olur.

İşten artmaz, dıştan artar.

Et turnaktan ayırmaz.

D.Aksan'a göre (1997: 188,189), Türkiye Türkçesinde, *-ır* geniş zaman biçim birimi (genel gelecek *-ır* şekli) bir eylemin her zaman gerçekleştiğini bir işin, oluşun sürekli olarak yinlendiğini anlatmaktadır. Örneğin,

*Babam erken **kalkar**, biraz jimnastik **yapar**.*

*Okumaktan yorulunca uzun yürüyüşlere **çıkartır**.*

*Onun ziyaretinden zevk **duyarım**.*

-ır bir de, bir niteliği bir gerçeği saptama, her zaman geçerli olan bir durumu belirleme amacıyla da kullanılmaktadır. Örneğin,

*Aşkın yolu mideden **geçer**.*

*Köye giden yol bu dağın eteğinden **geçer**.*

*Kargalar uzun **yaşarlar**.*

A.Dilaçar'ın belirttiğine göre, Türkiye Türkçesinde geniş zaman (genel gelecek *-ır* şekli) saltık zamansızlık (aoriste absolu) ifade etmektedir. Örneğin,

*Yer güneşin tarafında **döner**.*

Bazen, alışık geniş zamanını (aoriste consuetudinal ya da habitual) ifade etmektedir. Örneğin,

*Her sabah çay **içerim**.* (Dilaçar, 1971: 111, 113).

H. Ediskun (1996: 181), Türkiye Türkçesinde geniş zaman *-ır* şeklinin, her zaman için gerçek olan eylem ve yargıları anlattığını yazmaktadır. Örneğin,

Bal, bal demekle ağız tatlı olmaz.

Alışkanlık anlatır.

O, çok sigara içer.

A.N. Kononov'a göre, Türkiye Türkçesinde, şimdiki-gelecek zaman (nastoyaşçeye buduşçeye vremya) hep yükleme özgü olma, düzenli olarak yükleme birlikte gerçekleşme daimî özelliğini ifade etmektedir

Dunya güneşin etrafında döner.

İstikrarlı söz birleşimlerinde, atasözlerinde ve deyimlerde kullanılmaktadır.

Açın halini tok bilmez., hastanın halini sağ bilmez. (Kononov 1956: 228).

S.N. İvanov (1977: 52), Türkiye Türkçesinde, *-ar*⁷ (genel gelecek *-Ir* şekli) şimdiki-gelecek şeklinin, zamanın bir somut aralığına tesadüf etmeyen, söz konusu olayın öznenin özelliğini (sıradan alışkanlık, olayın dönem dönem tekrar yenilenmesi) ifade ettiğini belirtmektedir. Örneğin,

Buraya ayda bir doktor gelir.

İnsanları, hele zenginleri çok iyi bilirim.

Avam zümresinde bulunan mahkumlar ormanlarda taş kırar, dayanılmaz bir yük altında yaşar ve ölürlür.

G. Badan (1989: 41), Halha Moğolcasında, *-na* geçmemiş zaman (genel gelecek *-nA* şekli) şeklinin varlığının bütün dönemlerinde belirleyici özelliği olan herhangi bir şahıs, varlık, doğal olaylara özgü olan olayı ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Xavar ödör urtasna.

“Baharda günler uzar”.

Xoolni davs usand uusna.

“Yemek tuzu suda erir”.

Us gazrın uruu ursana.

“Su yerden aşağıya akar”.

C. Sancaa (1987: 162), Halha Moğolcasında, *-na* zaman ekinin (tsagaar tögsgöx nöxtsöl) fiil gövdesine eklenip sadece söyleyiş anını değil, söyleyiş anından uzaklaşan kapsayıcı çevresinin büyük olduğu genel şimdiki zamanı da ifade edebileceğini, *Tuşç çanar xümüüsiyg bayarluulna* “Yardımseverlik insanları sevindirir” cümlesinde *bayarluuna* “sevindirir” fiiliyle sadece söyleyiş anının değil, genel olarak her zaman yardımseverliğin insanları sevindirdiğinin anlatıldığını söylemektedir.

M. Bazarragçaa (1993: 79), Halha Moğolcasında–*na* şimdiki-gelecek (odoo-ireedüy tsag) ekinin (genel gelecek –*nA*) genel gelecek zaman anlamını da ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Örgöc bosgoson toono n' üürd mönx mandana.

“Kaldırıp kurduğumuz çadırın penceresi (çadır; Burada ailemiz anlamında kullanılmaktadır) daima *büyür*”.

G.S. Dugarova'ya göre, Halha Moğolcasında, –*na* ilerlememiş şimdiki zaman işareti (neprogressivnoye nastoyaşçeye), tümzamanlılık anlamında (vsevremennost') vecize (aforizm), atasözü, genel gerçek ve belirlenmiş olguyu ifade eden yargılı cümlelerde (gnomiçeskiye vıskazıvaniya) kullanılmaktadır.

Usnaas töröd usand üxne.

“Suda doğup suda *ölür*”.

Arav tavn tegş xuvaaldana.

“On beşe kalansız *bölünür*”.

Basit şimdikinin (genel gelecek –*nA* şekli) alışılmış, genel ve bu anlamda genelleşene kadar yayılma durumunda faydalanılması da yukarıda söz edilen kullanımla ilgilidir.

Bi ödör acillana, oroy gertee amrana.

“Ben gündüz çalışırım, akşam evde *dinlenirim*”.

Namar namart, xüüxdüüd tsuglarç övgöniy acil ixsene.

“Her sonbahar çocuklar toplanıp ihtiyarın işi *çoğalır*” (Dugarova 1991:

84)

Bu anlama örneğin, Rusçada da rastlanmaktadır.¹¹

Aşağıdaki örneklerde alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı kendi başına ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, bağlamda bulunan diğer unsurlara ihtiyaç duyulmadan bu anlam ifade edilebilmektedir.

TTü.

- (43) *Gelenekler, arkasından başkaları geldiği için, veya kendilerine ihtiyaç kalmadığı için **giderler*** (AHT, Beş şehir, 163)
- (44) *Her kalp bir başka ses **çıkartır**, kimisininki uyandırıcı ucuz saatlerine şamatasına **benzer**, kuru ahenksiz ve telaşçıdır, kiminden ses çok karanlık, yosunluk bataklık bir yere saplanmışçasına arızalı bir derinlikten **gelir**, korku **verir**”* (RHK, Anahtar, 46)
- (45) *İnsan bir evde **doğar**, bir evde, bir çevrede büyükleriyle birlikte **büyür*** (TB, Kopuşlar, Bu çağın, 56)
- (46) *Ben kırdan bahardan **hazetmem**; şehir ve kasaba içindeki ilkbaharlardan **hoşlanırım*** (RHK, Nilgün, 212)
- (47) *Sokaklar semt semt haşlanmış sıcak pancar, tahinle dövülmüş nohud, şalgam turşusu **kokar*** (RHK, Nilgün, 33)
- (48) *Daha otuzuna girmedi. Bilmediği lisan yoktur, elinden gelmeyen marifet de! **Danseder**, kumar **oynar**, yüzer, otomobil **kullanır**, içker, silah **çeker**, ata **biner**, adam **kaçırır*** (RHK, Nilgün, 214)

HMo.

- (49) *Ötgös xuuçid ene xoyorin ügnees bus ünen yum ügüy, övölcöö, zuslan,*

xavarcaa, namarcaa, ene dövöös öör yavax gazargüy xemeen sanac,
xömörsön togooni dotorxtoy adil xödöögün büdüüleg baydald
xümüüçne (D.. Natsagdorç Xuuçin xüü s. 221)

“Yaşlılar ve eskilerin sözlerinden başka gerçeği olmadan, kış, yaz, ilkbahar ve sonbahar yaşadığı obalardan öte gidilecek yerinin olmadığını düşünüp devrilmiş kazan içi gibi yaban ve ilkel şekilde *büyür*”.

(50) *Möngön us xovor metald orno.* (Bertagayev 1963:97).

“Civa nadir bir maden *olur*”

(51) *Nutgiyn aylar zoçlon yavaxdaa xüren torgon deel, saaral bürx malgay*
ömsönö (SD, Ulaaran baygaa, Oosor büçgüy, 37)

“Yörenin ailelerini ziyarete giderken kahverengi ipek cüppe, gri şapka *giyer*”.

(52) *Ariun bulgiyn usand*

Angir galuu ganganana

Axmad darxni gert

Alx döş xanginana (TsD, Balbar, Gologdson,100)

“Temiz kaynak suyunda

Kaz kuş *öter*

İhtiyar demirci evinde

Çekiç örs *tingırdar*”

(53) *Enexen buural delxiy n' naraa toyron ergene..*

Ertniy yörööl tavılan Animaagaa dagan cargana. (OD, Şanzını egşiğ, 106).

Bizim ak dünyamız güneşi sararak *dolaşır*.

Eski kader kısmet Animaa'yı izleyip *mutlu olur*”,

TTü. (43) *giderler*, (44) *çıkarır*, *benzer*, *gelir*, *verir*, (45) *doğar*, *büyür*;

HMo. (49) *xümüüçne* “büyür” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı, cümlenin genel yargı ve tüm zamanlılık anlamından kaynaklanmış olarak ortaya çıkmaktadır ve geleneklerin gidip kayboluşu, kalplerin değişik ses çıkarması, insanın doğup büyümesi, yetişmesi gibi genel olarak çokça tekrarlanan, süreklilik gösteren olaylar anlatılmaktadır. 46.

örnekte ise TTü. *hazetmem, hoşlanırım* genel gelecek şekillerinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı, cümlede olan alışkanlık anlamına uyarak ortaya çıkmaktadır ve konuşanın haz etmeyişi ve hoşlanmasını göstermektedir. TTü. (47) *kokar* genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı olayın sürekli olarak yinelenmesini göstermekte veya sokakların kokusundan bahsetmektedir. TTü. (48) *danseder, oynar, yüzer, kullanır, içer, çeker, biner, kaçırır* genel gelecek şekillerinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı, söz konusu cümlenin anlamı olan insanın karakterinin tasvir edilişiyile birleşmektedir ve burada eylem failinin dansetme eylemiyle tanındığı belirtilmiştir. HMo.(50) *orno* “olur” genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı genel yargı veya herkesçe kabul gören bilim gerçeğini bir başka deyişle, civanın nadir bir maden olduğunu gösterdiği için ortaya çıkmaktadır. HMo.(51) *ömsönö* “giyer” genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamında öznenin özelliğinden bahsedilmekte ve bir kişinin her zaman gri şapka giydiği anlatılmaktadır. HMo.(52) *ganganana* “öter”, *xanginana* “tıngırdar”, (53) *ergene* “dolaşır”, *cargana* “mutlu olur” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamında tekrarlanan olaylar birbiriyle benzetilmiş olarak, bir başka deyişle kazın ötüşü ve çekicinin örsel vuruş sesiyle birbiriyle, ayın dolaşımı ve kaderin mutlu oluşu birbiriyle karşılaştırılmaktadır.

Aşğıdaki örneklerde ise, alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı sözcük araçlarıyla ortaya çıkarılmaktadır:

TTü.

(54) *Bu binaların cephelerinde durmadan onun tesirlerini **arar*** (AHT, Konya, Beş şehir, 113)

(55) *Çok defa Ankara ovasına bakarken Hacı Bayramın ömrünün sonuna kadar müridleriyle ekip biçtiği tarlaları **düşünürüm*** (AHT, Ankara, Beş şehir, 11)

HMo.

(56) *Tunamal tsagaan naran ödörtöö neg mandana.
Tungalag tsagaan saran ödörtöö neg urgana. (OD, Şanzını egşig, 106).
“Aydın beyaz güneş günde bir doğar.
Berrak beyaz ay günde bir çıkar”.*

(57) *Enexen aglag suurini bayngın xonots xeeriyn xeden tagtaa öglöö büxen
xerçesen tsaasni tasarxay salxind degden xiyses met gurban egnee
baişintsırın al’ negteegees gyalalzan nisec suurini ergen toyron nisec
buun **belçine** (SD, Öndör ecıy, Oosor büçgüy, 268)
“Bu köy yerleşiminin daimî yolcusu birkaç kır güvercini, her sabah
kesilmiş kâğıt parçasının rüzgârda havalanıp uçtuğu gibi üç sıra evin her
hangi bir tarafından parlayarak uçup, yerleşimin etrafında uçup inip
dolaşır”.*

(58) *Nuga gazrın şüüdert nogoo mor’dın xöld şir şir xiyc, ur’dax zam deerees
bolcmor şuvuu bayn bayn nisne (SE, Xulan bid xoyor, Züüdnıy
tsagaan,154)
“Çayır yerinin çiyile örtülü bitkileri atların ayaklarında hışırdayıp
önümüzdeki yol üzerinden serçeler sık sık uçar”.*

TTü. (54) **arar** genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı *durmadan* tarz zarfının etkisinde kalmış olup, *durmadan* tesirin aranması anlatılırken, TTü. (55) **düşünürüm** genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı *çok defa* miktar zarfıyla birlikte ortaya

çıkılmaktadır ve burada konuşanın birçok kez gidişi anlatılmaktadır. HMo.(56) *mandana, urgana* “doğar, çıkar” genel gelecek şeklinin ifade ettiği alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı *ödörtöö neg* “günde bir” zarfıyla birlikte ortaya çıkmakta ve aydın, beyaz güneşin günde bir kez doğacağı, berrak beyaz ayın da günde bir kez çıkacağı anlatılmaktadır. 57. örnekte güvercinlerin her sabah uçması olayı veya alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamı HMo. *belçine* “dolaşır” genel gelecek şeklinin *öglöö büxen* “her sabah” zarfıyla birlikte ortaya çıkmasıyla gerçekleşmektedir. HMo.(58) *nisne* “uçar” genel gelecek şekli, alışılmış gelecek görünüş-zaman özel anlamını *bayn bayn* “sık sık” miktar zarfıyla belirtmektedir.

2.3.3 Yeterlik Gelecek Zaman Anlamı

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında bu görünüş- zaman özel anlamı genel görünüşün yeterlik anlamı ve gelecek zamanın yeterlik anlamının birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yeterlik gelecek zaman, gelecekte olacak olayın gerçekleşme olanağını, bir başka deyişle, bağlamda olayın gerçekleşmesinin olabirirliğı veya olamazlığını göstermektedir. M. Ergin (1997: 291-292), Türkiye Türkçesinde *-Ir* genel gelecek şekliyle ilişkili olarak, hareketin geniş zamana bağılı olduğundan dolayı kesin olmadığını, bu hareketin hep olan veya olacak olan değil, aynı zamanda olabirir veya olabilecek olan bir hareket olduğunu söylemektedir. Yeterlik anlamı, daimî olasılığını tek başına olayla ifade etme aracı olmaktadır. Yeterlik olarak olası bir çok olgudan bir tanesi seçilmektedir. Burada, imkân, yetenek, hazırlık, gereklilik gibi yeterliğin kiplik belirtileri ifade edilmektedir. Söz konusu kiplik belirtileri bir anda

ortaya çıkabilecek sıradan belli zaman anıyla ilgili değildir. Bu anlam ortaya çıktığında olay zaman olarak yerleşmemektedir. Bu konuda E.A. Grunina (1991: 161), Türkiye Türkçesinde *-Ir* genel gelecek şeklinde yeterlik ve zamanda yerleşmemişlik anlamının bir öncelik olarak meydana geldiğini yazmaktadır.

O.P. Rassudova (1982: 88), görünüş ve zamanın karşılıklı etkileşimi temelinde Rusçanın bitmişlik gelecek şeklinde (Bu anlam Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasının genel gelecek zaman şekilleriyle yakın anlam taşımaktadır) zaman dışılık özelliğini ifade eden olaylarla ilgili değişik kiplik belirtilerin geliştiğini söylemektedir. L.İ. Uşakova (1975: 132), görünüş şekillerinin kiplik işlevinin gerçek görünüş anlamı temelinde türediğini ve bu kiplik anlamlarda fiil şekillerinin anlam ve bağlamın etkisiyle çeşitli belirtilerinin mevcut olduğunu söylerken, A.A. Boyko (1983: 4), görünüş şekillerinin çoğu zaman sadece kiplik anlamı iletme görevinde olduğunu yazmaktadır.

2.3.3.1 Olasılık belirtisi

Yeterlik gelecek zaman anlamı genel gelecek zamanda kiplik kategorisinin merkez düzeninde söyleyiş (reç', parole) açısından olayın gerçekleşme ihtimalini gösteren **olasılık** kipliği ile ilgili olan belirtiyi (bololtsoot baymc çanar) ifade etmektedir (Belyayeva, 1990: 126, Mönx-Amgalan, 1998: 116, İvanov, 1977: 52, Tumaşeva, 1986: 141, Yaman, 1999: 324, 124, 126).

Yeterlik geleceğin ifade biçimleri Türkiye Türkçesinde *-AcAk* ve *-Ir* eki, Halha Moğolcasında *-nA* eki olmaktadır. Bu anlamın **olasılık belirtisi** en çok *-Ir* şeklinde ortaya çıkmaktadır Bunun için uzmanlar *-Ir* ekinin olabilen veya olabilecek olan bir hareketi (Ergin, 1997: 291-292), olayın gerçekleşme yeterlik olasılığını

(Kononov, 1956: 228), olayın gerçekleştirme nitelik olasılığını (İvanov, 1977: 52), olasılığı (Ediskun, 1996: 181) ve ihtimali (Yaman, 1999: 126) ifade ettiğini söylemektedirler. Ayrıca, *-AcAk* ekinin ihtimal işlevini üzerinde taşımasının çok rastlanan bir durum olduğu da söylenmektedir (Yaman, 1999: 126). Halha Moğolcasında *-nA* eki olayın gerçekleşme olasılığını (Sancaa, 1987: 162, Bazarragçaa, 1993: 80) ifade etmektedir.

A.N. Kononov (1956: 228), Türkiye Türkçesinde, şimdiki-gelecek zamanın (*-Ir* genel gelecek şekli) yeterlik bakımından olası olayı, diğer bir deyişle, yüklemde olayın gerçekleşme yeterlik ihtimalinin olup olmadığını gösteren olayı ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Dağ dağa ulaşmaz, adam adama ulaşır.

Osman Yiğit, dedi, hatırın için bir kaç yüz sandık alırım, ama sintineye koyarım, başka yerim yok!- Yapma be kaptan, sintinede portakal gider mi? Sabaha varmadan çürür!

...benim sükutumu bozdu:-Azizim, bir kitaptan kaç lira kazanılır?

S.N. İvanov (1977: 52), Türkiye Türkçesinde *-ar⁷* şimdiki-gelecek zamanla (*-Ir* genel gelecek şekli) ifade edilen gelecek zaman anlamının, söz konusu zaman şeklinin dil bilgisi anlamının temelini oluşturan olayın gerçekleşme-nitelik olasılığı belirtileriyle açıklanacağını yazmaktadır. Örneğin,

Gece vakti bacak kadar çocuğu bakkala nasıl yollarım?

Ha, belki ben birazdan sokağa çıkarım yine.

Belki yakında cehennemde görüşürüz.

H. Ediskun (1996: 181), Türkiye Türkçesinde, *-ır* geniş zaman (*-Ir* genel gelecek şekli) şeklinin olasılık sezdirdiğini belirtmektedir. Örneğin,

Babam akşama gelir.

E. Yaman (1999: 126, 102), Türkiye Türkçesinde, olması veya olmaması aynı derecede ihtimal dâhilinde olan hareketlerin ifadesinde geniş zamanın (*-Ir* genel gelecek şekli) kullanıldığını, fiillerin bu ihtimal ifadelerinin güçlendirilmesi için *herhalde, kimbilir, neredeyse, bir kaç güne kadar* gibi edat veya kelime gruplarının yönveren göreviyle kullanıldığını söylemektedir. Örneğin,

Yarın size gelirim

Sınavdan 50 alırım.

Bakarsın Ahmet bize de gelir.

Yahut adınıza bir çekiliş düzenleyebilirim kazanana vertigolar, nostaljiler karasevdalar çıkar.

Korkuyorum sıram geçer biletim yanar diye.

E. Yaman ayrıca, gelecek zaman kipinin (*-AcAk* genel gelecek şekli) ihtimal işlevini üzerinde taşımasının çok rastlanan bir durum olduğunu, bazı cümlelerde

ihtimal ifadesinin herhangi bir yönverene dahi ihtiyaç duyulmayacak kadar açık olduğunu da belirtmektedir. Örneğin,

Ben ben bir şey yapacağım, bir şey çıkacak elinden

C. Sancaa (1987: 162), Halha Moğolcasında, fiilin gelecek zamanla biten *-na* ekiyle (*-nA* genel gelecek şekli) şekillenen fiillerin, söyleyiş anıyla karşılaştırıldığında gerçekleşmemiş olayı ifade ettiğinden dolayı söz konusu olayın gerçekleşme olasılığını ifade etme anlamında olduğunu yazmaktadır. Örneğin,

Bid bayгаа övsөө тоотсоотой зартсуулбал зудиг даvc çadna.

“Biz var olan mahsulu hesaplı harcarsak afeti aşmayı *beceririz*” .

M. Bazarragçaa (1993: 80), Halha Moğolcasında, gelecek zaman *-na* ekinin olayın gerçekleşme olasılığını ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Çi ç biçne biz.

“Sen herhalde *yazarsın*” .

Olasılık anlamı başka dillerde de gelecek zaman şekillerinde varlığını göstermektedir.¹²

Aşağıdaki örneklerde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi kendi başına ortaya çıkmaktadır:

TTü.

- (59) *Taraftar mısın? Bir kısım ahpabınla münasebeti kesmeye kadar **varırsın**, en sevdiklerinden bin türlü ağır tarizlere **uğrarsın** ve bütün ömrünü intihap dairendeki klüplerinin emrini icra etmekle **geçirirsın** (RHK, Kirpinin Dedikleri, 71)*
- (60) *Nilgün de, Ömer de yaşıyor! Harp bitmek üzere! 1943 yılı bizi birbirimize **kavuşturacak!** (RHK, Nilgün, 45)*
- (61) *Ellerini kirletmeden bir miktar para elde ettiysen çok memnun **olacağım** (RHK, Nilgün, 44)*
- (62) *Nil'i daima başka kadınlara da yer vererek sevmekte devam ettiğini **bilirsiniz** (RHK, Nilgün, 41)*
- (63) *Rahatsızlığınız **artar**; konuşmayınız (RHK, Nilgün, 40)*
- (64) *Büyük Britanya devletinin eski ve denenmiş bir dostu olduğunu öğrenince- şayet imkân mevcutsa- seyahatini **kolaylaştırır** (RHK, Nilgün, 54)*

HMo.

- (65) *Ax düü min' **xündelne**
Amrag nöxöd min' **asarna**
Xöncliy çin' **delgene** düü min'
Xöliy çin' **xuçina** bergen min' (TsD, Buural eciy, Gologdson, 18)
“Akrabalarım saygı *duyar*
Arkadaşlarım *bakar*
Yorganını *açar* kardeşim
Ayaklarını *örter* yengem”*
- (66) *Xatac xotsorson övs nogoo
Nar çiygees am'dran **urgana**
Xagatsac yavaa ex xüü
Bayar tsengeleer uulzan **zolgono** (TsD, Buural eciy, Gologdson, 19)*

“Kuruyup kalan bitkiler
Güneş nemden canlanıp *yetişir*
Ayrılan ana oğul
Sevinçle *görüürler*”.

TTü. (59) *varırsın, uğrarsın, geçirirsın* genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi, *tarafıtar mısın* soru cümlesinin ardından ortaya çıkabilmektedir, diğđer bir deyişle, burada söz konusu soru biçimi olasılığın sebebi ve oluşturucusu durumundadır. TTü. (60) *kavuşturacak*, HMo. (65) *xündelne* “saygı duyar”, *asarna* “bakar”, *delgene*, “açar”, *xuçına* “örter”, HMo. (66) *urgana* “yetişir”, *zolgono* “görüürler” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi de bağlamdan anlaşılmaktadır. TTü. (61) *olacağım* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi TTü. *elde ettiysen* olarak, *elde etmek* fiilinin şart şekliyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. TTü. (62) *bilirsiniz* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisinde faraziye anlamı da karışmaktadır, burada birleşik olasılık-faraziye anlamının ifade edildiğini söyleyebiliriz. 63. örnekte TTü. *artar* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi konuşanın olasılık bildirmesiyle ortaya çıkmaktadır Söz konusu cümlenin TTü. *Rahatsızlığınız artar; konuşmayınız* olarak burada emir şekliyle birlikte ortaya çıkması da ilginçtir. TTü. (64) *kolaylaştırır* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisinin ortaya çıkmasında, cümlede bulunan TTü. *öğrenince* zarf-fiil şekli ve TTü. *mevcutsa* şart şekli de önemli rol oynamaktadır.

Aşağıdaki örneklerde ise, yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi sözcük araçlarıyla belirlenmektedir:

TTü.

- (67) *Siz bunu da **bilemezsiniz**, sorarlar **söyleyemezsiniz** (TB, Uzaklardan, Hikayeler, 227)*
- (68) **Önleyemezsiniz** bunu **önlenemez** ki (TB, Uzaklardan, Hikayeler, 227)

HMo.

- (69) *Çingeed xoyor yastan evlen nayramdax avaas, ter gayxamşıgt zevsgiyg zaac ögç **xeregliүүлne**. Xerev, xereg ödүүлsen Dülxiceg es nayramdvaas davşgiy çadaltay ter xurdan zevsgiyg Darxast bariulc öşöö nexen **udirdana**. Ter tsagt Tsaxiurtın ezniy nexün zarts bolson Karıgöc de yos aldsan Dülxicegiyg dalduur sönöön **tusalna**. (BR. Zaan Zaluuday, 137)*
 “Böylece iki boy birleşip dost olurlarsa o harikulade aleti gösterip *kullandırtacağım*. Eğer olay çıkaran Dülxiceg dostluk etmezse aşılmaz kuvvetli o aleti Darxaslara verip öç alıp başkanlık *edeceğim*. O zaman Tsaxiurt’un efendisinin kul kölesi olan Karagöz’e yanlış davranan Dülxiceg’i gizlice yok ederek yardımcı *olurum*”
- (70) *Üüniyg ex n’ busdad damcuulan xelne. Ingeed l xen bügded oylgomctoy **bolno** gec surgav (LT, Bügd nayramdax, 337)*
 “Bunu annesi başkalarına ulaştırır. Böylece herkese anlaşılmiş olur”.
- (71) *Ügüy l dee. Nüü geed l şiyd irvel **nüüne** dee (SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 387)*
 “Hayır. Taşının diye bir emir gelirse *taşınacağız*”.

(72) *Aa xurimin möngö tögrög xünd bayna uu? Naiz n' çadax çinegeeree l tusalna* (DN, Duuriymaa, Aylın xüüxen,502)

“Aa, düğün parası konusu zor mu oluyor? Arkadaşım sana gücüm yettiği kadar yardım ederim”.

(73) *Üne örtög gec süyd bolood ç yaxav, xocim ta nöxdöös guyx yum zöndöö l garna* (DM, Teeremçin, Aylın xüüxen, 440)

“Fiyat diye tatlı diller dökmenize gerek yoktur, sonra sizlerden çok şeyler isteyeceğim”.

TTü. (67) *bilemezsiz*, (68) *önlenemez*, HMo. (71) *nüüne dee* “taşınacağız”, (72) *tusalna* “yardım ederim”, (73) *guyx yum garna* “isteyeceğim” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi TTü. (67) *da* kuvvetlendirici kiplik parçacığı, (68) *ki* bağlacı ilei HMo. (71) *dee*, (72) ve (73)’te *l* ispat ve vurgu kiplik anlamı belirten modal parçacığı (ispat edatı (potverditel’naya çastitsa) Bertagayev, 1964: 152) ile birlikte ortaya çıkmaktadır ve burada kiplik parçacıkları olasılığı kuvvetlendirme görevini yerine getirmektedirler. HMo. (69) *udirdana* “başkanlık edeceğim” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisi *xerev* “eğer” zarfıyla birlikte, (69) *xereglüülne* “kullandırtacağım”, (69) *tusalna* “yardımcı olurum”, (70) *bolno* “olur” genel gelecek şekillerinde ise, ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının olasılık belirtisini ortaya çıkmasında *çingeed* “böylece”, *ter tsagt* “o zaman”, *ingeed l* “böylece” bağlaçlarının (bağlaç (soyedinitel’ni soyuz) copulative conjunction Bertagayev, 1964:210) önemi büyüktür. Burada bağlaçlar olasılığın sebebi veya kaynağını ifade etmektedirler.

2.3.3.2 Gereklilik belirtisi

Yeterlik anlamı, kiplik kategorisinin merkez düzeninde dil açısından eyleyenin olayı gerçekleştirmesinin kaçınılmaz olma durumunu gösteren **gereklilik** kipliğiyle (zaylşguy baymj çanar) ilgili olan (Tseytlin, 1990: 134, Mönx-Amgalan, 1990: 107, Tumaşeva, 1986: 148) belirtiyi de ifade etmektedir.

Yeterlik anlamının **gereklilik belirtisi** Türkiye Türkçesinde *-AcAk* ve *-Ir* şekliyle ortaya çıkmaktadır. Uzmanlar *-AcAk* ekinin gereklilik (Ediskun, 1996: 180, Yaman, 1999: 100) belirttiğini söylemektedirler. Gereklilik belirtisi Halha Moğolcasında *-nA* ekiyle ifade edilmekte ve olayın kaçınılmaz olarak gerçekleşme anlamını (Sancaa, 1987: 162), kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak kiplik anlamını (Bazarragçaa, 1993: 80) göstermektedir.

H. Ediskun (1996: 180), Türkiye Türkçesinde gelecek zaman şeklinin (*-AcAk* genel gelecek şekli) kimi kez eylemin gelecekte yapılması gerektiğini bildirdiğini söylemektedir. Örneğin,

Sigara içmekten vazgeçeceksin.

E. Yaman (1999: 100), Türkiye Türkçesinde, gelecek zamanın (*-AcAk* genel gelecek şekli) gereklilik anlamı veren bir işlevin üstlenmesine de çok sık rastlandığını yazmaktadır. Örneğin,

Aşırı solun karşısında olan yurttaşlarımız Atatürk'ü bundan sonra daha bir kuşkusuz, daha bir yürekten sevecekler.

Sen ağacın altında keyif çatar, tatlı uykulara dalarken, yavaş yavaş, fakat

*azimle yol alan kaplumbağayı küçümseyecek; onun hedefe varmak üzere bulunduğu bu sırada bütün gücünle koşmaya başlarsan bile, yarışı kaybetmekten kurtulamayacağını **unutmayacaksın**.*

*Böyle **yürüyeceksin**. (kibar yürüşü yapar...) Her tarafından asaletlik akacak.*

Hırşımdan tepindim:

*“-Bu asla **satılmayacak**.”*

C. Sancaa (1987: 162), Halha Moğolcasında, fiillin *-na* zaman ekiyle (*-nA* genel gelecek şekli) gelecekte söz konusu olayın kaçınılmaz olarak gerçekleşme anlamının ifade edebildiğini söylemektedir. Örneğin,

*Bat l ene zövlögöönd oroltsox tölöölögçöör **songogdono**.*

*“Yalnızca Bat toplantıya katılacak delege olarak **seçilir**” .*

M. Bazarragcaa (1993: 80), Halha Moğolcasında, gelecek zaman *-na* ekinin (*-nA* genel gelecek şekli) kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak kipli anlama işaret ettiğini söylemektedir. Örneğin,

*Xarin bid nögöödröös xödöö **yavna**.*

*“Fakat biz yarın öbür gün köye **gideceğiz**”*

Ruşçanın bitmişlik şimdiki-gelecek eki de gereklilik ifade etmektedir.¹³

Aşağıdaki örneklerde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi kendiliğinden bağlam tarafından ortaya çıkarılmaktadır:

TTü.

- (74) *Hepiniz suçlusunuz, hepiniz cezanızı **çekeceksiniz**. Tiksindim.* (O. Pamuk Sessiz ev s. 194)
- (75) *Harpten sonra gitmelisin, yahut kendisini buraya davet **edersin*** (RHK, Nilgün, 235)
- (76) *O halde gecikmemelisin. Onbir buçukta **ayrılırız**, yarın öğle üzeri otele **gelirsin**, sonra Mister Patrik'te **konusuruz*** (RHK, Nilgün,55)
- (77) ***Yapacaksınız**. Çünkü yapmanız gerek* (TB, Ayakta Durmak, 59)
- (78) *Kamyonlara götürün onları. Yolları iyi tutulsun. Ortalığı karıştırmak isteyenlere göz **açtırmayacaksınız**.* (TB, Ayakta Durmak, 69)
- (79) ***Bekleyeceğim** ben de. Beklemeliyiz hepimiz* (TB, Ayakta Durmak, 72)
- (80) *Siz de yardım **edersiniz** Erin 'e* (TB, Ayakta durmak, 17)

HMo.

- (81) *Bid xoyor lam uls. Xoytoxoo **bodno** gec Cambal xelcee*(ÇL. Tungalag Tamir, 154)
“Biz ikimiz din adamlarıyız. Öbür dünyayı *düşünürüz* diye Cambal söylemiş”.
- (82) *-Züytey ingec niy nuugüy dutagdlıg xelc ögöx xeregtey. Bid ter dutagdlıg **zasna** gesend övgön muxardan garçee*(SD, Orgodol, Oosor büçgüy, 72).
“-Doğru, bu şekilde hatalarımızı açıkça söylemeniz gerekir. Biz bu hatalarımızı *düzeltiriz* dediğinde ihtiyar çıkmaza girip dışarıya çıkmış”
- (83) *Ter biçigniy zurgiyg zaaval avaray! Surguul' tsuglaxaar bagşdaa bi **avaaçic ögnö** gev* (DM, Teeremçin, Aylın xüüxen, 421)
“O yazı resmini mutlaka almalısınız. Ben okul açıldığında öğretmenime

götüreceğim dedi”.

(84) *Çi muu ögör tolgoy. Yu genee? Bi çamaas övgöniyxöö amiyg nexne* (SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 417)

“Solmuş kafa seni! Ne diyorsun? Ben senden ihtiyarımın canını geri *isteyeceğim*”,

(85) *Ene muu banzaltay çin’ bi negiygee üzne* (SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 417)

“Bu çapkınla *savaşacağım*”.

TTü. (74)’te *çekeceksiniz*, HMo. (81) *bodno* “düşünürüz” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi bağlam tarafından anlaşılmaktadır. Yine TTü. (75) *davet edersin*, (76) *ayrılırsınız, gelirsin, konuşuruz*, (79) *bekleyeceğim*, HMo. (83) *avaaçic ögnö* “götüreceğim” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi TTü. (75) *gitmelisin*, (76) *gecikmemelisin*, (79) *beklemeliyiz*, HMo. (83)’da *avaaray!* “almalısınız” olarak gereklilik kip şekliyle birlikte ortaya çıkmakta ve eylem failinin harpten sonra gitmesi gerektiğinden, yahut kendisini buraya davet etmesi gerektiğinden bahsetmektedir. TTü. (76) *yapacaksınız* ve HMo. (82) *zasna* “düzeltiriz” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi, TTü. *yapmanız gerek*, HMo. *xelc ögöx xeregtey* “söylemeniz gerekir” gereklilik çözümlemeli yapılarının katılımlarıyla ortaya çıkmaktadır. TTü. (78) *açtırmayacaksınız* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisinde *götürün* ve *iyi tutulsun* şeklinde emir-dilek şekilleri de eklenmektedir. Bu yüzden söz konusu anlamı gereklilik-emir anlamı diye de adlandırabiliriz. TTü. (80)

yardım edersiniz genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisine olasılık anlamı da katıldığı görülmekte, bunun için bu anlam gereklilik olasılığı da ifade etmiş olmaktadır. HMo. (84) *nexne* “geri isteyeceğim” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisinde *Çi muu ögör tolgoy* “Solmuş kafa seni! *Yu genee?* “Ne diyorsun?” ünlem ve soru cümleleri gereklilik kipinin ortaya çıkması için lâzım olan kiplik zeminini oluşturmaktadır. HMo. (85) *negiygee üzne* “savaşacağım” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisine konuşanın kendine emir anlamı da karışmakta, anlam emir-gereklilik anlamı olmaktadır.

Yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi bazen hem Türkiye Türkçesinde hem de Halha Moğolcasında sözcük araçlarıyla veya zarflar ve kiplik parçacıkların desteğiyle hem daha belirgin hem de net hâle gelmektedir. Aşağıdaki örnekler böyledir:

TTü.

(86) *Sen melek olamazsın, imkânsız* (AHT, Huzur387)

(87) *Bir kahve elbette içersiniz, yahut soğuk bir şey* (AHT, Huzur, 65)

HMo.

(88) *Dayn bolbol zaaval baatar bolno gedegsen* (SD, Ter ciliyn, Oosor büçgüy, 115)

“Savaş olursa mutlaka kahraman olurum derdi”.

(89) *Xööye, ta xöls tölnö süü. Aray ta çin’ düü xüügee xeregt xiyx gec*

bodoogüy biz (SD, Öndör, Oosor büçgüy, 301)

“Ey, siz ücret *ödeyeceksiniz*. Siz kardeşinizi suça itmeyi düşünmediniz herhalde”.

TTü. (86) *melek olamazsın* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi, imkânsız olumsuzluk gösteren ara sözcükle (parenthetic word) birlikte gösterilirken, TTü. (87) *içersiniz*, HMo. (88) *bolno* “olurum” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi, TTü. (87) *elbette*, HMo.(88) *zaaval* ”mutlaka” zarflarıyla (gerçekleme zarfı Banguoğlu, 1995:372) birlikte, HMo. (89) *tölnö* “ödeyeceksiniz” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının gereklilik belirtisi ise *şüü* “mutlaka” kaçınılmazlık gösteren kiplik parçacıyla (anlatım nesneliği ve doğruluk edatı (çastıtsa povestvıvatel’noy ob’yektivnosti i dostovernosti Bertagayev, 1964:150) birlikte ortaya çıkmaktadır.

2.3.3.3 Faraziye belirtisi

Yeterlik anlamı, kiplik kategorisinin merkez düzeninde özne durumu (pragmatika, sub’yektivnaya situatsiya) açısından konuşanın sözcenin içeriğinin sağlamlığı hakkında konuşanın değerlendirmesini gösteren doğruluk kipliğine ait sözcenin içeriği ve konuşanın ilişkilerinin gerçeklik (ünen bodit baydal, deystvitel’nost’) bakımından farklı ve belirsiz olmasına rağmen ihtimal özelliğini kapsayan konuşanın inanmışlığını gösteren **faraziye** kipliğine ilişkin (Belyayeva, 1990: 157, Mönx-Amgalan, 1998: 135-138, 159, Tumaşeva 1986: 155, Ozil, 1994: 11-123) belirtileri de ifade etmektedir.

Yeterlik anlamının **faraziye belirtileri** Türkiye Türkçesinde *-AcAk* ve *-Ir* ekiyle ifade edilmektedir. Uzmanlar, *-Ir* ekinin faraziye (Kononov, 1956: 228), öngörü kipi (Dilaçar, 1971: 107), tahmin (Yaman, 1999: 126) ifade ettiğini, *-AcAk* ekinin faraziye (İvanov, 1977: 56) gösterdiğini yazmışlardır. Faraziye belirtisi Halha Moğolcasında *-nA* şekliyle ortaya çıkarılmaktadır (Mönx-Amgalan, 1998: 169). TTü. *belki, galiba, kimbilir, herhalde*, HMo. *biz* “herhalde”, *bayx* “galiba” gibi zarflar bu anlamın ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadırlar.

A.N. Kononov (1956: 228), Türkiye Türkçesinde, şimdiki-gelecek zamanın (*-Ir* genel gelecek şekli) farazi-ihtimal dâhilindeki olayı, diğer bir deyişle, tahminen gelecekte olacak olayı gösterdiğini, faraziyenin (predpoljite’nost’) düzenli olarak, cümlede özel kelimeler (edatlar) veya bağlam tarafından desteklendiğini yazmaktadır. Örneğin,

Orada bir tanıdığınız filan var mı?

*-Hayır. Fakat ümit ediyorum ki, bazı hemşerilere **rastgelirim**.*

*Sus, Muazzez çabuk dönerim ... Belki, her şeyi **düzeltiliriz**.*

A.Dilaçar (1971: 107), Türkiye Türkçesinde, geniş zaman kipinin (*-Ir* şekli genel gelecek) öngörü kipini (prospektif) ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

*Kalkar **giderim**, görür **gelirim**.*

E. Yaman (1999: 126), Türkiye Türkçesinde geniş zamanın (*-Ir* genel gelecek şekli) tahmin ifade ederek işlev değişikliğine uğradığını yazmaktadır. Örneğin,

-Sen şunu, bunu bir al da haber ver, cebinde kaç para var?
*-Bozuk paralar... 50-60 kuruş **çtkar çıkmaz**.*

S.N. İvanov (1977: 56), Türkiye Türkçesinde, *-acak* gelecek zamanın (*-AcAk* genel gelecek şekli) tahmin (predpolojitel'nost') belirtisinin olduğu olaylara işaret ettiğini belirtmektedir. Örneğin,

*Cemil, sana yazdıklarımı belki büyük bir güçlkle **anlayacaksın***

*Şimdilik çok daha uzun bir yolculuğa **çıkacağz**, belki.*

Yu. Mönx-Amgalan (1998: 169), Halha Moğolcasında, *-na* şeklinin (*-nA* genel gelecek şekli) konuşanın tahmin etmekte olduğu olaya tam inanmakta olduğunu ve bu olayın gerçekleşme imkânının oldukça yüksek olduğunu, gerçekliğe de aşağı yukarı uyan tam doğrulayıcı faraziye (büren magadlan taamaglax baymc) kiplik anlamını ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

Miniy gol xarlan tseecind min' gunigiyn bxar manan bürxeed yavçixav.
Xüniy am'dral nadad xamaatay biş. Gagtsxüü bi oxinoo l Oxin min
*gantsaardan **zovno**. Ter ç baytugay.*

“İçim kararıp göğsümü üzüntünün kara bulutu kapladı. Başkasının hayatı beni ilgilendirmez. Yalnızca ben kızımı... Kızım yalnızlıktan *acı çeker*. Bir de..”.

Bir çok dil ve lehçelerde gelecek zaman şekillerinin faraziye anlamını gösterdiğine şahit olmak mümkündür.¹⁴

Aşağıdaki örneklerde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisi kendi başına bağlama ihtiyaç duyulmadan meydana çıkmaktadır:

TTü.

(90) *Timsahı bilirsiniz* (TB, Dostluk, Hikayeler,235)

(91) *Kısacası, mağra gibi ağzını, onu süringene benzeten öğürtüğü ayaklarını, bir Yale'den çok daha kuvvetli kilitlenen çenesini bilirsiniz* (TB, Dostluk, Hikayeler,235)

HMo.

(92) *Xervee tengeriyn nuutsıg zörçixöd xürvel geed duugaa maş sürtey bolgoc arvan nayman tamd üzeegüy erüü zovlong elden xorxoy met amia aldana gev* (BR, Emgen soyvon, Suvdan,107)

“Eğer Tanrı'nın gizini ihlâl edecek olursak diyerek sesini çok ürkütücü hâline getirdi ve on sekiz cehennemde görülmemiş işkence görerek ıstırap çekip solucan gibi ölürsün (öleceksin) dedi”

(93) *Odoo namayg ergec oçvol üxsen xün öndiyc süns zetger n' irev gec ax min' ayc süyd bolno* (LT, Bügd nayramdax, 143)

“Şimdi ben ziyarete gidersem ölü insan dirilip ruhu geldi diye ağabeyim korkar ve kendinden geçer”

TTü. (90) ve (91) bilirsiniz genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisi olasılık anlamıyla birleşmiş hâlde ortaya çıkarken, HMo. (92) amia aldana “ölürsün (öleceksin)” genel gelecek

şeklinde, zörçixöd xürvel “ihlâl edecek olursak” şart öbeği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisinin ifade edilmesinde önemli rol oynamaktadır. HMo. (93) süyd bolno ”kendinden geçer” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisinde, oçvol “gidersem” şart ifade eden zarf-fiili faraziyenin ortaya çıkma kaynağı veya sebebi olmaktadır. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere burada faraziye anlamının ortaya çıkmasını dolaysızca etkileyen sözcük unsurları bulunmamaktadır.

Aşağıdaki örneklerde ise, yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisi, mutlaka herhangi bir zarfın veya kip bildiren unsurların etkisinde ve desteğiyle ortaya çıkmaktadır:

TTü.

(94) *Belki, bir şey yapan biri **çık**ar diye bekledim.*(OP, Sessiz ev, 99)

(95) *Kimbilir, belki de dost **ol**uruz* (AHT, Geçmiş zaman, 72)

(96) *Belki, yol üzeri faydalı bir iş te **gö**rürsün* (RHK, Nilgün, 54)

(97) *Hatta kim bilir, belki de bir gün **ge**lecek bir başka Erin **çık**acak, en yararlı olacağım anda, senin Molin’ciği boğazladığın gibi **boğ**azlayıverecek beni* (TB, Ayakta Durmak, 60)

(98) *Galiba sözünü bir işaretle **bit**irdi; eliyle başını göstermiş, aklımda bir bozukluk olduğunu anlatmıştı sanıyorum* (RHK, Nilgün, 14)

HMo.

(99) *Ta nar önöö oroy xambın ovoonu xürd xonood öglöö ert **xö**dölnö biz.*
(ÇL, Tungalag Tamir,157),

“Siz bu akşam piskopos obanın uçurumunda konaklayıp yarın sabah erkenden *hareket edersiniz(edeceksiniz)*, herhalde.”

- (100) *Daynd nemer boloxoosoo daraa **bolno bayx*** (SD, Gal Norcmaa, Oosor büçgüy, 64)
 “Savaşta katkı olmak yerine yük *olacak(olur)* herhalde”.
- (101) *Xüü min’ xoyşoo yaraad xereggüy. Önöö margaaşdaa **öncinö biz gelee*** (SD, Dulmaa bid, Oosor büçgüy, 60)
 “Oğlum küzeye acele etmene gerek yok. Bugün ve yarın *kalırsın* herhalde dedi”.
- (102) *Xeden mös açaan deer taviad oçvol, xaylc bariad üs gezgee **ugaana biz tsaasha.. gec yar’cee*** (SD, Xatan Tuulin, Oosor büçgüy, 208)
 “Birkaç tane buz yük üstüne koyup götürürsek, eritip saçını başını *yıkayacaklar* herhalde diye acele etmiş”.
- (103) *Manay geriyn mod sayn. Xüü xalagdac ireed büreesiyg n’ **şineçilne biz*** (SD, Övgön şuvuu, Oosor büçgüy,211)
 “Keçe çadırımızın ağaç iskeleti sağlam. Oğlum terhis olduktan sonra çadır keçemizi *yenileyecek* herhalde”.
- (104) *Neg xesegtee tanayx tüügeeree gertee **argalna biz*** (DG, Erdeniyn, Aılın xüüxen, 263)
 “Bayağı zaman sizler onunla idare *edersiniz* herhalde”.
- (105) *Xayag dugaar n’ bayx tul **olno biz ee*** (PB, Gerel gegeeg, Aylın xüüxen, 186)
 “Adres ve numarası olduğu için *bulursunuz* (bulacaksınız) herhalde”.
- (106) *Gevç önöö şönödöö **xar’çixna bayxaa gec xelev*** (DM, Teeremçin, Aylın xüüxen, 447)
 “Fakat bu gün içinde evde *olur galiba* dedi”.
- (107) *Odoo neg xoyor püüs yum uu neg xoyor panzçin xuvia bodood suudag*

ur'dın yavdlaas salax tsag, es tegvel mongol gazar xudaldaanı kapital süyreld orno (LT, Bügd nayramdax, 155)

“Şimdi bir iki şirket veya bir iki vurguncunun sadece kendisini düşünüp oturduğu eski alışkanlıklarımızdan kurtulma zamanı, aksi takdirde, Moğol toprağında ticari sermayesi çöker”.

TTü.(94) *çıkır*, (95) *oluruz*, (96) *görürsün*, (98) *bitirdi*, HMo.(99) *xödölnö* “hareket edersiniz”, HMo. (100) *daraa bolno* “yük olacak”, (101) *öncinö* “kalırsın” HMo.(102) *ugaana* “yıkayacaklar”, (103) *şineçilne* “yenileyecek”, (104) *argalna* “idare edersiniz”, (105) *olno* “bulursunuz”, (106) *xar'çixna* “evde olur” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisi TTü.(94-7) *belki*, (98) *galiba*; HMo. (104-5) *biz* “her hâlde” (106) *bayx* “herhalde” (gerçekleme zarfı (adverbe de verification) Banguoğlu, 1995: 372) zarfıyla birlikte TTü. (95) *oluruz*, (97) *gelecek. çıkacak, boğazlayıverecek* genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisi *kimbilir* ara sözcüğü (parenthetic word), birlikte ortaya çıkmaktadır. HMo. (107) *süyreld orno* “çöker(çökecek)” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının faraziye belirtisinin sebebi *es tegvel* “aksi takdirde” bağlacı (şart bağlamı (conjonction conditionnelle) Banguoğlu, 1995: 393) olmaktadır.

2.3.3.4 İsteklilik belirtisi

Bu anlam genel gelecek zamanda kiplik kategorisinin kenar düzeninde nesne durumu (sigmatika, ob'yektivnaya situatsiya) açısından konuşanın arzusu ve konuşanın dinleyene karşı davranışını, ricası ve isteğini gösteren **isteklilik** kipliğine (Kordi, 1990: 170, Mönx-Amgalan, 1998:185) ait olan belirtiler ifade etmektedir.

Yeterlik geleceğin **isteklilik belirtisi**, Türkiye Türkçesinde genellikle, TTü. – *Ir mIsInIz (mIsIn)*, *-AcAk mIsInIz (mIsIn)* olarak *-Ir* şeklinin olumlu veya olumsuz soru ikinci şahıs çoğul ve/veya tekil şekliyle ifade edilip dilek, rica ve öneri (Aksan, 1997: 189) anlamını taşımaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde *-Ir* eki, ikinci şahıs soru şekli dışında da özneye yönelik isteklilik (Taylan., Özsoy, 1993: 6), konuşanın amacı (Kocaman, 1993: 135), iyi niyet (Johanson, 1971: 184), istek (Atabay., Kutluk., Özel, 1982: 209) gösterebilmektedir. Ayrıca *-AcAk* eki de niyetli oluş (Ediskun, 1996: 179) bildirmektedir. Yeterlik geleceğin isteklilik belirtisi Halha Moğolcasında *-nA* şeklinin soru şekliyle gösterilip nazikçe bir istek (Badan, 1989: 42) anlamında kullanılmaktadır.

E.E. Taylan ve A.S. Özsoy (1993: 6), Türkiye Türkçesinde *-Ir*'ın (*-Ir* genel gelecek şekli) özneye yönelik isteklilik belirttiğini yazmaktadır. Örneğin,

*-Kim ekmek almaya **gider**?*

*-Ben **giderim**.*

A.Kocaman (1993:135), Türkiye Türkçesinde *-Ir* biçiminin (genel gelecek – *Ir* şekli) konuşanın amacını (intention determination) belirttiğini ve *Yarın İstanbul'a **giderim*** cümlesinin *Yarın İstanbul'a **gitmek istiyorum*** olarak değişebileceğini söylemektedir.

L. Johanson (1971: 184), Türkiye Türkçesinde *Yarın **gelirim***, *Şimdi **gelirim*** cümlelerinde iyi niyetin, bir şeyi yapmaya hazır olma durumunun (Bereitwilligkeit) ifade edildiğini yazmaktadır.

N. Atabay, N. Kutluk, S. Özel (1982: 209), Türkiye Türkçesinde *-ır* şeklinin, (*-Ir* genel gelecek şekli) istek anlatabileceğini belirtmektedir. Örneğin,

*Ben de **derim** ki, bu iş yürümez.*

H. Ediskun (1996: 179), Türkiye Türkçesinde, sonsuzluğa uzanan bir gelecek zamanın (*-AcAk* genel gelecek şekli) herhangi bir anda bir eylemi yapmaya niyetli oluşu bildirdiğinden bahsetmektedir. Örneğin,

*Eve **gideceğim** (=gitme eylemini bu sözün söylendiği andan sonra yapmaya niyetli olduğumu bildiriyorum)*

D. Aksan (1997: 189), Türkiye Türkçesinde, konuşan birinin bir dileğini ricasını, bir önerisini saygılı bir biçimde soru tümceleriyle ve kimi zaman olumsuz çekimle dile getirmek üzere *-ır* biçimbiriminden (*-Ir* genel gelecek şekli) yararlanıldığını söylemektedir. Örneğin,

*Bana **izin verir misiniz?***

*Siz de bir kahve **içer misiniz?***

*Bir akşam da bize **gelmez misiniz?**”..*

G. Badan (1989: 42), Halha Moğolcasında, gelecek zaman anlamında olan geçmemiş zaman şeklinden (*-nA* genel gelecek şekli) sonra gelen genel soru edatının (*uu?*) dolaysız soruyu değil, nazıkçe bir isteği ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

*Daxiad neg ay **barina uu?***

“Tekrar bir şarkı *söyler misiniz?*”

*Bid xoyorig **temdeglene üü?** Xorin xoyordoxoo zöölöö.*

“Biz ikimizi *kayıt eder misiniz.* Yirmi iki kere taşıdık”.

Başka dil ve lehçelerde gelecek zaman şekilleri söz konusu anlamda kullanılabilir. ¹⁵

Aşağıdaki örnekler yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının isteklilik belirtisini göstermektedirler:

TTü.

(108) *Bana Mahur Besteyi bir gün **söyler misiniz?*** (AHT, Huzur, 104)

(109) *Çizgisini **verir misiniz?*** (RHK, Kirpini Dedikleri, 88)

(110) *Bir sigara **verir misiniz?*** (AHT, Yaz yağmuru, Hikayeler, 53)

(111) *Birazıcık kara kola **gelir misiniz?*** (RHK, İştirakçı, Tanıdıklarım, 47)

(112) *-Belli, efendim, elinizdeki şişe en iyi markadan... Siz **içmez misiniz?***
(RHK, Nilgün, 36)

HMo.

(113) *Şonxoloyg xaa yavc, sonin yu üzsenee **yar’c ögnö üü** gec toyron suucee.*
(B. Rinçen Zaan Zaluuday s. 30)

“Şonxoloy’ı nerelere gidip neleri gördüğünü *konusur musun* diye etrafını çevirerek oturmuşlar”.

- (114) *Ardın zasag xeden mal ögç, sumın tövd irc lam narın üldeesen byatsxan dünzen bayşingiyın negend suur’şin **suuna uu** gesend...*(ÇG, Ayangat tsagiyn, 86)
 “Halk hükümeti birkaç hayvan verdikten sonra, ilçe merkezine gelip din adamlarından kalan ağaçtan yapılan evlerden birinde *oturur musunuz* derken...”
- (115) *Buruutay xümüüsiyg olc bid büxniy am’dralıg tovxnüülc manay zagasçdın suuring Bayannuurın eregt şilcüülen **ögnö üü*** (SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 385).
 “Suçluları ortaya çıkarıp bizim hayatımızı düzeltip balıkçılar köyünü Bayan gölü kenarına *nakleder misiniz*”
- (116) *İymeess manay ac axuyg tatan buulgac Tsengel nuurın mod beltgeliyn ac axuyd bidniyg **şilcüülne üü*** (SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 385)
 “Böylece bizim işletmemizi kapatıp Tsengel gölünün ağaç hazırlama işletmesine bizi *nakleder misiniz*”
- (117) *Tserenbat guay ta guçin doloon onı xavar anx yac barivçlagdsan tuxayгаа **yarına uu** gev* (SE, Çono, Züüdniy tsagaan, 35)
 “Tserenbat Bey siz otuz yediyılın ilkbaharında ilk olarak nasıl tutuklandığınızdan *bahseder misiniz* dedi”.
- (118) *Şort xemeex şuudag ömsöc neg ix üstey xölöö il gargasan xiygeed nüdendee tom xar şil züüic goxiyson urt xüzüünde zurgiyın xeden aparat züüisen lut er Xorolmaag eerç “Erxem xatagtay min’, gantsxan xuram **xüleene üü** Ta yostoy sayxan mongol xüüxen bayna Tanı zurgiyg avaxıg **zövşöörnö üü** geed xariu xelexiyn zavgüy zurgiy n’ darc orxiv* (SE, Ulan şüxer, Züüdniy tsagaan, 233)
 “Şort giyip oldukça kıllı olan ayklarını açığa bırakıp gözlerine büyük siyah gözlük takan dev adam “Değerli hanımefendi. Yalnız bir dakika *bekler misiniz*. Siz çok güzel Moğol hanımsınız. Resminizi çekmeme *izin verir misiniz* diye söyledikten sonra cevap vermeden önce fotoğrafını çekiverdi”.

TTü.(108) *söyler misiniz?*, (109-110) *verir misiniz?*, (111) *gelir misiniz?*, (112) *içmez misiniz?* HMo.(113) *yar’c ögnö üü* “konuşur musun”, (114) *suuna uu* “oturur musunuz”, (115) *şilcüülen ögnö üü* “kenarına nakleder misiniz”, (116) *şilcüüne üü* “, (117) *yarına uu* “bahseder misiniz”, (118) *xüleene üü zövşöörnö üü* “bekler misiniz, izin verir misiniz” genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının isteklilik belirtisi bağlam tarafından ortaya çıkarılırken ek unsurlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Yukarıdaki hem Türkiye Türkçesi hem de Halha Moğolcası örneklerinde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının isteklilik belirtisinin teklik ve çokluk 2. şahsa, yani hitap edilene geniş zaman kipinin olumlu ve/veya olumsuz soru yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. 1. ve 3. şahıslarda ise, durum farklı olmaktadır. 1. şahısta daha çok emir anlamı, 3. şahıs için dilek ve izin anlamı kullanıldığı için söz konusu iki şahsın soru biçimi isteklilik belirtisini ifade edememektedirler.

Aşağıdaki örneklerde ise, yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının isteklilik belirtisi sözcük unsurlar sayesinde daha netleşmekte ve isteme duygusu daha güçlenmektedir:

TTü.

(119) *Bana bir de şunu anlatır mısınız, Yansı, lütfen* (TB,Ayakta Durmak, 64)

(120) *Hocam, afedersiniz bir soru sorabilir miyim ?* (OP, Kar, 45)

(121) *Afedersiniz, izninizle oturabilir miyim hocam?* (OP, Kar, 44)

HMo.

- (122) *-Xool bolcee. Ta min xoolondoo orno uu? xemeen urin zalc xündetgelteygeer ögüüleed, erdemten oros eriyg sugadan dotuur bayrnu gal togoo ööd xandav* (SD, Sonomın negen, Oosor büçgüy, 151)
 “-Yemek pişmiş. Lütfen, Siz yemeğinizi *yer misiniz?* diye davet edip saygıyla söyledikten sonra bilim adamı olan Rus adamını kolundan tutup yurdun mutfağına yöneldi”.
- (123) *-Noyon tünş La er sen ta bolgoovol, manay xoyor püüsnees xamtran agt mor'd xudaldan avç Xaalğan oruulax tuxayn gere biçgiyg bidniy munxag sanaagaar üyldseniyg üzec soyorxono uu? Gec Van ovogt xelev* (LT, Bügd Nayramdax, 157)
-Sayn dost La er sen, siz izin verirsiniz, bizim iki şirket birlikte at satın alıp Xaalğan şehrine götürme antlaşmayı aptal düşüncelerimle yaptığımı bakıp buyurur musunuz? Diye Van soyundan Bey söyledi.

TTü. (119) *anlatır mısınız,* (120) *sorabilir miyim,* (121) *oturabilir miyim,* HMo. (122) *xoolondoo orno uu?* “yer misiniz”, (123) *soyorxono uu* “bakıp buyurur musunuz” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının isteklilik belirtisi, istek belirten TTü.(119) *lütfen,* HMo.(122) *ta min'* “lütfen” sözcüğü yanında TTü. (120) *Hocam, afedersiniz,* (121) *Afedersiniz, izninizle, hocam,* HMo. (123) *-Noyon tünş La er sen, ta bolgoovol* “-Sayın dost La er sen, izin verirsiniz” istek ve izin belirten ara sözcük ve cümlelerle birlikte ortaya çıkmakta ve dile getirilen istek daha da güçlenip nezaket ortamı oluşmakta, istek kiplik anlamına ayrı bir renk getirilmektedir.

2.3.3.5 Emir belirtisi

Bu anlam genel gelecek zamanda kiplik kategorisinin kenar düzeninde özne durumu (pragmatika, sub'yektivnaya situatsiya) açısından konuşanın emretme

durumunu gösteren **emir** kipliğiyle (Xrakovskiy, 1990: 185, Mönx-Amgalan, 1998: 280-281) ilgili olan belirtileri de ifade etmektedir.

Yeterlik geleceğin **emir belirtisi** Türkiye Türkçesinde *-AcAk* ve *-Ir* ekiyle ifade edilebilmektedir. O yüzden, uzmanlar *-Ir* ekinin buyruk (Aksan, 1997: 189), yönerge (emir) kipi (injonctif) (Dilaçar,1971: 108) gösterdiğini yazmaktadırlar. Yeterlik geleceğin emir belirtisi Halha Moğolcasında *-nA* ekiyle dile getirilmektedir. (Baldan, 1988: 27)

D. Aksan (1997: 189), Türkiye Türkçesinde *-ır* biçimbiriminin konuşan kişinin bir buyruğunu dile getirmesi için kullanıldığından, daha ılımlı bir buyrum olarak görülebileceğinden bahsetmektedir. Örneğin,

*Projeyi yarın **bitirir**, getirirsin*

*Makbuzu **kaybetmezsin**, dosyaya **koyarsın**.*

A. Dilaçar (1971: 108), Türkiye Türkçesinde geniş zaman biçiminin yönerge (emir) kipini (injonctif) ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin,

*Önce bu işi **yaparsın**, sonra **gidersin***

L. Baldan (1988: 27), Halha Moğolcasında *-nA* ekinin (*-nA* genel gelecek şekli) emir anlamını gösterirken emir-dilek kipinin I. şahıs ekiyle değişebileceğini yazmaktadır. Örneğin,

*Nom sonin **unşına***

*“Kitap ve gazete **okuruz**.(okurum)”*,

Nom sonin unşıya.

“Kitap ve gazete okuyalım (okuyayım)”

Nogoon modoo tarina

“Yeşil ağaç dikeriz (dikerim)”

Nogoon modoo tariya.

“Yeşil ağaç dikelim (dikeyim)”

Araştırmacılar, bu anlamın örneğin Tatar Türkçesi ve Rusçada da kullanıldığını yazmaktadırlar.¹⁶

Aşağıdaki örneklerde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisi kendi başına bağlam tarafından desteklenmeden ortaya çıkmaktadır:

TTü.

(124) *Sen bu kavalınla bize kaval çalarsın, bize türkü söylersin, bir de arılara bakarsın* (YK, Karıncanın Su İçtiği, 306)

(125) *Beni dinleyin, evvela ben anlatayım, sonra siz tekrarlıyorsunuz* (RHK, Kirpinin Dedikleri, 84)

(126) “*Bu sefer bütün işi sen yükleneceksin!*” dedi Osman (OP, Cevdet Bey, 62)

(127) *Nil azıcık mahzun bir sesle: -Bana sen yardım edeceksin, dedi, berjeri masaya yaklaştı* (RHK, Nilgün, 232)

(128) *...İşte bu, onu serbest bırakacaksınız, arkadaş. Benimle gelecek o* (TB, Ayakta Durmak, 19)

HMo.

(129) *Za xö, curmın nayz min' odoö ingeed yavnaa.. Manayd oçno* (SD, Enx uliral, Oosor büçgüy, 112)

“Haydi, dava arkadaşım şimdi böylece *gideceksin.. Bize geleceğiz*”.

Yukarıdaki örneklerden TTü. (124)'te *çalarsın, söylersin, bakarsın* genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisinde eylem failinin kaval çalması, türkü söylemesi, bir de arılara bakması emredilmektedir. Burada emir belirtisi dışında gereklilik anlamı da vardır. TTü. (126) *yükleneceksin* örneğinde de durum aynıdır. Bu yüzden buna emir-gereklilik belirtisi de denilebilir. TTü. (125) ve (128)'deki tekrarlarınız ve serbest bırakacaksınız genel gelecek şekillerinin ifade ettiği yeterlik görünüş-zaman özel anlamının emir belirtilerinde ise, bir yandan emredilen şahıs çoğalırken bir yandan da emir belirtisinin daha netleşmesine Beni dinleyin, evvelâ ben anlatayım gibi emir şekilleri katkıda bulunmaktadır. TTü. (127) *yardım edeceksin* genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisi, yaklaştır emir şekliyle birlikte ortaya çıkmaktadır. HMo. (129)'de *yavnaa* “gideceksin” genel gelecek şeklinin ifade ettiği yeterlik görünüş-zaman özel anlamı emirdir. Aslında genel biçim *yavna* iken, *yavnaa* genel gelecek şeklinin son hecesi üzerine vurgu yapılarak uzunca telâffuz edilmekte ve bu vurguyla emir belirtisinin gücü artırılmaktadır. Bu olayı T. Banguoğlu ünlem görünüşü (aspect vocative) olarak adlandırmakta ve hemen her sınıftan kelimelerin, söz dizimi ve tonlanma yönlerinden ünlemlerle uydurulmak suretiyle ünlem işleyişinde kullanılabileceğini söylemektedir (Banguoğlu, 1995: 399).

Aşağıdaki örneklerde yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisi sözcük araçlarının yardımıyla ortaya çıkarılmaktadır:

TTü.

(130) *-Hayır, dedi, **dönemezsiniz** artık, Olanın üzerine ısrar etmeyin, AHT, Saatleri Ayarlama, 278)*

(131) *Muhakkak sen de **yiyeceksin** (AHT, Huzur, 97)*

HMo.

(132) *Dain duusaad xoyul tom üyldver **bayguulna şüü** gec Pavlov xelev (ÇL, Tungalag Tamir, 292)*

“Savaş bittiğinde ikimiz büyük fabrika *kurarız (tamam mı)* diye Pavlov söyledi”

(133) *Erdene guay oyçvol ene bögcöo bi **ögnö**, xarin çi oyçvol morio **ögnö şüü** (ÇL, Tungalag Tamir, 110)*

“Erdene Bey düşerse ben bu yüzüğümü *vereceğim*, sen düşersen atını *vereceksin*”

(134) *Za zaluu çi kontsertond **isgerne şüü** gev (SD, Aylın xüüxen, Aylın xüüxen, 303)*

“Evet, delikanlım sen konserde ıslık *çalacaksın* dedi”.

(135) *-Za demiy yum büü yariaray xö. Ayld orc irsen er xün çin’ ayaga tags yum **uuna şüü!** (RG, Suulçiyın galt, Aylın Xüüxen, 232)*

“-Saçma şeyler konuşma! Bize geldiğine göre bir bardak da olsa *içeceksin!*”

TTü. (130) **dönemezsiniz**, HMo. (135) **uuna** “içeceksin! (mutlaka)” genel gelecek şekilleri sırasıyla TTü. *ısrar etmeyin*, HMo. *büü yariaray* “konuşma” emir

modal deyişlerinin etkisiyle yeterlik görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisini gösterirken, TTü. (131) **yıyeceksin** genel gelecek şeklinin yeterlik görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisi *muħakkak* gerçekleştirme zarfı (Banguoğlu, 1995: 372) ile sağlanmış, yeme eyleminin kesin olarak gerçekleştirileceği hitap edilene bildirilmiştir. HMo. (132) **bayguulna** “fabrika kurarız”, (133) **bi ögnö** “vereceğim” örnekleri tek başına (133) **ögnö** “vereceksin”, (134) **isgerne** “ıslık *çalacaksın*”, (135) **uuna** “içeceksin! (mutlaka)” genel gelecek şekilleri ise **şüü** “tamam mı, mutlaka” kiplik parçacığıyla (anlatım nesneliği ve doğruluk edatı, çastıtsa povestvıvatel’noy ob’yektivnosti i dostovernosti; Bertagayev, 1964: 150) da kuvvetlendirilerek yeterlik gelecek görünüş-zaman özel anlamının emir belirtisini göstermektedirler. HMo. (134) **isgerne şüü** “ıslık *çalacaksın*” genel gelecek şekliyle birlikte kullanılan HMo. **za** “evet” sözcüğü de emir anlamının güçlenmesi için bir araç durumundadır. Yeterlik geleceğin emir belirtisi, genellikle ikinci şahsa yönelmekle beraber, sık sık emir kip şekilleriyle birlikte kullanılmaktadır. Halha Moğolcasında bu anlam gösterilirken *-nA* eki emir şekilleriyle yer değiştirebilmektedir (Baldan, 1988: 27).

3. Bölüm Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında

Görünüşlü Sınıflar ve Genel Zaman Şekilleri

3.1 Görünüşlü Sınıflar

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüş-zaman şekillerinde mevcut olan görünüş anlamının oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri, görünüşlü sınıflar, diğer adıyla sınırlılık ve sınırsızlık evrensel görünüşlü ikililiktir (dichotomy, dixotomiya) (Muryasov 2001: 105, 109).

A.V. Bondarko (1984b: 13), görünüş şekillerinin anlamının fiil gövdelerinde olan sınırlılık ve sınırsızlık ek belirtileriyle somutlaşıp zenginleştiğini söylemektedir.

F.A. Ganiyev (1963: 106), Tatarcada fiillerin bitmişlik (soverşennost') ve bitmemişlik (nesoverşennost') ilkesine göre görünüşlere ayrılmadığını, fakat bu özelliğin, Tatarcada fiillerin hareketin sınırının ulaşımını ifade edemediği anlamına gelmediğini söylemekte ve fiillerin sınırlılığı ve sınırsızlığının Tatarcanın fiillerinde bağlamda ortaya çıkan görünüş anlamına dolaysız olarak bağlandığını bildirmektedir. Böylece, adı geçen anlam-sözcük kategorisi (funktional'no-semantiçeskaya kategoriya) bitmişlik ve bitmemişlik fiil kategorisinden tamamen farklıdır ve Tatarcadaki fiil şekillerinin görünüş anlamının temelini oluşturmaktadır. F.A. Ganiyev, ayrıca sınırlılık ve sınırsızlığın görünüş kategorisi ve hareketin akış özelliği (xarakter protekaniya deystviya) kategorisi, yani kılınışı arasında, orta yerde bulunduğunu söylemektedir (1963: 113-114).

Geleneksel anlamda görünüş dil bilgisel kategorisinin statüsünün olmadığı, bir başka deyişle, görünüşün dil bilgisel şekillerin özel düzenine dayanmadığı dillerde sınırlılık ve sınırsızlık karşıtlığı, hareketin kendi sınırıyla olan ilişkilerinin genel düzeninde büyük önem kazanır.

Zorunlu bütüncü kapsamlı görünüş kategorisinin olmadığı ve görünüşlü ilişkilerin göstericilerinin seçime bağlı olarak kullanıldığı Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında ise fiilin sözcük anlamına dâhil edilen görünüşlü nitelemelerin (xarakteristika) sınırlılık ve sınırsızlık anlamıyla olan ilişkilerinin rolü de artmaktadır (Bondarko 1986: 18, 1991: 197, Nasilov 1984: 128-165). Diğer bir deyişle, Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında sınırlılık ve sınırsızlık karşıtlığı görünüşlülük alanının merkezî kısımlarından biri olmaktadır.

Görünüş-zaman şekillerinin görünüşlü sınıflarla karşılaştırılarak araştırılması gerektiği hususunda Ye.A. Referovskaya (1984: 93), sınırlılık ve sınırsızlık nitelenmelerinin, fiil şekillerinin “söyleyiş”teki (reç’) işlevin incelenmesinde oldukça önemli, hatta belirleyici olduğunu belirtir ve fiillerin sınırlılık ve sınırsızlık özelliğinin fiil şekillerinin çeşitli dil bilgisel ilişkilere katılabildiğini ve fiil şekillerinin söyleyişteki çeşitli son anlamlarının da bu ilişkilerden etkilendiğini söylemektedir. Böylece, görünüşlülük kategorisinin bir kısmı olarak dil bilgisi açısından ifade edilmeyen sınırlılık ve sınırsızlık karşıtlığı veya görünüşlü sınıflar, hareketin iç sınırıyla olan ilişkisini gösteren sözcük-anlam kategorisi olmaktadır.

A.A. Xolodoviç (1979: 138), Japoncada fiillerin sınırlı ve sınırsız diye iki ayrı sınıfa bölündüğünü, ancak bu sınıfların fiilin olası ayrışmalarından biri olduğunu ve sadece Japoncanın fiillerine has olan bir özellik olmadığını belirtir ve bu özellik için “Her hâlde evrenseldir. Evrenselliğinin sebebi bu ikililiğin önemli anlam

özelliğinde aranmalıdır. Şekil bilgisel düzeyde sınırlı fiillerin sınırsız fiillere olan karşıtlığı hiç ortaya çıkmamaktadır. Bu karşıtlık, galiba, hiç bir dilde ifade edilmemektedir (:dil bilgisel şekillerle meydana gelmemektedir). Bu yüzden, söz konusu karşıtlığın üyeleri ayırt edilirken sınırlılık ve sınırsızlığın anlam nitelemeleriyle yetinilmesi gerekir” der.

Fiillerin sınırlı ve sınırsız olarak ayrılması bir sözcük sınıflandırması değildir. Fiilin herhangi bir gruba dâhil edilmesi fiilin anlamından kaynaklanmasına ve fiillerin adlandırmakta olduğu hareketin doğasını yansıtmasına rağmen, görünüşlü sınıflara oldukça farklı sözcük anlamları olan fiiller katılmaktadır.

L. Johanson, Türkiye Türkçesinin görünüşlü sınıflarını dönüşümlülük (Transformativität) kavramı çerçevesinde araştırmakta ve öz kılışlar (inharente Aktionsarten) olarak isimlendirmektedir (1971: 195). Bu öz kılışlar hareket olarak işaret edilmeyen her sözcük biriminin (Lexeme) aşamalı bir yapıya sahip olup olmamasına göre sözcük birim sınıflarına (Lexemklassen) ayrılmaktadır.

G.S. Dugarova, Halha Moğolcasının görünüşlü sınıflarını hareketlilik (aktional’nost’) ve durumun kurala uygun nitelemesi (protsedurnaya xarakteristika situatsii) kavramlarından yola çıkarak incelemiştir. G.S. Dugarova, hareketlilik terimiyle, kılışın üstdil (metayazık) kategorisinin arkasındaki soyut kavramın ifade edildiğini, durum türleri terimi ile ifade edilen hareketliliğin K. Baxe tarafından söz konusu olan durumun kurallı nitelemesi olarak ele alındığını ve durumların temel kural nitelemelerinin “aşama yapısı” (fazovoye stroyeniye) terimi ile şekillendiğini belirtir ve durumların aşama yapısının, durumu oluşturan aşamaların belli düzenlenmesi olduğunu, aşama teriminin duruma dâhil edilen herhangi bir zamanın ve dönemin anlatılması için kullanıldığını ekler (1991: 29-33).

Aşama yapısı terimleri, durumların çözümlenmesi sonucu kılınışın çift karşıtlıklarını ortaya çıkarmaktadır (binarniye oppozitsii). Çokluluk/teklilik (neyediniçnost'/yediniçnost') karşıtlık çiftinin tekliliği (yediniçnost') noktalılık (toçeçnost') ve uzamışlık (dlitel'nost') olarak ikiye ayrılırken, uzamışlık da sınırlılık (predel'nost') ve türdeşlik (omogennost') olarak, türdeşlik ise yönelmişlik (napravlennost') ve yönelmemişlik (nenapravlennost') olarak ayrılmaktadır. Bu ayrılmada uzamışlığın sınırlılığı sınırlılık görünüşlü sınıfa, türdeşliğin yönelmemişliği ise sınırsızlık görünüşlü sınıfa benzemektedir.

Görünüşlü sınıflar C. Smith'in (1991: 27-29) iki bileşenli görünüş kuramında (two components aspect theory) durum türleriyle ilgili olarak ele alınmaktadır.

C.Smith, görünüşü, çeşitli dillerde mevcut bulunan parametrik çeşitlere sahip evrensel dil bilgisi kategorisi (category of the universal grammar) olarak görmektedir. Cümlelerin görünüşlü anlamı tabiatı itibariyle karmaşık (composite) olduğundan durum türleri (situation types) ve bakış açıları (viewpoints) cümlede anlatılan görünüşlü habere katkıda bulunan iki kısım olmaktadır. Konuşan, durum türlerinin idealleştirilmesine uğrayan cümlelerin görünüşü üzerine karar verici olmaktadır. Durum türleri, fiil, fiil argümanları olan zarf, zarflılar (adverbs and adverbials) ve sözcük biçim birimlerini (lexical morphemes) kapsayan fiil gruplarından (verb constellations) oluşmaktadır. Durum türleri, olaylar ve durumları ortaya çıkan olasılık sınırının gösterilmesinde yeterli olan soyut ve genel seviyede sınıflandırmaktadır.

Her durum türü, kavram-zaman özellikler gruplarıyla (a cluster of conceptual temporal properties) açıklanmaktadır. Durum türlerinin ayırt edileceği anlam özellikleri üç karşıt çiftten oluşmaktadır. Bu çiftler (\pm Hallilik (\pm Stative)) (\pm

Amaçlılık (\pm Telic)), (\pm Sürelik (\pm Duration)) olmaktadır. Söz konusu çiftlerden amaçlılık özelliği bizim ele almakta olduğumuz görünüşlü sınıflar için önemlidir.

Durum türleri bu çift özelliklere göre hâl (state) ve olay (event) olarak bölünürler. Hâl, durağan (static) ve hareketsiz olan (non dynamic) iç yapısız durum türü olarak en azından an süreliğine sahiptir. Olaylar ise, “faaliyet” (activity), “tamamlama” (accomplishment), “tek olgulu” (semelfactive) ve “erişme”den (achievement) meydana gelmektedirler. Görünüşlü sınıflarla ilgili olan amaçlılık ve amaçsızlık sadece olaylarda olan özelliklerdir.

3.2 Sınırlılık Görünüşlü Sınıfı

3.2.1 Sınırlılık

Fiilin anlamında mevcut bulunan olayın kendi tabiatı ile ön gördüğü iç sınırını gösterme özelliği “sınırlılık”tır. Genel olarak, olaylar kendi akışında söz konusu sınıra yönelmekte ve bu sınırın aşılması durumunda bitip sınırın konulması gerekmektedir (Maslov, 1984: 11).

L. Johanson, Türkiye Türkçesindeki sınırlı fiiller hakkında, önce bir sondönüşümlü (finaltransformative Lexemklasse) (Tf) sözcük birimleri sınıfının var olduğunu ve her sondönüşümlü sözcük biriminin genel olarak, bir evrimin zirvesine veya son noktasına, sonuna (Desinenz) ulaşmaması hâlinde gerçekleşmiş sayılmayacak bir hareketi (Tätigkeit) ifade edeceğini deneysel olarak kabul ettiğini belirtir. L. Johanson da görünüş bilimsel olarak klasikleşmiş örneği *öl-* (ölmek) fiilini değerlendirir ve son dönüşümlü sözcük birimlerin dereceli gerçekleşmeyi hiç kabul etmediğinden hareketle, somut anlamda başka bir nitelik yorumu olmadan (ohne

quantitative Umdeutung) anlaşılacak birincil son dönüşümlü sözcük birimleri kapsayan I. sözcükbirimler sınıfının var olabileceğinin ileri sürer. Johanson aşağıdaki deneme örneğinde (im Testmodell) söz konusu dereceli gerçekleşmenin kendini göstermediğini ifade ederek görüşünü güçlendirmeye çalışır (1971: 197):

“*X-di mi?*”

“*Evet, x-di, ve de hala x-iyor*”

Şekil X. Dönüşümlülük deneme örneği. Kaynak Johanson (1971: 197)

L. Johanson, bu sınıfa dâhil edilen sözcükbirimler olarak, *al-*, *bildir-*, *gel-*, *getir-*, *kalk-*, *kapat-*, *kır-*, *öl-*, *ver-*, *yak-*, *yık-*, *yırt-* gibi örnekleri sıralamaktadır.

A.Dilaçarın örneklerinden, Türkiye Türkçesinde kesiksiz (non-interrompu) kılınışın oluşlu (virtuel): *kızarmak*, girişmeli (inchoatif): *yeşermek*, olmalı (existentiel) : *gözetlemek* alt türlerinin, edişli (agentiel) : *dövmek*, etmeli (factitif) : *ufalamak*, yapmalı (effectif) *duvar örmek*, uğraşmalı (tractatif) : *kuşlamak* (kuş avlamak), etkilemeli (affectif) : *korkutmak*, donatmalı (équipatif) : *ağaçlandırmak*, yoksunlamalı (privatif) : *silâhsızlandırmak*, araçlamalı (instrumentatif) : *fırçalamak*, süreksiz (momentané) : *bulmak*, başlamalı (ingressif) : *yola koyulmak*, bitirmeli (terminatif) : *erişmek* alt türleri sınırlılık anlamını ifade etmektedir (1971: 110).

N. Hacıeminoğlu'nun verdiği Türkiye Türkçesindeki iş bildiren fiiller veya *öğretmek*, *işitmek* gibi örnekler, oluş bildiren fiiller veya *büyümek*, *sararmak* gibi örnekler de sınırlı fiiller sınıfına dâhil edilecektir (1991: 13).

G.S. Dugarova, Halha Moğolcasının sınırlı fiilleriyle ilgili olarak, gösterilen faaliyet ve sürecin son aşaması durumun diğer aşamalarına göre daha önemli olarak düşünüldüğü takdirde fiillerin sınırlı olacağını, genel olarak sınırlı durumun son aşamasının, durumun doğal veya mantık bitişini işaret etmekle kalmayıp aynı zamanda yeni duruma geçişi veya sıçrayışı veya faaliyet veya sürecin neticesini ima ettiğini söyleyerek şu örnekleri vermektedir : *tat-* “çekmek”, *boginos-* “kısalmak”, *bürx-* “kaplamak”, *tav’-* “ koymak”, *biç-* “yazmak”, *gatla-* “geçmek”, *xiylge-* “yaptırmak”, *uu-* “içmek”, *zay tav-* “izin vermek, geçirmek”, *gar-* “çıkma”, *bol-* “olmak”, *tör-* “doğmak”, *xiy-* “yapmak, etmek”, *zoxio-* “yapmak, icat etmek”, *beld-* “hazırlamak”, *yanzla-* “düzene sokmak”, *tuul-* “geçirmek, üstesinden gelmek”, *das-* “alışmak”, *arç-* “silmek”, *toxox-* “ ipe asmak” (1991: 31, 64, 90, 93, 101, 102). Sınırlı fiil örnekleri Türkçe ve Moğolcanın öbür lehçeleriyle de çoğaltılabilmektedir¹⁷.

C. Smith, amaçlı olaylar olarak tamamlama ve erişmeyi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Amaçlı olaylar amaca yönelmektedirler. Amaca ulaşıldığında hâl değişimi (a change of state) oluşup olay tamamlanmış olmaktadır. Amaç olaylar için esas (intrinsic) olmakta ve olayların doğal son noktalarını oluşturmaktadır. Amaçlı olaylar kategorisi, bir eyleyenin (agent) gözetimi altında olmasına rağmen olaylarla sınırlandırılmamaktadır. Örneğin, kayalık dağdan yere düşen kaya parçası amaçlı olmaktadır ve kaya parçası yere vardığı zaman doğal son noktaya ulaşılır. Amacın eyleyen yan anlamından (agentive connotation) kaçınılması ve amaçlı olayların özelliklerinin açıklanması için “doğal son nokta” terimi kullanılabilir (Smith, 1991: 29).

Amaçlı durum türü olan tamamlama (accomplishment) süreç ve sonuçtan veya hâl değişikliğinden oluşmaktadır. Değişiklik, sonucun tamamlanması

olmaktadır. Tipik örnekleri, *build a bridge* “köprü yapmak”, *walk to school* “okula gitmek”, *repair a radio* “radyo tamir etmek”, *drink a glass of wine* “bir bardak şarap içmek”dir. Tamamlama, sürecin sonucuna (conclusion) doğru ilerlediği peş peşe olan (successive) aşamalara sahip olmaktadır. Tamamlama yeni hâlde sonuca ulaşmaktadır. Doğal son noktaya sahip olan bir süreç sonuca ulaştığında olayın tekrarı hariç bu süreç tamamlanmakta ve devam edememektedir. Eğer siz okula yürüdüyseniz ve okula vardıysanız olay bitmiş olacaktır. Eğer siz sone yazacaksanız ve son parçasını yazıp bitirmişseniz burada sone tamamlanmıştır. Olası sonraki aşamalar sadece gözden geçirilen düzeltmelerdir. Tamamlama kavramı, amaçlı olayların belirleyici özelliğinden biri olmakta ve amaçsız olaylarla birlikte görülen son nokta türü olan sona ermeyle (termination) zıtlasmaktadır. Tamamlamanın zamansal kabataslağı peşpeşe olan aşamalar ve doğal son noktaları kapsamaktadır. (Smith, 1991: 49-55). Smith bunu şöyle göstermiştir:

B.....S d (N)

Şekil XI. Tamamlamanın zaman şeması. Kaynak: Smith (1991:49)

Burada noktalar peşpeşe olan iç aşamaları göstermektedir. *S d* doğal son noktaları veya tamamlamayı, diğer bir deyişle, *N* son noktada sağlanan son hâli göstermektedir. Son noktasının sonraki aşaması, devam edebilecek ve edemeyecek son duruma aittir. Tamamlama zamansal olarak karmaşıktır. Vendler’in ortaya koyduğu gibi heterojendir. İç aşamalar arka arkaya dizilmekte ve bu aşamalar birbirinden ayrılmaktadırlar. Çünkü bu aşamalar son noktasına yönelen ilerlemeyi

göstermektedirler. Tamamlamanın son noktası, önceki aşamalardan temelde ayrılmakta ve olayın tamamlanması ve son aşamasına girilecek değişim olmaktadır.

Tamamlamanın kalıp türleri, açıkça farkedilebilen veya anlaşılabilen son noktasına sahip olmaktadır. Tamamlama hedef (destination) veya tamamlanışı, (completion) *The stone roll down the hill* “taş ovaya yuvarlandı” cümlesindeki gibi belli nokta boyunca devam edemeyen bir süreç veya özel amacı (goal) gerektiriyor olabilir. Tamamlama aşamaları olayların kısımları olarak gösterilmektedir. Örneğin, *Build a house* “Bina yapmak” eylemi bina yapımının değişik aşamaları ve tamamlamasını kapsamaktadır. *Marry cross the street* ”Marry sokaktan geçti” cümlesinde Marry’nin karşıdaki kaldırım taşına gittikçe yaklaşmakta olduğu aşamalarını içermektedir. Tamamlama kelimesi ve deyimler, tamamlanan son aşamadan çok, bir tamamlamanın süreç ve sonuç arasındaki ilişkisinin ayrılmaz parçaları olmaktadır. Tamamlamanın asıl nitelemesi devingenlik (dynamism), sürelik (duration), tamamlanış (completion) ve ayrılmazlık (non-detachability) olmaktadır. Tamamlama cümleleri bu özelliklere ilgili olan genel nitelemeye sahiptirler (Smith, 1991: 49-55).

Amaçlı durum türleri olan erişmeler (achievements), hâl değişikliğiyle biten anlık olaylardır: *break* “kırmak”, *reach the top* “zirveye ulaşmak”, *leave* “bırakmak”, *recognize Aunt Jane* “Jane teyzeyi tanımak”. Eğer başlangıç aşaması hâl değişimiyle ilgili olursa, bu aşamalar kavram olarak olayın kendisinden ayrılmaktadır. Erişmenin zaman şeması hâlin değişimini oluşturan bir aşamadan meydana gelen olayları işaret etmektedir. Erişme, durum türlerinin zaman şemasındaki başlangıç noktası ve son noktayla eşzamanlı olarak gösterilmektedir (Smith, 1991: 58-63).

..... $B(N)$

S.

Şekil XII. Erişmenin zaman şeması Kaynak: Smith (1991:58)

Hâl değişimi neticesi $(N)(R)$ ile gösterilmektedir. Bu şemadaki noktalar başlangıç ve son aşamaları göstermektedirler. Erişme anlık olarak kavramlaşmaktadır. Zamanın (time) fark edilebilir kısımları erişmede arzu edilebilmektedir. Fakat bu olay erişme hakkındaki fikrimizi karıştırmamalıdır. Eğer bir at yarışta birinci olursa, sonuç çizgisini geçmesi bir anın ancak bir kısmını almaktadır. Cam bardak kırıldığında, yavaş çekilmiş filmde gösterilebilecek zerrelere (molecules) dönüşmektedir (Smith, 1991: 58-63).

Erişmenin kalıp türleri, *find* “bulmak”, *recognize* “tanımak”, *break a glass* “bardak kırmak” gibi oldukça hızlı şekilde ortaya çıkan hâllerin değişimleridir. Sözcük alanı *zirveye ulaşmak* “reach the top”, *arrive* “varmak, gelmek” örneklerdeki gibi olaylar zincirinin sonucu (outcome) üzerine yoğunlaşabilmekte veya *find* “bulmak”, *lose* “bırakmak” gibi anlık olabilmektedir. Erişmenin son hâlleri yol-hedef (Path –Goal) türünde olayları içerdiği hesaba katılmazsa tamamlamalarıyla aynıdır (Smith, 1991: 58-63). Sınırlı sözcük birimleri belirli anlam gruplarına ayrılabilirler. Bu konuda örnek olarak, D.M. Nasilov’un çalışmasına bakılabilir.¹⁸

3.2.2 Sınırlılık ve Genel Görünüş

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında sınırlı fiiller genel görünüş şekilleriyle birlikte olayın bitmişlik ve amacına ulaşmışlık anlamını, “amacını başarmasını (attainment)” (Garey, 1957:106-108) ifade etmektedir.

Ayrıca söyleyiş türünden dolayı olayın sınırlılığının gerçek zamana uzaklığını bazen göstermekte, bazen göstermemektedir.

Aşağıdaki örneklerde sınırlı fiiller ve genel zaman şekilleri olayların amacına ulaşılmışlığını ve başarılmışlığını göstermektedir. Burada bağlamın diğer unsurlarına ihtiyaç duyulmadan söz konusu anlam ifade edilebilmektedir.

TTü.

(136) *Lokantaya en aşağı on kişilik bir kafilə **girdi*** (AHT, Saatleri Ayarlama, 208)

(137) *Kafayı kuyunun kenarına **biraktı**, atının terkisinden meslek aletlerini, iki özel bıçağı, kenarları küt demir işkence çubuklarını alıp **döndü*** (OP, Kara Kitap, 271)

(138) *Selma Hanımın gözlerinden bir parıltı **geçti*** (AHT, Saatleri Ayarlama, 293)

HMo.

(139) *Damba medeed modni yorooloos semxen bosoc, xaranxuyn dund süütegnec yavcaar geriynxee gadaa **irev***. (C. Pürev Örgömöl xüü, 285)
“Damba öğrendikten sonra ağacın dibinden sesizce kalkarak karanlık içinde görünüp kaybolarak gitti ve evinin yanına *geldi*”.

(140) *Şiniyn xoyort Cimee oçix bolovç üüden deer n' iren gurvan doloo xorin*

*neg mörgön totgonoos n' adis avaad neg tavag idee, caal zugaa belegtey ögöxiyg xüleen avç övörlööd üg duugüy **butsna** (DNa, Tsag töriyn, 112)*
 “Yılbaşının ikinci günü Cimee gitse de kapısına gelip üç çarpı yedi yirmi bir kez dua edip boyunduruktan takdis ederek bir tabak yemek, ufak tefek hediye olarak cebine koyup sessizce geri döner”.

(141) *Çi xüniy urmand tüünd gurvan tögrögiyn çixer avç **ögcön üü** (TsD, Çötgör, 201)*

“Sen hayatında bir kere olsa ona üç liralık şeker *aldın mı?*”

(142) *Saaliyn tsag boloogüy avç xurgaa xögnöc, xonio xuraan xon'yamaagaa **xolbov** (SD, Tengeriyn ,Oosor büçgü, 96)*

“Sağma vakti gelmemesine rağmen kuzuları ilmikli iple bağlayıp, koyununu toplayıp koyun ve keçilerini *birleştirdi*”.

(143) *Bi ç gertee güyn orc xaalгаа **neev** (SD, Tengeriyn, Oosor büçgü, 96)*

“Ben keçe çadıra koşarak girip kapıyı *açtım*”.

(144) *Tenger taçıgnan usan xuy şuurgalan icilgüy ix us tsutgan **buulaa** (SD, Tengeriyn ,Oosor büçgü, 97)*

“Gök yüzünden büyük bir ses çıkıp su fırtınası kopup eşsiz büyüklükte su boşanıp *aktı*”.

(145) *Ter oroy Orgoy avgay, xooloon ç xiyc **idsengüy**, (SD, Talın, Oosor büçgü, 87)*

“O akşam Orgoy Bey yemeğini de yapıp *yemedi*”.

TTü. (136) **girdi**, (137) **biraktı, döndü**, (138) **geçti**, HMo. (139) **irev** “geldi”, (140) **butsna** “geri döner”, (141) **avç ögcön üü** “aldın mı?”, (142) **xolbov** “birleştirdi”, (143) **neev** “açtım”, (144) **tsutgan buulaa** “aktı”, (145) **idsengüy** “yemedi” genel geçmiş sınırlı fiilleri eylemin başarılmış olduğunu ve bittiğini bildirmektedir. Yukarıda gösterilen sınırlı fiiller geçişlilik ve geçişsizlik özelliğine

göre de ayırt edilebilmektedir. Örneğin, HMo.(139) *irev* “geldi” geçişsiz sınırlı fiilinin sınırı, hareket ve hâlin (konumun (sostoyaniye)) amacına ulaşılması olurken”, (141) *avç ögcön üü* “aldın mı?”, (143) *neev* “açtım” geçişli sınırlı fiillerinde, eylemin nesnesini tam olarak kapsamamasıyla ilgili olan olayın bitiş anı, eylem sınırını oluşturmaktadır (Raxmankulova, 2004: 16-17, 21).

Aşağıdaki örneklerde sınırlı fiiller ve genel zaman şekilleri,sözcük araçlarının katılımıyla birlikte olayların sınıra erişmiş olduğunu gösterebilmektedirler:

TTü.

(146) *Ali emmi son olarak Sabri ustadan ayrıldı ve Hacı Etem'lerin evine bitişik olan dar sokağa saptı* (TB, Küçük Ağa, 153)

(147) *Bunu söyledikten sonra karımın elini öptü. Ve yemek odasına gitti* (AHT, Saatleri Ayarlama, 370)

HMo.

(148) *Margaaş n' Batsanaa Tulbaagiyn xamtaar niyslel xüree orc Zasgiyn gazrın xoyor davxar bayşingaas xolgüy bayx şongiyn derged buuc morio tendees böxlön uyav. Tegeed xuvtsas xunaraa zasç yanzlaad yavgan yavc ix dasaagüyn xargaygaar ev xavgüy alxlan Zasgiyn gazrın bayşind orloo* (LT, Bügd nayramdax, 62)

“Bir gün sonra Batsanaa, Tulbaa'yla birlikte başkente girdi ve iki katlı Hükümet binasının yakınında bulunan at direğinin yanında atından indi ve atını o direğe iyice *bağladı*. Böylece giysilerini düzelttikten sonra yürüyerek, hiç alışık olmadığından kabaca adımlar atıp hükümet binasına *girdi*”

(149) *Dorlig... noxod ruu zanalxiylsend ted tooxgüy suuxad n' çuluu şüüren sidev. Noxod tiynxüü durtay durguy bosç xoldloo.* (LT, Bügd nayramdax, 37)

“Dorlig ... köpekleri kovduğunda köpekler aldırmandan oturduğu için o taş alıp *attu*. Bu yüzden köpekler isteksizce kalkıp *uzaklaştılar*”.

TTü. (146) 'da *ayrıldı*, *saptı* (147)'de *öptü*, *gitti*, HMo. (147) ve (148)'de *uyav* “bağladı”, *orloo* girdi”, *şidev* “atti”, (149)'da *xoldloo* “uzaklaştılar” genel geçmiş sınırlı fiilleri olayın amacına ulaşılmışlığını TTü.(146) *son olarak*,(146-7) ve ulama bağlaçları, (147) *sonra* zaman edatı ile, HMo.'da (148) *tegeed* “böylece”, (149) *tiynxüü* “bu yüzden” bağlaçlarıyla birlikte göstermektedirler. Yine HMo. (148) *uyav* “bağladı”, *orloo* “girdi” genel geçmiş sınırlı fiilleri *margaas n* ‘“bir gün sonra” zarfının (zaman zarfı (adverbe de temps) Banguoğlu, 1995: 374) etkisinde kaldığı için olayın amacına ulaşılmışlığını ortaya çıkarmaktadır.

L. Johanson, Türkiye Türkçesinde *di* biriminin iki değere sahip olduğunu belirtir: Kılınış ve görünüşün III. birleşimi (Kombination) ($Ds/\bar{a} \bullet (Tf/\bar{a})$), bir görünüşlü (sadece kılınış türünde olmayan) noktalılık (Punktualität) ifadesini verirken, kılınış ve görünüşün II. birleşimi ($Ds/\check{a} (Tf/\check{a})$) sadece karşılaştırma temelini, diğer bir deyişle önceliği (Anteriorität) temsil eder. Yine Johanson son dönüşümlü hareket deyimlerinde, olumsuz değer (vurgulanmış bütünlük, vurgulanmış sınır kapsamı) ile yansız değer arasındaki farklılığın, şekil niteliğinin farkı olarak hemen hemen hiç görülmediğini, Türkiye Türkçesinde sondönüşümlü hareket deyiminin, son sınır (terminus finalis) aşıldığı taktirde, *di* ile *tunc*'i gösterebildiğini yazar. Böylece, *oldu* ifadesi, olayın son noktasının yöneliş noktasından (Orientierungspunkt) önce geldiğini göstermektedir (1971: 208, 209, 213).

• \bar{a} - burada *-di* şeklinin olumsuz değerini temsil etmektedir.

G.S. Dugarova'ya göre, Halha Moğolcasında sınırlılık anlamında olan bazı fiiller $A/V\gamma$ (napravlennost' - predel'nost') formülü ile ilerlememiş görünüşte, geçmiş zamanda olayın sınırına erişmişliğini ve durumun bitmiş olduğunu göstermekte ve basit zaman şekillerinin söyleyiş türünden dolayı bitmişliği (sınırlılığı) değişik biçimlerde göstermek mümkün olabilebilmektedir. G.S. Dugarova, ayrıca, basit zaman şekillerinde, doğrudan bağlılık söyleyiş türünde ifade edilen sınırlılığın, edebî söyleyiş türünde ilerlememişlikle ortaya çıkan sınırlılıktan farklı olduğunun gösterilebileceğini de ifade eder ve dolaysız bağlaşıklık söyleyiş türünde, basit zaman şekillerinin geçmişte söyleyiş anıyla ilgili olarak var olan durumu ifade ettiğini bildirir. Böylece, zaman şekilleriyle belirlenen bu zaman mesafesi (temporal'naya distantsiya) ve fiille ifade edilen durumun geriye alınması ile bitmekte olan durum, nokta veya sınıra erişmiş olarak anlaşılmaktadır.

Son olarak, G.S. Dugarova, “Fakat okuyucu veya yazıcının şimdiliğiyle fiille gösterilen durum arasındaki gerçek zaman mesafesinin gerçek şimdiki anla ifade edilmesi ile okuyucu-konuşucu bağlılığının bulunmadığı edebî söyleyiş türündeki sınırlılık durumunun ifade edilmesi farklı olmaktadır. Fiil zamanının gerçekleşme özelliği (performativniy xarakter) konuşucu veya okuyucunun gösterilmekte olan durumunun gerçekleşmesinde veya başlangıcında, ortasında ve sonunda var oluşunun zihinsel etkisini temin eder” demektedir (1991: 101-103). Örneğin,

*Sultanmurat xoyor gurban ödör gertee öncixdöö bütün cil ç xiygeed baraxaargüy ix acil **xiyv (xiyc bayv)**. Xaşaa xoroonixoo büxiy l xagarsan xanzarsnıg tsugıg selben zasac tseverlen **yanzlav (yanzalc bayv)**.*

“Sultanmurat iki üç gün evde kalırken bütün bir yılda yapıp bitiremeyeceği kadar çok iş *yaptı(yaoyordu)*. Ağılda bütün kırık dökük

ã - burada *-di* şeklinin yansız değerini temsil etmektedir.

ne varsa hepsini birleştirip, tamir edip temizleyerek düzene *soktu* (*sokuyordu*) ”,

Xamgiyn etsiyn ügee ongotsni xacuu deer tsusaaraa biçsen(biçic baysan)
“Son sözünü uçağın yan tarafına kanıyla *yazdı* (*yazıyordu*)”,

Ex n' tüüniy yarixıg duugüy çagnac ixed alcaasan yanztay duxaa arçiv(arçic bayv).

“Annesi onun konuşmasını sessizce dinleyip oldukça yorulmuş şekilde alnını *sildi* (*siliyordu*)”,

Natsag xüügiynxee xuvtssıg ugaan xetsen deer toxloo (toxoc baylaa).

“Natsag eşinin elbisesini yıkayıp *ipe astı* (*asıyordu*)” (1991:102-103).

Dugarova'nın verdiği bu örneklerden Sultanmurat'ın iş yapma eylemi HMo. *acil xiyv* olarak –v yazı uslûbunda kullanılan geçmiş zaman ekiyle gösterildiğinde, okuyanın şimdikisi ile ifade edilen fiil durumunun şimdikisi arasında gerçek zaman mesafesi olmadığı için konuşan, ifade edilen durumun başlangıcından sonuna kadar takip eder gibi olmakta ve “sona eren” durumun bütün aşamalarının başlangıcını, ortasını ve sonucunu adeta yaşamaktadır. Fakat bu örneği, konuşma uslûbunun eki olan –sAn ekini kullanarak, fiili değiştirdiğimizde, burada söyleyiş anından önce olan somut olayın ifade edildiği oldukça açık ve net görülmektedir.

Başka dil ve lehçelerde de genel görünüş şekilleri sınırlı fiillerle birleştiklerinde olayın sınıra ulaşılmasını gösterebilmektedirler.¹⁹

3.2.3 Sınırlılık ve Sınırsızlık

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında sınırlı fiiller farklı nicelik yorumlarla veya sınırsız anlamdaki zarf ve zarflıların etkisiyle sınırsızlık anlamını ifade edebilmektedir.

Aşağıdaki örneklerde sınırsız fiiller bağlam tarafından, bir başka deyişle nicelik farklı yorumlarla tekrarlığı gösterip yeniden kategorileşmesi sonucunda sınırsızlığı ifade etmektedir:

TTü.

(150) *İçlerinden bazıları sofranın biraz uzağına atılmış koltuklara oturarak günlük şeylerden bu birkaç yaşın kendilerinden ayırdığı gençlerle konuşmağa bile razı **oldular**.* (AHT, Aydaki kadın, 73)

(151) *Zeynebin çıղlığı üzerine koşanlar karımı güç halle ve yarı ölü olarak elimden **kurtardılar*** (AHT, Evin sahibi, Abdullah Efendinin Rüyaları, 156)

(152) *Elindeki kitaba dönünce, ben, o şişik, mosmor gözlerin, hala okuyabilmesine şaşarak orada **dikilip kaldım*** (OP, Sessiz ev, 266)

(153) *Ka durunca bir şey söyleyemedi **tutulup kaldı*** (OP, Kar, 86)

(154) *Buraya döndükten sonraki yıllarda çocuğumuz olmadığı için beni Erzurum'a, İstanbul'a doktorlara **götürmeye başladı**.* (OP, Kar, 40)

(155) *Uzaklarda bir yerde, gök gürlüyince yeniden **itmeye başladım*** (OP, Sessiz ev, 230)

HMo.

- (156) *Tüüniy setgel sanaag Solov'yev emç ç gesen suvilagç Nataşa ç gesen sayn oylgoc baysan tul yum xeltsgeesengüy* (LT, Bügd nayramdax, 142)
“ Onun ne düşündüğünü hem doktor Solov'yev hem de hemşire Nataşa iyice anladığı için bir şey söylemediler”.
- (157) *Batsanaag Balt övgöniyd oroxtoy zörööd tedgeer xümüüs tsaaş ömnö züg odotsgooloo* (LT, Bügd nayramdax, 60)
“Batsanaa'yı Balt dedesinin evine girerken o insanlar dışarıya güneye doğru gittiler”
- (158) *-Aa, Batsanaa amar mend bayna uu ? Xaa xürç yavna?*
-Ey, Batsanaa iyi misin? Nereye varıp gidersin(varırsın)? (LT, Bügd nayramdax, 82)

TTü. (150) *razı oldular*, (151) *kurtardılar*, HMo. (156) *xeltsgeesengüy* “söylemediler”, (157) *odotsgooloo* “gittiler” genel geçmiş sınırlı fiilleri, sırasıyle TTü.'de (150) *bazıları*, (151) *koşanlar*, HMo.'da (156) *Solov'yev emç, suvilagç Nataşa* “doktor Solov'yev ve hemşire Nataşa”, (157) *xümüüs* “insanlar” çokluk öznesi ve çokluk çekimiyle nicelik farklı yorumu sonucunda sınırsızlığı ifade etmektedir. TTü.(150-1) *razı oldular, kurtardılar* fiillerinde nicelik işareti için *-lar* çoğul eki de eklenirken, HMo. (156) *xeltsgeesengüy* “söylemediler”, (157) *odotsgooloo* “gittiler” örneklerinde *-tsgaa* birliktelik gösteren kılınmış eki eklenmektedir. TTü. (152) *dikilip kaldım*, (153) *tutulup kaldı* genel geçmiş sınırlı fiilleri *kal-* çift fiilli yapısının ikinci unsurunun gösterdiği sınırsızlık anlamı sayesinde eylemin sınırına ulaşamadığını (sürek fiili (Banguoğlu, 1995: 495)) ifade etmektedir. TTü. (154) *götürmeye başladı*, (155) *itmeye başladım* genel geçmiş sınırlı fiilleri başla- çözümlenmeli yapısının ikinci unsurunun gösterdiği sınırsızlık

anlamı sayesinde götür- ve it- eylemlerinin sınırına ulaşamadığını (başlangıçlık kılımlı, başlama (ingressiv) (Guzev, 1988: 6)) anlatır. HMo. (158) *xürç yavna* “varıp gidersin (varırsın)” genel geçmiş sınırlı fiili, çift fiilli yapının ikinci unsuru *yav-* “gitmek” fiilinin gösterdiği sınırsızlık anlamı sayesinde (devamlılık görünüşü (Pagva, 1961: 35-36, Todayeva, 1951: 117-118)) eylemin sınırına ulaşamadığını ifade etmekte, böylece sınırlı “varmak” eylemi sınırsız “gitmek” eylemiyle tarafsızlaştırılmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde sınırlı fiiller sözcük araçlarının etkisiyle sınırsızlığı ifade etmektedirler:

TTü.

(159) *...Hâlâ çalan müziği sanki hiç duymadan ve kamyonlar ve otobüsleri geçtikçe kornalarımızı bomboş ve duygusuzca öttüre öttüre gittik, uzun uzun gittik (OP, Sessiz Ev, 128)*

(160) *O zamandan beri dokuz sene geçti (AHT, Bir yol, Abdullah Efendinin, 81)*

(161) *Karanlıkta adımlarım bütüm bu eski, sahipsiz eşyaya takıla takıla, sofadan gelen ışıktan birden bire canlanan büyük bir aynada hiç de bana benzemeyen silik bir hayali seyr ede ede birkaç defa gidip geldim (AHT, Saatleri Ayarlama, 87)*

(162) *Söylemeye hacet yok ki, ben bu gusulhaneye ancak onbir yaşından sonra üç defa girdim (AHT, Acıbademdeki köşk, Hikayeler, 104)*

(163) *İster gülümsesin, ister öfkelenisin, laubaliliğimden iğrensin... iki üç defa daha döndüm (RHK, Nilgün, 58)*

(164) *Vaat ettiğim ikinci ziyareti bir türlü yapamadım; konağının önünden iki*

defa geri döndüm (RHK, Nilgün, 227)

HMo.

(165) *Süüliyn **gurvan cild** ogt surag **garsangüy** gelee.* (ÇL. Tungalag Tamir, 212)

“Son üç yıldır hiç haber *çıkmadı*, dedi”

(166) *Neg n’ ac axuyn kontorın bayşında demiy l ödört **neg xoyor udaa irne***
(SC, Saxiul, Aylın xüüxen, 382)

“Biri işletme dairesine, öylesine günde bir iki kere gelir”.

(167) *Ödör **xonog öngöröx bür xool xüns, baraa turuu aacim aacmaar***
*elbegşic **exellee*** (DM, Teeremçin, 446)

“Günler geçtikçe gıda ve eşya yavaş yavaş çoğalmaya başladı”.

(168) *...Banzarınxaar ç Düüriymaa **xed xed oçloo*** (DNam, Düüriymaa, Aylın xüüxen, 493)

“Banzargç’lara da Düüriymaa birkaç kere gitti”.

(169) *Zun ç yalgaagüy, **övöl** ç yalgaagüy geriyn toonoor nar tusanguut l **serne***
(SE, Suvarga, Züüdny tsagaan, 131)

“Yazın da kışın da keçe çadırın üstünden güneş görününce hemen *uyanır*”.

(170) *Neg **xonog öngöröv**. Xariu alga l bayv. **Xoyor xonog öngöröv**. Xel*
çimeegüy l bayv (PB, Gerel gegeeg, Aylın xüüxen, 177)

“Bir gün geçti. Cevap yoktu. İki gün geçti. Haber yoktu”.

TTü. (159) *gittik*, HMo. (167) *exellee* “başladı” sınırlı genel geçmiş fiilleri, TTü.(159) *uzun uzun*, HMo.(167) *ödör xonog öngöröx bür* “günler geçtikçe”, *aacim aacmaar* “yavaş yavaş” sınırsız zarf öbeklerinin (tarz zarfı (adverbe de maniere (Banguoğlu, 1995: 374)) etkisiyle, TTü. (160) *geçti*, HMo. (165) *garsangüy*

“çıkmadı”, (169) *serne* “uyanır”, (170) *öngöröv* “geçti” sınırlı genel geçmiş fiilleri, TTü. (160) *dokuz sene*, HMo. (165) *gurvan cild* “üç yıldır”, (169) *zun, övöl* “yazın, kışın” (170) *neg xonog* “bir gün”, *xoyor xonog* “iki gün” sınırsız zarf veya zarf öbeklerinin etkisiyle sınırsızlığı göstermektedirler. TTü. (161), (162) ve (163) örneklerindeki *geldim, girdim, döndüm* HMo.(168) *oçloo* “gitti” sınırlı genel geçmiş fiilleri, HMo. (166) *irne* “gelir” sınırlı genel gelecek fiilleri TTü.(161) *birkaç*, (162) *üç defa*, (164) *iki defa*, HMo.(166) *neg xoyor udaa* “günde bir iki kere”, (168) *xed xed* “birkaç kere” miktar zarfları ile sınırsızlığı göstermektedirler.

L. Johanson (1971: 198) Türkiye Türkçesinde, I. sınıf sözcük birimlerin (sınırlı fiiller), farklı nicelik yorumlarla (durch Quantitative Umdeutung) tekrarı (Wiederholung) kapsaması sonucunda, dönüşümsüz sözcük birimi şeklinde yeniden kategorileştiğini söyleyerek aşağıdaki şemayı vermektedir.

Şekil XIII. Dönüşümlülük ve dönüşümsüzlük

Ayrıca. L. Johanson (1971: 199), *dökül-* türündeki çok anlamlı sözcük birimlerin I. Sınıfa dâhil olduğunu ve burada yorumun her zaman son dönüşümlü ve dönüşümsüz *Ds:Dz (Tf:Nf)* ayırımıyla uygunlaştığını, sadece dil dışı bilgilere dayanan *dökül-*ün $I+diz=Dz$ ($I.+ser=Nf$) şeklindeki açıklamanın yanında onu haber kabul edenin *Kızılırmak Karadeniz'e dökülüyor* cümlesinde ırmağın akışının yakında ortaya çıkacağını önceden habercisi olarak anlamasını engellediğini yazmaktadır.

L. Johanson (1971: 201) Türkiye Türkçesinde sınırlılığın sınırsızlığa dönüşmesinin bir aracı olan nicelik-başka yorumunun (Quantitative Umdeutung) örneği olarak *-edur-, -ip dur-, dur, ekoy- egel-* gibi çiftfiilli yapıları verir ve bunların dönüşümlü köklerinin dönüşümsüzlerini oluşturduğunu yazar ve *basıl-* (Dü) *basılagel-* (Dz) örneğini verir. Ayrıca TTü. *Yıldızlar söndü* örneğini vererek mantık olarak tekrarı içine alan *sön-* fiili *yıldızlar* gibi çokluk öznesinin de yeniden kategorileştirilmesi sonucunda dönüşümlülüğü dönüşümsüzlük olarak değiştirmektedir.

E. Erguvanlı-Taylan'a göre, (1996:156), Türkiye Türkçesinde, *İki saat şehri dolaştık* cümlesinde dolaysız nesne nicelileşmekte, fakat tamamlama yerine burada *iki* gibi amaçsız sürekli zarflıkların bulunması ile nesnenin kısmî üstün gelişi ortaya çıkarak durum kılınışı faaliyet olarak değişmekte ve *İki saat şehri dolaştık ama hâlâ göremediğimiz çok şeyler var* olarak kabul edilebilmektedir. Amaçlı, fakat ani olan erişme kılınışında ise *iki saatte* gibi bağımlı, fakat sürekli zarflıklarla uyuşmamaktadır:

**İki saatte araba ağaca çarptı.*

Buna karşılık *İki saat* amaçsız ve sürekli zarflığı, var- amaçlı erişme durumuyla aşağıdaki örnekte uyuşmamaktadır.

** İki saat tepeye vardık.*

İki saatte sürekli zarflığı, her zaman erişme fiili ile ortaya çıkmaktadır. Ancak böyle sürekli zarflıklar, durum tür değişikliğini (shift) empoze etmekte ve ondan ayırılmaz olarak yorumlanan son neticesine yönelen süreçli tamamlama kılınışı yorumlu olmaktadır.

G.S. Dugarova (1991: 80), Halha Moğolcasında, sıkıştırma (zajim) zarfları olan *aacmaar* “yavaşça”, *ulam bür* “gittikçe”, *xeveer* “eskisi gibi” zarflarının, *tatav* “oluştı”, *boginosov* “kıaldı” gibi ilerlememişliklerin, yani ilerlememiş fiillerin yönelmemişlik anlamının anlaşılmasına sebep olduğunu, bu zarflar olmadan da söz konusu cümlelerde ilerlememişliklerin sınırlı durumu ifade edebileceğini söylemektedir. Örneğin,

Gevç bidniy nisen buy çigt (aacim aacmaar) ulaan tuya tatav.

“Ancak, bizim uçmakta olduğumuz yönde (*yavaş yavaş*) kırmızı ışık *oluştı*”,

Moddın urt urt süüder mölxöx met (ulam bür) boginosov.

“Ağaçların uzun uzun gölgeleri sürünüyor gibi (*gittikçe*) *kıaldı*”,

Getel ergen toyron bitüü zuzaan tsas (xeveer) bürxev.

“Fakat etrafı kapalı kalın kar (*eskisi gibi*) *kapladı*” .

Tatar Türkçesinde de sınırlı fiiller sınırsız anlamındaki zarf ve zarflıkların etkisiyle sınırsızlık anlamını ifade edebilmektedir.²⁰.

3.3 Sınırsızlık Görünüşlü Sınıfı

3.3.1 Sınırsızlık

Sınırsızlık, ufukta da (v perspektive) olsa olayın akışının sınırlanabileceği iç sınırın olmayışıdır (Maslov, 1984:11).

L. Johanson’a göre (1971: 197, 214, 218), Türkiye Türkçesindeki sınırsız fiiller veya dönüşümsüz (Nf) sözcük birimleri, evrimin asgarî ölçüsünün olmadığı

(ohne evolutive Mindestmass) veya evrim zirvesinin, son noktanın (Desinenz) olmadığı durumlarda gerçekleşmiş sayılabilecek hareketleri (Tätigkeit) ifade etmektedir. *iç-*, *oyna-*, *oku-* gibi biçimbirimleri bu kategoriye uymaktadır. Dönüşümsüz sözcük birimleri, aslında sınırlandırılmış açıklamanın olmadığı zaman (ohne begrenzende Bestimmungen) aşağıdaki deneme örneğinde (Testmodell) *x* olarak görülebilecek II. sözcük birimleri sınıfını oluşturmaktadır

“*x-di mi?*”

“*Evet, x-di, ve hâlâ x-iyor*”

Şekil XIV. Dönüşümlülüğün deneme örneği. Kaynak: Johanson (1971:197)

Örneğin, *ağla-*, *duy-*, *gez-*, *gör-*, *inan-*, *kaç-*, *kork-*, *oku-*, *yan-*, *yaşa-*, *yat-*, *yürü-*. Her biri iki ayrı evrim versiyonuna (Lesarten) sahip olan *dur-*, *otur-*, *yat-* örnekleri açıkça başdönüşümlü (initialtransformative) olmaktadır. II. sözcük birimleri sınıfının alt sınıfını oluşturan bu fiiller, her defasında iki evrimin birbirini tamamlayan (zusammengehorende) eylemini göstermekte ve birincisi (i) son noktalı (desinent) olurken, ikincisi (s) bununla neticelendirilen (resultierende) son noktasız hareketi (nondesinente Tätigkeit) göstermektedir. Başlangıç aşamasının (der initialen Phase) tamamlanmasıyla birlikte ikinci aşama (s-Phase) durumu (Zustand) (durum aşaması) (der Zustandlichen Phase) meydana gelmektedir.

II. alt sınıfa ait olan başdönüşümlü sözcük birimleri birinci aşamanın mahiyetinin ifadesiyle ilgili olarak (in bezug auf die Art der i-Phase), II. a, b şeklinde ayırt edilmektedir. Bağımsız birinci aşamayı hiç bir şekilde göstermeyen hareket olarak türdeş dönüşümsüz hareket sınıfları IIa alt sınıf olarak adlandırılmaktadır. Bu sözcük birimleri hareketin (Tätigkeit) sadece baş aşaması için kullanılmamakta ve

alışık olarak anlılığın ifadeleriyle (Momentaneität) bağdaşmaz olmaktadır. Hem de bu sözcük birimleri başlangıcı, yalnızca *-meğe başla* ifadesiyle açıkça bildirmektedir. Örneğin, *ağla-, ara-, bekle-, dinle-, oku- oyna- yaşa-, yaz-*.

**birden bire bekledim * saat ikide yaşadı*

“saat 1’de x-di, ve on dakika sonra hala x-yordu

x-di, demek ki, şimdi x-yor“ örneğinde *x* yerine geçebilen baş dönüşümlü sözcük birimleri *Iİb.* alt sınıfını oluşturmaktadır. Örneğin, *anla-, benze-, bil-, dayan-, diz çök-, fark et-, gör-, görün-, hatırla-, inan-, kal-, kapla-, kork-, sevin-, sus-, susa-, tanı-, tanış-, uy-, uyu-, üzül-, yapış-*.

A. Dilaçar’ın sınıflandırmasına göre, Türkiye Türkçesindeki kesiksiz (non-interrompu) kılınışın sürekli (continu) : *aramak*; kesikli (interrompu) kılınışın üst üsteli (itératif): *damlamak*; yinelemeli (fréquentatif) : *atıştırmak*; yeğınlemeli (intensif): *şaşlamak*; yeğınilmeli (diminutif) : *gülümsemek* alt türleri sınırsız anlamına sahip olmaktadır (1971: 110).

N. Hacıeminoğlu’nun Türkiye Türkçesindeki hareket bildiren fiiller veya *yürü-* gibi örnekleri, tavır bildiren fiiller veya *beğen-, sev-* gibi örnekleri sınırsız fiiller sınıfına dâhil edilmektedir (1991:13).

G.S. Dugarova’ya göre Halha Moğolcasının sınırsız fiilleri veya yönelmemiş durumu (nenapravlenneya situatsiya) bitiş anı hakkında herhangi bir işaret (ukazaniye) olmadan gerçekleşmektedir veya kendi kendine gelişme olarak yer almaktadır. Yönelmemiş durumlar, durum olarak uyumlu (garmoniçniye) ve denk (uravnoveşenniye) görülmektedir. Yönelmemiş fiiller noktalı ve sınırlı durumlardan farklı olarak kendi akışının bütün aşamalarında aynı kalmaktadır. Yönelmemiş

durum, faaliyet (deyatel'nost') ve süreç (protsessı) durum olarak elle tutulur, gözle görülür hâl ve hâlli durumları veya belli (sınırlanmış) zamanlı yayılıma sahip olarak görülen hâlleri (sostoyaniye) kapsamaktadır. Örneğin, *xar-* “görmek”, *durla-* “âşık olmak”, *yav-* “yürümek”, *sons-* “dinlemek”, *duul-* “duymak, şarkı söylemek”, *bay-* “var olmak”, *şirge-* “buharlaşmak”, *guy-* “yalvarmak”, *güy-* “koşmak”, *acilla-* “çalışmak”, *toglo-* “oynamak”, *yari-* “konuşmak”, *unş-* “okumak”, *tsoxil-* “vuruşmak”, *tsuxalz-* “sinirlenmek”, *çiçre-* “titremek”, *bod-* “düşünmek” (1991: 62, 69, 71, 79-80).

Sınırsız fiil örnekleri Türk ve Moğol dillerinin diğer lehçeleri için de geçerlidir.²¹

C. Smith, amaçsız olaylar olarak faaliyet ve tek olguluğu ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Amaçsız olaylar, başlarken gerçekleşen sade süreçlerdir ve esas olarak son noktasızdır. Bu yüzden amaçsız olaylar keyfî (arbitrary) son noktaya sahiptirler ve herhangi bir zamanda (time) durabilmektedirler. Olay durum türleri arasında faaliyet (activity) ve tek olguluk (semelfactive) amaçsız olmakta ve hâl değişikliğini gerektirmemektedir. Amaçsız durum türleri olan faaliyetler, beden ve zihin faaliyetini isteyen süreçler olmakta ve genellikle, belirli bir süreçte oluşmaktadırlar. Bazı tipik faaliyetler ise, *stroll in the park* “bir parkta dolaşmak”, *laugh* “gülmek”, *revolve* “hareket etmek”, *think about* “düşünmek”, *eat cherries* “kiraz yemek”tir. Faaliyetler amaçsız ve zirvedeki doğal son noktasız olmaktadır. Bunların sınırlanışı yalnızca olayın kesilmesi anlamına gelmektedir. Faaliyetler peşpeşe olan aşamalara sahip olmakta ve devamlılığın korunma gücünü gerektirmektedir. Kalıp tür (stereotype) faaliyet olayı bir ara (interval) üzerine ortaya çıkmaktadır. Faaliyet türdeş, devingen ve peşpeşe olan aşamalardan oluşmakta ve keyfî son noktaya sahip olmaktadır (Smith, 1991: 29, 44-47). Smith bunu

şemalaştırmıştır (1991: 44). Aşağıdaki soyut şemada *B* başlangıç noktasını, noktalar peşpeşe olan aşamaları, *S. kf* keyfi son noktayı işaret etmektedir:

Faaliyet

B.....S. kf

Şekil XV. Faaliyetin zaman şeması. Kaynak: Smith (1991:44)

Bazen ilgili sonuç veya hâl değişikliği olmadığı için faaliyet, süreç olarak gösterilmektedir. Bu yüzden, faaliyet sınırlandırılmakta veya durmaktadır, fakat bitmemektedir. Bitiş anlamı, basit süreç olayıyla ilgili değildir. Devingenlik, (dynamism) faaliyet ve öbür hâlli olmayan (non-stative) olayların bir özelliğidir. Devingenlik farkedilebilir değildir. Bunun için, özel yüklemeler de (*think about* “düşünmek” *enjoy* “zevk almak, hoşlanmak”) isteyebilmektedir. Faaliyetler türdeş aşamalardan oluştuğundan ayrı kısım ve bütün olay arasında tür olarak farklılık yoktur. Bu hususta Vendler, “Faaliyet, zamanda türdeş şekilde devam etmektedir. Sürecin bir kısmı bütünüyle aynı özelliğe sahiptir” demektedir. Faaliyetin temel olarak üç sınıfı vardır. Birinci sınıf faaliyet olayları, bir eylemi (action) ilke olarak sınırlanmamış devam etmekte olan süreci kapsamaktadır. (*The child sleep* “bir çocuk uyumak”, *laugh* “gülmek”, *think about* “düşünmek”) İkinci sınıf faaliyet olayları, sayılmayacak iç aşamalardan oluşmaktadır. (*eat cherries* “kiraz yemek”) Üçüncü sınıf faaliyet olayları, kendileri olaylardan oluşan, açık iç aşamalara sahip olan süreçler veya çoğaltılmış olaylardır (*the wheel revolve* “tekerlek dönmek”). Faaliyet cümleleri, zaman özelliğiyle ilgili olan anlam ve söz dizimi niteliklerine sahiptirler.

Faaliyet cümleleri, devingenlik, basit süreklilik (duration) ve sona ermişliğin (termination) ifadesiyle ilişkilidir. (Smith, 1991: 44-47)

Amaçsız durum türleri olan tek olgululuk da anlık (instantaneous) amaçsız olaylardan (*knock* "vurmak", *cough* "öksürmek") ibaret olmaktadır. Tek olgululukta başlangıç ve son aşamanın her ikisi de bulunmamaktadır. Tek olgululuklar muhtemelen olguların en basitidir (Smith, 1991: 55).

Tek olgululuk

B

S

Şekil XVI. Tek olguluğun zaman şeması. Kaynak Smith (1991:55)

Bu şemada tek olguluğun bir aşamada, başlangıç ve son noktanın ise aynı zamanda olduğu gösterilmektedir. Tek olgululukta süreç ve olay arası ilişkilerini gerektiren örnek yoktur. Çünkü bu olay türünde ilgili süreç mevcut olmamaktadır. Tek olgululuk kalıp türleri, *knock at the door*, "kapı vurmak", *cough* "öksürmek", *hiccup* "hıçkırma", *flap a wing* "kanatlarını çırpma" v.s. hızlı bir şekilde ortaya çıkan olaylardır. Tek olgululuklar olayın kendisi dışında sonuçsuz veya neticesizdirler (outcome or result). Bu özelliğiyle tek olgululuklar erişmeden ayrılmaktadırlar. Maksimal basit olay türünün nitelemesi, devingenlik ve anlık olmaktadır. Burada ilgili olan başlangıç (preliminary) süreç ve sonucun her ikisinin olmadığı bir olayı oluşturmaktadır. Tek olgulu cümlelerin söz dizimi ve anlam özellikleri söz konusu nitelemeden meydana gelmektedir (Smith, 1991: 55-58).

Sınırsız sözcük birimleri belirli anlam gruplarına ayrılabilirler. Bu konuda örnek olarak, D.M. Nasilov'un çalışmasından bakılabilir.²²

3.3.2 Sınırsızlık ve Genel Görünüş

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında sınırsız fiiller, genel görünüş şekilleriyle birleşip olayın bitmemiş veya devam etmekte olduğunu, “kesilmesini de içine alan bir eylemin var oluşunu doğrulamakta” (Garey, 1957: 106-108) ve bazen, olayın başlamakta olduğunu ifade etmektedir.

Aşağıdaki örneklerde sınırsız fiiller genel görünüş-zaman şekilleriyle birleşerek bazen olayların daha bitmediğini ve devam ettiğini, bazen olayların başlangıcını göstermektedirler.

TTü.

(171) *Niyet etmediği, düşünmediği halde, Niko'ların meyhanesinin bu pazara açılan tek kanatlı, bahçe kapısına doğru yürüdü.* (TB, Küçük ağa, 83)
(devamlılık anlamı)

(172) *Seni tanurlarsa severler* (OP, Kar, 63) (başlangıç anlamı)

(173) *Karşı duvarda ise çoğu eski mecmualardan kesilmiş bir yığın resim asılıydı. Abdullah bunlardan yalnız bir tanesine, üzerinde sırma işlemeli tozlu bir peşkir gerilmiş olanına baktı* (AHT, Abdullan Efendinin, 22)
(başlangıçlık anlamı)

(174) *Tabirnamelerden, fal kitaplarından, Seyit Lütfullah'tan bahsetti ve bendeki zaman sezişini övdü* (AHT, Saatleri Ayarlama, 272) (devamlılık anlamı)

(175) *Olmayacağını anlattım. Nişantaşı'ndaki dükkanının hayatımızda tuttuğu yeri anlattım. Küçük dükkanında sattığı binlerce, on binlerce çeşit malın hepimizin hafızalarında nasıl renk renk, koku koku capcanlı kaldığını anlattım* (devamlılık anlamı)

HMo.

(176) *Öglöönöös xoyş ers xuvirsan İtgeltiyn zan, sunal taçaanguyn gal ovolzson tüüniy xartsıg Dolgor oylgooloo.*(ÇL, Tungalag Tamir, 138). (başlangıçlık anlamı)

“Sabahtan beri birden değişen İtgelt’in davranışı ve ihtiras ateşinin alevlendiği bakışlarını Dolgor fark etti”.

(177) *Terbeer çin setgeleesee bayarlac bayгаа болoltoy ineemseglesnee, gar xayçaар ders çimxlüülen suugaa Dongoo avgay ruu şogtoy ergen xarc, xadsan övs, gar dax’ xayç, ööriynx n’ biy rüü tus tus zaac çigçiygee gozoılgon turgisnaa nag nag xöxörç exlev. Bi ç dagaldan ineelee* (SD, Nogoон dersniy, Oosor büçgüy,188) (Başlangıçlık anlamı)

“O içten seviniyor gibi gülümsedikten sonra, makasla çalı kesmekte olan Dongoo teyzeye dönüp baktı ve biçen ot, eldeki makas, bedenine işaret ederek, baş parmağını kaldırıp fışkırdı ve gülmeye başladı. Ben de güldü”.

(178) *Ter n’ ç deer dersniy sul’tay niyleed mald sayn teceel bolno xemeen am amandaa şuugildav* (SD, Nogoон dersniy, Oosor büçgüy, 195) (devamlılık anlamı)

“O yukarıdaki çalıyla birleşip hayvana faydalı besin olacak diye birden her kes güürültü yaptı”.

(179) *Xeer zusmiyn gants aduu övgöniy baraag xaran tergüüneee örgön zogsono. Sayn acval, tanil ç aduu yum şig sanagdav* (SD, Xas övgöniy, Oosor büçgüy, 137) (başlangıçlık anlamı)

“Konur renginde bir at ihtiyarı görüp başını kaldırıp duruyor. İyice baktığımda tanıdık at gibi geldi”.

(180) *Bid ç bas zügeer baysangüy. Arxi xundagalc ayrag xullac, xüندن daylav* (SD, Talın, Oosor büçgüy, 89) (devamlılık anlamı)

“Biz de boş oturmadık. Rakıyı bardağa, kımızı kâseye koyup saygı göstererek ikram etti”.

(181) *Tedniy el xöl bolc bnaygaag bara xarsan xümüüs, nen yalanguya, ix бага xüüxdüüd xediynee derged n' oçic xögcöön xödölgöön bolon xüreele güyldev* (SD, Talın, Oosor büçgüy, 92) (başlangıçlık anlamı)

“Onların bu sevinci gören insanlar özellikle küçük büyük çocuklar derhal yanlarına gidip neşeyle gülüp etrafında *koşuşturdular*”.

(182) *Arvan xeden ciliyn ömnö ayl bolson el Xar Ovoom buutsan deer gere barix gec bulaatsaldan, bagtaxaa bolixoor buutsı n' şalan doroo xiix gec şuuday savar zöösnoör baysnıg sanav* (SD, Talın, Oosor büçgüy, 93) (başlangıçlık anlamı)

“On küsür yıl önce ev kurduğumuz bu Xar Obanın gübresi üstünde keçe çadır kurmak için yarışıp gübreye sığınmaz olunca da gübreyi döşeme altına koymak için torbalarla taşıdığımızı *hatırladım*”.

TTü. (171) *yürüdü*, (174) *bahsetti övdü*, (175) *anlattım*; HMo.(178) *şuugildav* “gürültü yaptı”, HMo. (180) *daylav* “ikram etti” genel geçmiş sınırsız fiilleri devamlılığı, TTü. (172) *severler*, (173) *baktı*, HMo. (176) *oylgoloo* “fark etti”, (177) *ineelee* “güldü”, (179) *sanagdav* “gibi geldi”, (181) *güyldev* “koşuşturdular”, (182) *sanav* “hatırladım” genel geçmiş sınırsız fiilleri eylemin başlamasını veya başlangıçlık anlamını göstermektedir. Burada genellikle bağlamın kendisinden başlangıçlık ve devamlılık anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu iki anlam, sınırsız fiillerin *-maya(meye) devam temek, -maya (meye) başlamak* gibi ifadelerle değiştirildiğinde, belli olmaktadır. Söz konusu sınırsız fiiller geçişlilik ve geçişsizliğe göre de ayırt edilebilmektedir. Örneğin, TTü. geçişli sınırsız (172) *severler* fiili, durum fiiline yakın anlam ifade etmekte ve bu fiil kendi nesnesini tamamen kapsamakta, fakat eylem sınırına olan ilgiyi hiçbir zaman göstermemektedir (Raxmankulova, 2004: 22).

Aşağıdaki örneklerde sınırsız fiiller ve genel görünüş-zaman şekilleri dışında sözcük unsurlar bazen olayların daha bitmeden devam ettiğinin, bazen olayların başlangıcının gösterilmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

TTü.

- (183) *Aldığı cevap üzerine evvela duvardaki saate, sonra yüzüme **baktı***
(AHT, Saatleri Ayarlama, 366) (devamlılık anlamı)
- (184) *Bu hal bende tam iki sene, Zeynep ile tanıştığım zamana kadar **devam etti**.* (AHT, Evin sahibi, Hikayeler, 298)(devamlılık anlamı)
- (185) *Yol birdenbire bir koridor **oldu*** (TB, Çifte tabancalı, Hikayeler, 223)(başlangıçlık anlamı)
- (186) *Birdenbire, her şeyi anlayıvermiş olmasından **korktum*** (TB, Buhran, Hikayeler, 19) (başlangıçlık anlamı)

HMo.

- (187) *Berteygee buru zövöö ololtsoc, eec xüü xoyor bolno gec bodoc tevçeertey udaan xüleelee* (GTs, Tsay, 370) (devamlılık anlamı)
“Geliniyle eğriyi doğruyu bulup ana kız oluruz diye düşünüp sabırla uzun zaman bekledi”.
- (188) *Gyandand nayman cil suugaad süüliyn xoyor cild n' mod çuluunu acil xiylee* (SDo, Yarguy, Suvdan, 245)(devamlılık anlamı)
“Zindanda sekiz sene kaldı ve son iki senesinde ağaç ve taşlarla uğraştı”
- (189) *Zaxaa bosgoc avaad şuurga uruudan nileed alxav* (CL, Malgay, Suvdan, 395)(devamlılık anlamı)
“Yakasını yukarıya kaldırıp fırtınaya çıktı ve bayağı yürüdü”

TTü. (183) *baktı*, (184) *devam etti*, HMo.(188) *acil xiylee* ”uğraştı”, (187) *xüleelee* “bekledi”, (189) *alxav* ”yürüdü” genel geçmiş sınırsız fiilleri, sırasıyla TTü. (183) *evvela*,(184) *iki sene*, HMo.(188) *süüliyn xoyor cild n’* “son iki senesinde” zaman zarfı ve (187) *udaan* “uzun zaman”, (189) *nileed* “bayağı” (miktar zarfı Banguoğlu, 1995: 371) zarfıyla birlikte ortaya çıkıp devamlılık göstermektedir. TTü. (185) *oldu*, (186) *korktum* genel geçmiş sınırsız fiilleri (185-6) *birdenbire* tarz zarfının etkisinde kalıp başlangıçlık göstermektedir. Burada sınırsız fiillerin geçişlilik ve geçişsizlik anlamına göre ayırt edilmesi de ilginç olmaktadır. TTü. (185) *oldu* geçişsiz sınırsız fiili hiçbir sınırla kısıtlanmayan uzayan hâli veya konumu (sostoyanye) ifade etmektedir (Raxmankulova, 2004: 19).

L. Johanson (1971: 212), Türkiye Türkçesinde Yaş otların üzerine düştüm ve bir çocuk gibi ağladım örneklerinde ağladım dönüşümsüz tümlecinin (Nf Predikation) başlangıç sınırının (terminus initialis) vurgusu ile uygun sınırlılığa neden olduğunu yazmakta ve II. sözcük birim sınıfının IIa alt sınıfını oluşturan başdönüşümlü sözcük birimlerinin genel görünüşteki başlangıç anlamını gösteren örneklerini de sıralamaktadır:

Babana ne kadar benzedin.

Şimdi kuşa benzedin=Kuşa benziyorsun

Bilir misin, bir resim vardır, Mahmut Usta /.../ “-Bildim”. –Bildin, demek?”

Şi –Ya –U’yu gördüm.

Kuru tahtada kaldım.

Bulutlar gökyüzünü kapladı=kaplıyor.

*Arkadaşımı görünce hemen **tanıdım**.*

*Feride, beni **tanıdın** mı?*

*Birisi **Uyudun** mu? Der.*

*Öteki-**Uyudum**, diye cevap verirdi.*

E. Erguvanlı-Taylan (1998: 69), Türkiye Türkçesinde *-DI* biçiminin sözcük anlamının bir durum içeren *beğenmek*, *benzemek*, *bıkmak* gibi eylemlerde kullanıldığında, eylemin işaret ettiği duruma geçişin başlangıç noktasını belirttiğini, bir başka deyişle beğenme, benzeme, bıkma gibi bir duruma geçerken farkına/bilincine varılan değişim noktasından itibaren süregelen yeni durumu yansıttığını söylemektedir. Örneğin,

*Bu evi çok **beğendim**.*

(Evi gezdikten sonra belirttiğimiz fikir)

*O İsmail Dümbüllü'ye **benzedi***

(Sahneye çıkacak oyuncuya makyaj yapıldıktan sonra)

*Artık bu işten **bıktım**.*

G.S. Dugarova'ya göre, Halha Moğolcasında sınırsız fiiller, ilerlememiş görünüşlü şimdiki zamanında, yani genel gelecek şeklinde *A/Va*; “yönelmemişlik-hareketsizlik” (*nenapravlennost'*-*neaktsional'**nost'*) formülü ile hareketsizlik anlamını ifade etmektedir. Örneğin,

Ödör şönögüy acillana.

“Gece gündüz çalışır”

Ter xün ene tuxay medne.

“O insan bunu bilir”

*Turşlagaas üzexed utga zoxiolın negdel duguylangiyn acil n’
erxlegçeesee ixexen şaltgaalna.*

“Tecrübelere bakılırsa, edebiyat birliği ve dernek faaliyeti büyük ölçüde müdürden kaynaklanır”.

Halha Moğolcasında *yav-* “gitmek”, *suu-* “oturmak”, *xevt-* “yatmak”, *unt-* “uyumak”, *zogs-* “durmak, ayakta kalmak” gibi sınırsız (ayırılmamış) (nerazliçitel’ny) fiillerde geçmiş zaman ilerlememişliği (genel geçmiş şekilleri) yönelmemişlik olabilmektedir. Örneğin,

Xüüxdüüd çangaar yariltsaaad gudamcaar yavlaa.

“Çocuklar yüksek sesle konuşarak sokakta yürüdüler”,

İx l gunigtay tolgoygoo uncuulan suuv

“Oldukça üzgün bir şekilde boynu bükük oturdu”,

Andrey ingec yarixdaa nüdee aniad xevtev.

“Andrey böyle konuşurken gözlerini kapatarak yattı”,

Sultanmurat nüdee ç neesengüy ter çigeeree sayxan untav.

“Sultanmurat gözlerini açmadan olduğu gibi güzelce uyudu”.

Bir de, bu fiillerle gösterilen geçmiş zaman ilerlememişliği nokta (toçeçny) anlama sahip olmaktadır. Nokta anlamda basit zaman şeklinde olan fiiller, yönelmemiş durumun kaydedilen başlangıcını (fiksiryuşçee naçalo) adlandırmaktadır. Örneğin,

Gombo nüdniy şilt baytsaagçıyn ömnö suuv.
 “Gombo gözlüklü müfettişin önüne *oturdu*”.

A/Vε “yönelmemişlik-noktalılık” (nenapravlennost’- toçeçnost’) formülü ile *xar-* “bakmak”, *zogs-* “durmak”, *yav-* “gitmek” gibi sınırsız fiillerle ortaya çıkan basit zaman şekilleri nokta anlamına sahip olmakta ve çoğu zaman yönelmemiş durumların başlangıcını ifade etmektedir. Yönelmemiş durumun başlangıcı, yönelmemiş duruma geçiş, şimdiki-söyleyiş anına kadar korunmakta olan olayın neticesi (posledstviye), her zaman olayın sonucunu (rezultat sobıtiya) ima etmektedir. Gerçekten, geçmişte başlamış olarak gösterilen durumun şimdiki zamanda da devam etmekte olduğunun düşünülmesi kaçınılmazdır.

HMo. *Bi oylgooloo* “Ben *anladım*” her zaman, “Ben şimdi anlıyorum”, HMo. *Bi medsen* “Ben *bildim*” – “Ben şimdi biliyorum” anlamına gelmektedir (Dugarova 1991: 75-76, 89-90). Başka dil ve lehçelerde, sınırsız fiillerin genel görünüş şekilleriyle birleşip olayın bitmemiş veya devam etmekte olduğunu bazen, olayın başlamakta olduğunu ifade ettiklerine sık sık rastlanmaktadır.²³

3. 3. 3 Sınırsızlık ve Sınırlılık

Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında genel zaman şekillerinde sınırsız fiiller, hem nesnelere veya amaç ifadeleriyle hem de sınırlı anlamda olan zarflarla birleşir ve bazen çift filli oluşumlarda yer alırlarsa, sınırlılık anlamına işaret edebilirler.

Aşağıdaki örneklerde sınırsız fiiller genel zaman şekillerinde, hem amaç ifadesi hem de nesne dolayısıyla her hangi bir zarfa ihtiyaç duyulmadan sınırlılık gösterebilmektedirler.

TTü.

(190) *Mümtaz gecesinin büyük zaferini bir daha **hatırladı*** (AHT, Huzur, 89)

(191) *Bilakis başını eğdi, yüzünü görünmez **yaptı*** (AHT, Huzur, 63)

(192) *Sicimi çözdü, kitapları silerek ona **uzattı*** (AHT, Huzur, 47)

(193) *Evvela güvercinlere **baktı*** (AHT, Huzur, 43)

(194) *Çocuk merakıyla birden **soruverdi*** (OP, Sessiz ev, 260)

HMo.

(195) *İx xar бага xarın omruun dooguur urt xüzüügee şaan xürç irc, buru talınx n' xoyt xölyg şüüren **ümxev*** (DM, Xoyor xar, Suvdan, 322)

“Büyük siyah deve, küçük siyah devenin omzu altından uzun boynunu dikip geldi ve sol tarafındaki arka ayağından tutup ağzına *koydu*”.

(196) *Nutgiyn zaluuçuudtay niylc, Çuluut, Uliastayn golig ögsön uruudan **ayılilna*** (OTs, Xusan deer, Suvdan, 359)

“Yerli gençlerle birlikte, Çuluut ve Ulyastay nehirlerini yukarıdan aşağıya dolaşıp *ziyaret eder*”.

(197) *Danzangiyn setgel ter üyd coloo aldac, dancaadad çuxam yu gec yarixaa tovloc çadsangüy tul cünztay darsıg avç: - İx tünşiyın buyan delgertügey! gec xeled **uuc orxiv*** (LT, Bügd nayramdax, 19)

“Danzan’ın duygusu o an sınırını kaybetti ve Çinliye özellikle neyi konuşacağına karar veremediği için şarabı alıp: “Büyük ortağıma Allah bereket versin” dedikten sonra *içip bıraktı (içti)*”

(198) *Şonxoloyg xaa yavc, sonin yu üzsenee yar’c ögnö üü gec toyron suucee.*

(B. Rinçen Zaan Zaluuday s. 30)

“Şonxoloy’ı nerelere gidip neleri gördüğünü *konuşup verir misin* (*konuşur musun*) diye etrafını çevirerek oturmuşlar”.

TTü. (190) *hatırladı*, (191) *görünmez yaptı*, (192) *uzattı*, (193) *baktı*, (195) *ümxev* “ağızına koydu”, (196) *ayılçılna* “ziyaret eder” sınırsız genel geçmiş fiili (190) *zaferini*, (191) *yüzünü*, (192) *kitapları*, (193) *güvercinlere*, HMo.(195) *xöliyg* “ayağından”, *golig* “nehirleri” nesnesi dolayısıyla sınırlılık göstermektedir. TTü. (194) *soruverdi*, HMo. (198) *yar’c ögnö üü* “konuşup verir misin”, (197) *uuc orxiv* “içip bıraktı” çift fiilli yapısından TTü. *soru-*, HMo. *yar’-*“konuşmak”, HMo. *uu-* “içmek” sınırsız fiili, TTü. (194) *ver-*, HMo.(198) *ög-*“vermek”, (197) *orxi-* “bırakmak” ivedilik ve sona ermişlik ifade eden geçmiş zaman yardımcı fiili (sona ermişlik kılınışı ifade eden bu çift fiilli yapı uzmanlar tarafından, *-i vermek* devingenlik, kuvvetlilik (Guzev, 1988: 8), ivedilik fiilleri (Banguoğlu, 1995: 490, kolaylık (Dilaçar, 1971: 111), *-c ögöx* ”-p vermek”, geçmiş olay (Pagva, 1961: 37-38) *-c orxix* “-p bırakmak” sona ermişlik (Şevernina, 1977: 257, Pagva, 1961: 37-38) olarak adlandırılmaktadır) dolayısıyla sınırlılık gösterebilmektedir.

Aşağıdaki örneklerde sınırsız fiiller genel zaman şekillerinde sözcük araçlarının veya sınırlı zarfların etkisiyle sınırlılık ifade etmektedirler.

TTü.

(199) *Cüneyt de birden yatıştı ve sanki bütün nefretini ve kinini bir anda unuttu*
(OP, Sessiz ev, 174)

- (200) *Ben beş senedir bu sırrı herkesten **gizledim*** (AHT, Geçmiş Zaman, Abdullah Efendinin, 70)
- (201) *Düşünsene: Beni bırakıp kaçtıktan sonra tam 3 sene 3 buçuk ay yalnız **kaldım**. 1939 teşrini evvelinden istila tarihine, 1942 şubatına kadar* (RHK, Nilgün, 233)
- (202) *Sabaha kadar, üçü birlikte, pek te derin olmayan kuyunun dibinden kelleyi çıkarmaya **çalıştılar*** (OP, Kara Kitap,271)
- (203) *Ve biçare, ihtiyar sırtında eski redingotu, daima temiz kolali gömleği, gözlerinde daima parlak gözlükleri, bir eli her zaman için biçimli kesilmiş sakalında ve gözleri karşısındaki saatte, sokaktaki her gürültüye kulağını kabartarak, her an kapı zilinın çalındığını sanarak üç gün adım sesinde geleni karşılamak için ayağa kalkarak **bekledi*** (AHT, Saatleri Ayarlama, 86)
- (204) *Şu on günlük hastalığımda- Gençlik Türküsü ve Düşman Kazanma Sanatı- eski yazılarımı toplayan kitaplarımı şöyle bir **karıştırdım** ve hep bu düstura uymak için didindiğimi gördüm. Bu yüzden kaybettiklerimle övündüm.*(TB, Bilanço, Bu çağın, 438)
- (205) *Bu konuşmadan sonra tartışmalar başladı ve iki saat kadar sürdü* (TB, Firavun İmanı, 180)
- HMo.
- (206) *Erdeniyxees yavsni daraa Tömör ene nutgaas xoldoc çadsangüy xed **xonov**.*
“Erdene’nin evinden gittikten sonra Tömör bu yöreden uzaklaşmadan bir kaç gün geçirdi(konakladı)”.(ÇL, Tungalag Tamir, 165).
- (207) *Büsgüy ineec udaan ugaac çadahguygee medeed çimee çagnan tür **amsxiyv*** (TsN, Xonx, 262)

“Kadın güldü ve uzun süre yıkamayacağını bildiğinden sessizce biraz dinlendi”

(208) *Tuulayn maxaar tenxel avснаагаа хойш dörvön ödör yavav* (DN, Tsag töriyn, 190)

“Tavşan etiyle ayağa kalktıktan sonra dört gün gitti”.

(209) *Tavan cil muu buural mor' bid xoyor şuudan zöölöö* (SD, Xas övgöniy, Oosor büçgüy, 135)

“Beş yıl zavallı demir kiri donlu atla ben ikimiz posta *taşıldık*”.

(210) *Baldan daliyn yagaanı ene büleg butıg gantsaaraa ezegen gurav xonov* (SE, Miniy sogoo, Züüdniy tsagaan, 48)

“Baldan Daliyn yagaan’ın bu toplu çalırlara sahip olarak üç gün kaldı”.

(211) *Tegeed mor' bar'c üldsen gazarçdaa doxio ögç xeree bolon xedentee guaglav* (SD, Ülgeriyg dutuu, Oosor büçgüy, 244)

“Böylece, atlara bakıp kalan rehberlere sinyal olsun diye karga olup bir kaç kere öttüm”.

(212) *Geriyn ezed ç cildee gantsxan toxiox ter ölziyt ödör irsen bolgonıg nayr tavin ugtax güügee bar'snı dara ürsiyn idee şüüseer daylna* (SD, Buuc mordox, Oosor büçgüy, 221)

“Ev sahibileri, de yılda bir kere rastlayan o uğurlu gün her geleni nazikçe karşılayıp sağlamak için kısırak tutup onlardan alınan yiyecek ve içeceklerle *ikram eder*”.

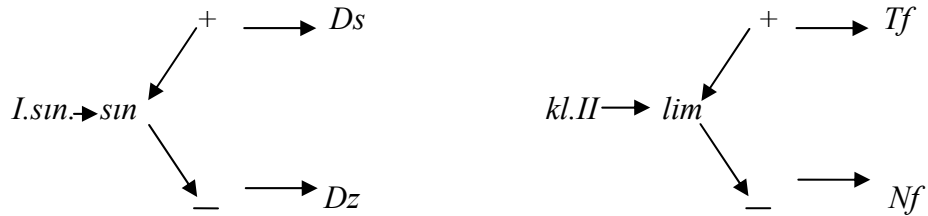
(213) *Ünen çanartaa tüüinees gurban ciliyn turş zugtaaalaa* (SE, Sovin, Züüdniy tsagaan, 123)

“Aslında, ondan üç yıl boyunca kaçtım”.

TTü. (199) *yatıştı, unuttu*, HMo. (207) *amsxiyv* “dinlendi” sınırsız genel geçmiş fiili TTü.(199) *birden, bir anda*, HMo. *tür* “biraz” tarz zarfı (adverbe de

maniere Banguoğlu, 1995: 374) dolayısıyla sınırlılık göstermektedirler. Örneklerde TTü.(200) *gizledim*, (201) *kaldım*, (202) *çalıştılar*, (203) *bekledi*, (204) *karıştırdım*, (205) *sürdü*, HMo. (206), (210) *xonov* “geçirdi (konakladı)”, (208) *yavav* “gitti”, (209) *zöölöö* “taşıdık”, (212) *daylna* “ikram eder”, (213) *zugtaaala* “kaçtım” sınırsız genel geçmiş fiili TTü.(200) *beş senedir*, (201) *tam 3 sene 3 buçuk ay, 1939 teşrini evvelinden istilâ tarihine, 1942 şubatına kadar*, (202) *sabaha kadar*, (203) *üç gün*, (204) *on günlük hastalığımda*, (205) *iki saat kadar*, HMo. (206) *xed* “birkaç gün”, (208) *dörvön ödör* “dört gün”, (209) *tavan cil* “beş yıl”, (210) *gurvan ödör* “üç gün”, (212) *cildee gantsxan* “yılda bir kere”, (213) *gurvan ciliyn turş* “üç yıl boyunca” zaman sınırını gösteren zarflar veya zarf öbeğiyle birlikte, HMo. (211) *guaglav* “öttüm” sınırsız genel geçmiş fiili *xedentee* “birkaç kere” zaman sınırı gösteren miktar zarfının etkisinde kalmak suretiyle sınırlılık ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde sınırsızlığın sınırlılığa dönme olayı inceleyen L. Johanson’a göre, eğer sınırsız sözcük birimleri (II. sözcük birimi sınıfı) geçerlilik sınırlandırmasıyla (mit Gültigkeitsbegrenzung), diğer bir deyişle asgarî ölçü olarak işlev gören nesneyle birlikte yerine getirildiği zaman, dönüşümlü hareket deyimi olarak sınırlandırılabilir. Şematik olarak,

Şekil XVII. Dönüşümsüzlük ve dönüşümlülük

Örneğin, *elma ye-* (Dz)(Nf) *elmayı ye-*(Ds) (Tf) *geyik avla-* (Dz)(Nf) *geyiği avla-*(Ds)(Tf), *kitap oku-*(Dz)(Nf) *kitabı oku-*(Ds)(Tf)

IIb-sözcük birimleri de sınırlandırılma (Limitierung) ile açık olarak yeniden kategorileşmeye (die Re kategorisierung) uğramaktadır. *Otur-* sözcük biriminde son dönüşümlü yeniden kategorileşme (Tf-Re kategorisierung) bir anlam ifadesiyle (durch Zielangabe) ortaya çıkmaktadır. Örneğin,

*Sandalyeye **oturdum.***

-iver işaretiyle de dönüşümlü hareket deyimleri oluşmaktadır. Örneğin, *duruver-* (IIb+sın=Ds) (IIb+lim=Tf)

*Birdenbire herşeyin bir saniyede duruverdiğini **görmüştük.***

Son sınırı (terminus finalis) vurgulayan ölçü bilgileri (Massangabe) de II. sözcük birimlerine ait olan deyimleri sınırlandırmaktadır. Örneğin,

*Ev iki saatte **yandı***

*Kitap iki saatte **okundu***

*İki saatte Şam'a **gitti*** (Johanson 1971: 199, 218, 233).

E. Erguvanlı-Taylan'a göre, (1996 : 155), Türkiye Türkçesinde, *iki saatte*, *iki saat içinde* v.s. zarflı ifadeler son noktasına bağımlı olduğundan amaçsız durum olan faaliyetle bağdaşmamaktadır. Örneğin,

Şehirde **iki saatte dolaştık.*

*Şehirde **iki saat içinde dolaştık.***

Tek olgusalıklar da amaçsız ve süresiz olduğundan burada amaçlı sürekli zarflıklar durum türlerinin değişimine sebep olmaktadır.

*Nazan **on dakika hapsirdi***

Bu cümlede “on dakika” sürekli, sınırsız zarflığı durumu faaliyet olarak değiştirmektedir.

Nazan on dakikada hapşırdı

Bu cümlenin amaçlı zarflıyla birlikte “hapşırmak için dakikalar almak” anlamında olması çok nadirdir. Bu ortamda durum bir tamamlama olmaktadır. Sıklık zarfları veya zarflıklar, alışılmış faaliyeti veya olayı ifade etmektedir. Bunun için, söz konusu sıklık zarfları durumu alışılmış hâllik (habitual stative) olarak değiştirebilir. Örneğin,

Nazan kâğıt düzeltti. (faaliyet)

Nazan her hafta kâğıt düzeltti. (türemiş alışılmış hâllik)

Burada son cümlede türemiş alışılmışlar, değişikliksiz ve ayırt edilmeyen bir iç yapıya sahip oldukları için hâllik olmaktadır (Erguvanlı-Taylan, 1996: 155).

G.S. Dugarova (1991: 96), Halha Moğolcasında, yönelmemiş fiillerin zaman ekseninde olan belirgin konumunu ifade eden kelimelerle birlikte ilerlememiş şeklinde hemen hemen hiç kullanılmadığını, kullanılsa da anlamın bozulduğunu yazmaktadır. Örneğin,

**Çamayg margaaş irexed bi end suuna.*

**“Senin yarın geldiğinde ben burada otururum”.*

Bazı dil ve lehçelerde de sınırsız fiiller sınırlı anlamda olan zarflarla birleşilirse, sınırlılık anlamına işaret edebilirler.²⁴

Kısaltmalar

Edebî Eserler Kısaltmaları

- AHT, Acıbadem: A.H. Tanpınar (1996), "Acıbadem'deki Köşk", *Hikâyeler*, İstanbul : Dergah.
- AHT, Beş Şehir: A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul.
- AHT, Bir yol: A.H. Tanpınar (1943), "Bir Yol", *Abdullah Efendinin Rüyalari*, İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi.
- AHT, Emirgan'da: A.H. Tanpınar (1996), "Emirgân'da Akşam Saati", *Hikâyeler*, İstanbul: Dergah.
- AHT, Evin sahibi : A.H. Tanpınar (1943), "Evin Sahibi", *Abdullah Efendinin Rüyalari*, İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi.
- AHT, Evin sahibi: A.H. Tanpınar (1996), "Evin Sahibi", *Hikâyeler*, İstanbul : Dergah.
- AHT, Geçmiş Zaman : A.H. Tanpınar (1943), "Geçmiş Zaman Elbiseleri", *Abdullah Efendinin Rüyalari*, İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi.
- AHT, Huzur : A.H. Tanpınar (1949), *Huzur*, İstanbul : Remzi Kitabevi.
- AHT, Huzur : A.H. Tanpınar (2002), *Huzur*, İstanbul : Dergah Yayınları
- AHT, Rüyalar: A.H. Tanpınar (1996), "Rüyalar", *Hikâyeler*, İstanbul : Dergah
- AHT, Saatleri Ayarlama: A.H. Tanpınar (1961), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AHT, Yaz gecesi: A.H. Tanpınar (1996), "Yaz Gecesi", *Hikâyeler*, İstanbul : Dergah
- AHT, Yaz yağmuru: A.H. Tanpınar (1996), "Yaz Yağmuru", *Hikâyeler*, İstanbul : Dergah.
- BB, Genen: B. Baast (1995), "Genen xongor tsag", *Aylin xüüxen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis, XIII bot'*, Ulaanbaatar

- BC, Gantsaardlin aydas : B. Camd (1995), “Gantsaardlin aydas”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Tsagaan süüniy urgamal, Nayman bot’*, IV bot’ , Ulaanbaatar,
- BR, Íx nüüdel : B. Rinçen (1995), *Íx nüüdel, Íx nüüdel, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XV. bot’ , Ulaanbaatar,
- BR, Zaan Zaluuday : B. Rinçen (1995), *Zaan Zaluuday, Íx nüüdel, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XV. bot’ , Ulaanbaatar,
- BR, Emgen soyvon: B.Rinçen(1995), “Emgen soyvon”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- CL, Malgay: C. Lxagva (1995), “Malgay uruugaa xarsan sav”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- CP, Örgömöl xüü : C. Pürev(1995), “Örgömöl xüü”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Tsagaan süüniy urgamal, Nayman bot’*, IV bot’ , Ulaanbaatar,
- ÇG, Ayangat tsagiyn : Ç. Galsan (1995), “Ayangat tsagiyn tuuc”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Tsagaan süüniy urgamal, Nayman bot’*, IV bot’ , Ulaanbaatar,
- ÇL, Solongo: Ç.Lodoydamba (1995), “Solongo”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar
- ÇL, Tungalag Tamir: Ç, Lodoydamba (1997), *Tungalag Tamir, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXX bot’ , Ulaanbaatar,
- ÇL, Xugaraagüy: Ç.Lodoydamba (1995), “Xugaraagüy noyon nuruu”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar
- DG, Erdeniyn: D.Garmaa (1995), “Erdeniyn dar ex”, *Aylin xüüxen Aligermaa, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XIII bot’ , Ulaanbaatar,
- DMa, Xoyor xar: D. Maam (1995), “Xoyor xar buurın tuur”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçidın şildeg ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.

- DM, Teeremçin: D.Myagmar (1995), “Teeremçin”, *Aylin xüüxen Aligermaa, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar,
- DN, Xödöö talin: D. Natsagdorc (1995), “Xödöö talin üzesgelen”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- DN, Xuuçin xüü : D.Natsagdorc (1996), “Xuuçin xüü”, *Şuvuun saaral, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXI bot’, Ulaanbaatar
- DN, Yörtöntsiyn gurvan: D. Natsagdorc (1996), “Yörtöntsiyn gurvan gayxamşig”, *Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXI bot’, Ulaanbaatar.
- DNa, Tsag töriyn: D. Namdag (1996), *Tsag töriyn üymeen, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXIV bot’, Ulaanbaatar
- DNa, Xögşin: D. Namdag (1995), “Xögşin çono ul’san n’”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- DNam, Duuriymaa : D. Namsray (1995), “Düüriymaa”, *Aylin xüüxen Aligermaa, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar.
- DTs, Çandmaniyn: D.Tsoodol (1997), “Çandmaniyn tülxüür, Orşil”, *Gologdson xüüxen, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- GTs. Tsay : G. Tserendorc (1995), “Tsay”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Tsagaan süüniy urgamal, Nayman bot’*, IV bot’, Ulaanbaatar.
- Gurvan zuun: Gurvan zuun (1995), “Gurvan zuun tayçuudıg darsan domog”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Sayn ügsiyn san II*, IX bot’, Ulaanbaatar.
- LT, Bügd: L. Tüdev (1981), Bügd nayramdax ulsın anxdugaar on (uls töriyn roman), Ulaanbaatar.
- Naranı: Naranı (1995), “Naranı genel dagını tuuc, (Tsagaan dar exiyn tuuc)”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Sayn ügsiyn san II*, IX bot’, Ulaanbaatar.

- NB, Zambaga: N. Banzragç (1995), “Zambaga yagaan tsetseg”, *Aylin xüüixen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar,
- OD, Algan deerees : O. Daşbalbar (2001), “Algan deerees...”, *Am’ddaa biye biye xayrla xümüüs ee!*, *Mongolın uran zoxiolın deecis*, LXXIV bot’, Ulaanbaatar.
- OD, Şanznı egşig : O. Daşbalbar (2001), “Şanznı egşig”, *Am’ddaa biye biye xayrla xümüüs ee!*, *Mongolın uran zoxiolın deecis*, LXXIV bot’, Ulaanbaatar,
- OP, Cevdet Bey: O. Pamuk (1983), *Cevdet Bey ve Oğulları*, İstanbul: Can
- OP, Kar: O. Pamuk (2002), *Kar*, İstanbul : İletişim.
- OP, Kara kitap: O. Pamuk (1990), *Kara Kitap*, İstanbul: Can.
- OP, Sessiz Ev : O. Pamuk (1994), *Sessiz Ev*, İstanbul : İletişim.
- OTs, Xusan deer: O. Tsend (1995), “Xusan deer urgasan xuş”, *Suvdan xelxee, Mongolın zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar
- PB, Gerel gegeeg: P.Bayarsayxan (1995), “Gerel gegeeg xüsne”, *Aylin xüüixen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar,
- RG, Süülçiyın: R. Ganbat (1995), “Süülçiyın galt tereg”, *Aylin xüüixen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar,
- RHK, Ana, Çocuk : R. H. Karay, “Ana, Çocuk ve Oyuncak”, *Tanıdıklarım*, İstanbul : Semih Lütfi Kitabevi.
- RHK, Anahtar : R. H. Karay (1947), *Anahtar*, İstanbul : İnkılap Kitabevi.
- RHK, Boş Ezek: R. H. Karay, “Boş Ezek”, *Memleket Hikayeleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi
- RHK, Cemiyet: R.H.Karay, “Cemiyet Hayatı”, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi
- RHK, Çapkin : R.H.Karay, “Çapkin Kenan”, *Tanıdıklarım*, İstanbul : Semih Lütfi Kitabevi.
- RHK, Çete : R. H. Karay, *Çete*, İstanbul : Semih Lütfi Kitabevi.

- RHK, Denizde : R.H.Karay, “Denizde Dans”, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Semih Lütüfi Kitabevi.
- RHK, İstanbul’a : R.H. Karay, “İstanbul’a aşık”, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Semih Lütüfi Kitabevi.
- RHK, İştirakçi: R. H. Karay, “İştirakçi”, *Tanıdıklarım*, İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi
- RHK, Kirpinin Dedikleri : R. H. Karay (1940), *Kirpinin Dedikleri*, İstanbul: Semih Lütüfi Kitabevi.
- RHK, Kuvvete: R. H.Karay, “Kuvvete karşı”, *Memleket Hikayeleri*, İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi
- RHK, Lisana: R.H.Karay, “Lisana hürmet”, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Semih Lütüfi Kitabevi
- RHK, Nasıl evlendiler : R.H.Karay, “Nasıl evlendiler?” *Ay Peşinde*, İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi.
- RHK, Nilgün: R. H. Karay, *Nilgün ’ün sonu*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi
- RHK, Şaka: R. H. Karay, “Şaka”, *Memleket Hikayeleri*, İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi
- RHK, Tam bir : R. H. Karay, “Tam bir muhalif”, *Tanıdıklarım*, İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi.
- SC, Saxiul: S. Cargalsayxan (1995), “Saxiul”, *Ayılın xüüxen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar,
- SD, Amragiyn : S. Daşdoorov (1998), “Amragiyn modon xutga”, *Oosor büçgüy orçlon, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Ayılın xüüxen: S. Daşdoorov (1995), “Ayılın xüüxen Aligermaa”, *Ayılın xüüxen Aligermaa, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XIII bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Bagaçuud: S. Daşdoorov (1998), “Bagaçuud tomçuudın zovlon”, *Oosor büçgüy orçlon, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar

- SD, Buuc : S. Daşdoorov (1998), “Buuc mordox xorvoo”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Dulmaa bid: S. Daşdoorov (1998), “Dulmaa bid xoyor”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Enx uliral: S. Daşdoorov (1998), “Enx uliral xanxlaxad”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Gal Norcmaa: S. Daşdoorov (1998), “Gal Norcmaa”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Martagdsan: S. Daşdoorov (1998), “Martagdsan er”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Nagoon : S. Daşdoorov (1998), “Nagoon dersniy xöx uniar”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’ Ulaanbaatar.
- SD, Orgodol: S. Daşdoorov (1998), “Orgodol”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Öндөр: S. Daşdoorov (1998), “Öндөр eciy”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Sonomin: S. Daşdoorov (1998), “Sonomin negen Bayar”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Talın: S. Daşdoorov (1998), “Talın xot”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Tengeriyn: S. Daşdoorov (1998), “Tengeriyn duun”, *Oosor бүцгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar

- SD, Ter ciliyn: S. Daşdoorov (1998), “Ter ciliyn naadam”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Ulaaran : S. Daşdoorov (1998), “Ulaaran bayгаа тенгериyn xaya”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Urtin: S. Daşdoorov (1998), “Urtin хөндийд”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Үлgeriyг : S. Daşdoorov (1998), “Үлgeriyг дуту yar’dagгүй”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar.
- SD, Xas övgöniy: S. Daşdoorov (1998), “Xas övgöniy gemt xereg”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SD, Xatan Tuulin: S. Daşdoorov (1998), “Xatan Tuulin us”, *Oosor бүчгүй орчлон, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXIX bot’, Ulaanbaatar
- SDo, Yarguy: S. Dorcpalam (1995), “Yarguy delgerex tsagaar”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolчдын шилмел өгүүлlegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- SE, Чono: S. Erdene (1997), “Чono”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar.
- SE, Gurvan ögüülliyн : S. Erdene (1995), “Gurvan ögüülligeyn xee tuxay товчxon”, *Ööriyn uçir, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XI bot’, Ulaanbaatar,
- .SE, Miniy: S. Erdene (1997), “Miniy sogoo”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Övgön şuvuu: S.Erdene (1997), “Övgön şuvuu”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar

- SE, Sonsgood: S. Erdene (1997), “Sonsgood xemeex xoymson tuur”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Sovin: S. Erdene (1997), “Sovin”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Suvarga: S. Erdene (1997), “Suvarga”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Toogiynd : S. Erdene (1997), “Toogiynd öngörülsen neg ödör”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar.
- SE, Ulaan: S. Erdene (1997), “Ulaan şuxer”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Xulan bid: S. Erdene (1997), “Xulan bid xoyor”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar.
- SE, Xünnügiyn: S. Erdene (1997), “Xünnügiyn bulş”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- SE, Zagiyn: S. Erdene (1997), “Zagiyn Raagud”, *Züüdniy tsagaan unaga, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXXI bot’, Ulaanbaatar
- ŞG, Çödör övs Ş. Gaadamba (1995), “Çödör övs”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- TB, Akümalatörlü : T. Buğra (1988), *Akümalatörlü Radyo (Dört Yumruk)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara : Sevinç Matbaası.
- TB, Ayakta : T. Buğra (1988), *Ayakta Durmak İstiyorum (piyes 3Perde)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara : Başkent Yayınevi
- TB, Bilanço: T. Buğra (1990), “Bilanço”, *Bu Çağın Adı*, İstanbul: Ötüken.

- TB, Buhran: T. Buğra (1969), “Buhran”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Çifte: T. Buğra (1969), “Çifte Tabancalı Hafiye”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Dostluk: T. Buğra (1969), “Dostluk”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Dönemeç’te: T. Buğra (1980), *Dönemeç’te*, İstanbul: Ötüken.
- TB, Firavun : T. Buğra (1983), *Firavun İmanı*, İstanbul: Ötüken.
- TB, Kırık: T. Buğra (1990), “Kırık placak”, *Bu Çağın Adı*, İstanbul: Ötüken
- TB, Kopuşlar: T. Buğra (1990), “Kopuşlar”, *Bu Çağın Adı*, İstanbul: Ötüken.
- TB, Kuyruklu: T. Buğra (1969), “Kuyruklu Yıldız”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Kör: T. Buğra (1969), “Kör”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Küçük Ağa : T. Buğra (2002), *Küçük Ağa*, İstanbul: Ötüken.
- TB, Ömer: T. Buğra (1969), “Ömer”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Şarap: T. Buğra (1969), “Şarap Şişeleri ve Kitaplar”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Şehir kulübünde: T. Buğra (1969), “Şehir kulübünde”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TB, Uzaklardan: T. Buğra (1969), “Uzaklardan”, *Hikâyeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TsD, Bağş şav’: Ts. Damdinsüren (1997), “Bağş şav’ xoyor”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD, Balbar : Ts. Damdinsüren (1997), “Balbar darxan”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,

- TsD, BNMAU: Ts. Damdinsüren (1997), “BNMAU-in ulsın süld duulal”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD, Buural: Ts. Damdinsüren (1997), “Buural icıy min”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Çemodantay: Ts. Damdinsüren (1997), “Çemodantay yum”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Çötgör : Ts. Damdinsüren (1997), “Çötgör”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD, Dörvön: Ts. Damdinsüren (1995), “Dörvön oyutnı margasan tüüx”, *Suvdan xelxee, Mongolın zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- TsD. Gologdson: Ts. Damdinsüren (1997), “Gologdson xüüxen”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar
- TsD. Mor’ şinceeç: Ts. Damdinsüren (1997), “Mor’ şinceeç Comboo xüü”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Öçüüxen : Ts. Damdinsüren (1997), “Öçüüxen dörvön ülger, Övgön xulganın surgaalıg sonsmuu”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Şarav : Ts. Damdinsüren (1997), “Şarav Norov xoyor”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Xaçın : Ts. Damdinsüren (1997), “Xaçın xurım”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsD. Xotsrogdson : Ts. Damdinsüren (1997), “Xotsrogdson emgeniyg survalcilsan min”, *Gologdson xüüxen, Mongolın uran zoxiolın deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,

- TsD. Xuuç yaria: Ts. Damdinsüren (1995), “Xuuç yaria”, *Ööriyn uçir, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XI bot’, Ulaanbaatar
- TsD. Xuv zusag: Ts. Damdinsüren (1997), “Xuv zusag”, *Gologdson xüüxen, Mongolin uran zoxiolin deecis*, XXVI bot’, Ulaanbaatar,
- TsDo, Baba: Ts. Dorcgotov (1995), “Baba”, *Suvdan xelxee, Mongolin zoxiolçdın şilmel ögüüllegiyn tsomorlig*, Ulaanbaatar.
- TsN, Xonx : Ts.Nyamaa (1995), “Xonx”, *Mongolin uran zoxiolin deecis, Tsagaan süüniy urgamal, Nayman bot’*, IV bot’, Ulaanbaatar.
- YK, Karıncanın Su : Y. Kemal (2002), *Karıncanın Su İçtiği, Bir Ada Hikayesi,2*, İstanbul: Adam Yayınları.

Diğer Kısaltmalar

A.	aktsional'nost' "hareketlilik"
B.	Başlangıç
Bş.	Bitmişlik görünüş
Db.	Baş dönüşümlü
Diz.	dizi
Ds.	Son dönüşümlü
Dz.	Dönüşümsüz
Db.	Baş dönüşümlü
G.	gönderme noktası
HMo.	Halha Moğolcası
Keyf.	Keyfi son noktalı
lim	Limitierung "sınırlama"
N.	Netice
Nf.	nontransformative "dönüşümsüz"
Ol.	Olay zamanı
S.	Son
S.	soverşenniy vid "bitmişlik görünüş"
Sö.	Söyleyiş zamanı
ser.	Serie "dizi"
sın.	sınırlama
Tf.	finaltransformative "son dönüşümlü"
Ti.	initialtransformative "baş dönüşümlü"
TTü.	Türkiye Türkçesi
V.	vidovost' "görünürlük"
Vü.	Vurgulu üye (konu)
Zü.	Zemin üye (yorum)

Şekiller

Şekil I.	Zaman gösterimi.....	1
Şekil II.	Mutlak zaman.....	3
Şekil III.	Nispî zaman.....	3
Şekil IV.	Türkiye Türkçesinde mutlak zaman.....	4
Şekil V.	Halha Moğolcasında mutlak zaman.....	5
Şekil VI.	Türkiye Türkçesinde nispi zaman.....	6
Şekil VII.	Halha Moğolcasında nispi zaman.....	6
Şekil VIII.	Bitmişlik bakış açısının zaman şeması.....	28
Şekil IX.	Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında görünüş-zaman dizisi.....	33
Şekil X.	Dönüşümlülüğün deneme örneği.....	110
Şekil XI.	Tamamlamanın zaman şeması.....	112
Şekil XII.	Erişmenin zaman şeması.....	114
Şekil XIII.	Dönüşümlülük ve dönüşümsüzlük.....	125
Şekil XIV.	Dönüşümlülüğün deneme örneği.....	128
Şekil XV.	Faaliyetin zaman şeması.....	131
Şekil XVI.	Tek olgululuğun zaman şeması.....	132
Şekil XVII.	Dönüşümsüzlük ve dönüşümlülük.....	145
Şekil XVIII.	İlerlemiş bakış açısının zaman şeması.....	152
Şekil XIX.	Zincir bağlam türünün haber yapısı.....	190
Şekil XX.	Olgular yığını bağlam türünün haber yapısı.....	211